ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

4

TOMUL 22

1971

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 100 lei. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la „Întreprinderea de comerț exterior — LIBRI", București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa : Str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 22 NR. 4 1971

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 22 N° 4 1971

SOMMAIRE

O AŞEZARE DE TIP STARČEVO-CRIŞ LÎNGĂ BASARABI (JUD. DOLJ)

DE

MARIN NICA

În vara anului 1968, cu ocazia săpăturilor arheologice de salvare efectuate în comuna Basarabi, s-a urmărit depistarea unor eventuale aşezări preistorice în imediata apropiere a Dunării. La 1,5 km nord de comuna Basarabi, sub terasa de luncă a Dunării, în punctul ce se cheamă „La vîrtej", la numai 40 m de apele fluviului, excavatoarele au scos la iveală o aşezare neolitică de tip Starčevo. Cea mai mare parte a aşezării (circa 2 000 m^2) a fost distrusă, cruţîndu-se numai 280 m^2 din centrul aşezării.

Aşezarea neolitică se află pe un grind, astăzi acoperit de un strat aluvionar în grosime de 2 m şi inundat mai tot timpul anului de apele Dunării. Grindul, cu diametrul de aproximativ 100 m şi înălţimea de 1,5 m, format dintr-un mîl de culoare neagră-vineţie, puternic cimentat de un pietriş mărunt, s-a acoperit după părăsirea de către oameni cu un strat de loess nisipos, remaniat, în grosime de 2 m (fig. 1). În partea cea mai înaltă a grindului, stratul neolitic atinge grosimea de 0,60 m, iar la periferie 0,25 m. Grindul a fost locuit mai intens pe o rază de 50 m, unde grosimea stratului neolitic variază între 0,40 m şi 0,60 m (fig. 1).

Pe suprafaţa centrală, distrusă de excavatoare, s-au putut observa urmele a numeroase gropi, în care se găseau un bogat material ceramic, precum şi oase de animale, pietre şi scoici, iar spre marginea grindului s-a constatat prezenţa unor gropi de dimensiuni mai mici pline numai cu scoici.

Intervenind în salvarea materialului neolitic răvăşit, am încercat să golim gropi care îşi mai păstrau conturul şi care au avut, probabil, rol de locuinţă-bordei. Întrucît nivelul apelor Dunării a crescut, nu am putut duce pînă la capăt cele propuse.

Gropile de locuit aveau forma aproape ovală (2 $\times$ 1,50 m) şi o adîncime destul de mică (0,60 m) ; ele erau pline cu numeroase materiale ceramice, mai puţine oase de animale şi scoici şi mai multe pietre de rîu risipite anarhic. Menţionăm că în imediata apropiere a acestor gropi, aşezate în centrul aşezării, existau altele mai mici, care conţineau cenuşă, numeroase resturi de scoici şi foarte puţine fragmente ceramice şi oase.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 547—556

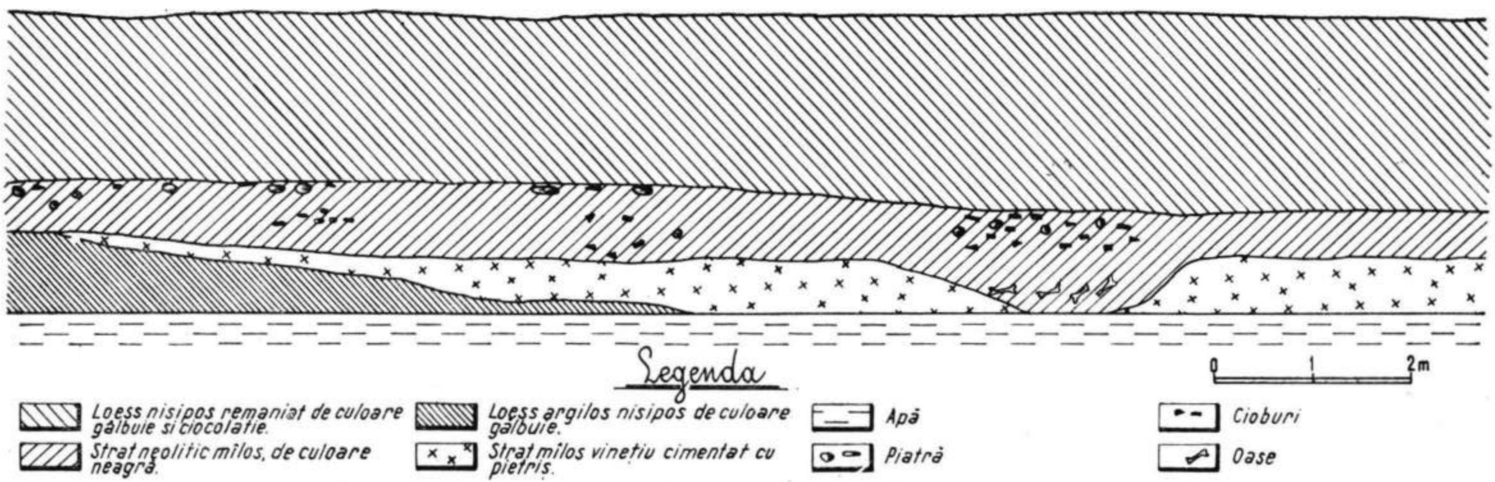

Fig. 1. — Profil stratigrafic : fragment din partea centrală a grindului de la Basarabi-Calafat.

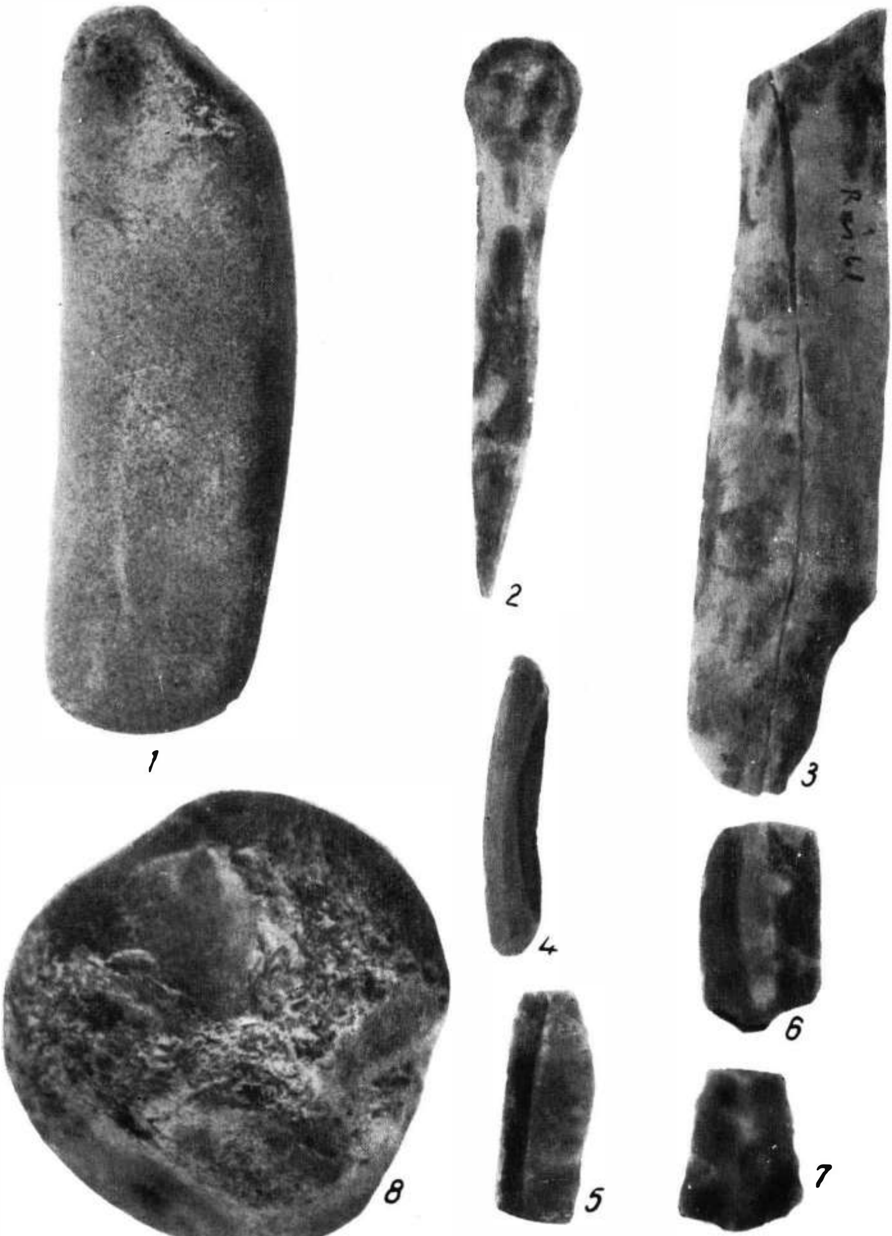

Fig. 2. — Unelte aparținînd culturii Starčevo.

Printre resturile de ceramică s-au descoperit şi cîteva unelte de silex şi os. Uneltele, avînd în general un caracter lamelar, au fost obţinute din silex de culoare gălbuie, maronie şi cenuşie cu puncte albicioase (fig. 2/4—7). Două lame scurte prezintă urme de patină caracteristice pieselor folosite la seceri (fig. 2/6, 7). Pentru desprinderea lamelor se foloseau percutoare sferice cu diametrul de 0,06 m (fig. 2/8). Un topor de piatră, lung de 0,09 m şi lat de 0,03 m, este obţinut dintr-o gresie marnoasă, culeasă probabil din rîu; el prezintă o lustruire sumară la capătul tăişului de formă arcuită (fig. 2/1). Forma şi dimensiunile toporului de la Basarabi sînt în general caracteristice topoarelor culturii Starčevo-Criş [1]. Uneltele de os din această fază a culturii Starčevo sînt mai puţin cunoscute pe teritoriul patriei noastre. Din această categorie de unelte s-au descoperit aici : un străpungător lucrat dintr-un os de ovină, lung de 0,6 m, cu vîrf ascuţit, lustruit sumar (spre deosebire de cele din fazele mai tîrzii ale neoliticului [2]) (fig. 2/2) ; dintr-un fragment de os de animal mare s-a obţinut, prin lustruire, o dălţiţă lungă de 0,11 m şi lată de 0,025 m, folosită, probabil, la lustruirea vaselor (fig. 2/3) ; un alt fragment de os găsit aici prezintă două incizii circulare (nu ştim la ce a fost întrebuinţat) (fig. 4/18).

Spre deosebire de materialul ceramic descoperit în alte aşezări Starčevo-Criş, ceramica de la Basarabi, cu tot mediul umed în care s-a păstrat, este bine conservată. Ea este puţin corodată, dar culoarea roşie se menţine aproape intactă. Deşi găsită în stare fragmentară, ceramica manifestă îndeosebi elemente generale comune ceramicii din marea arie Starčevo-Criş -Kremikovci [3]. Fără a avea pretenţia reconstituirii tuturor formelor de vase, le vom prezenta pe cele considerate ca fiind mai apropiate de formele cunoscute.

Mai toate fragmentele ceramice au în pastă pleavă şi de cele mai multe ori paie tocate. Culoarea în spărtură este neagră şi mai rar cenuşie. La umezeală sînt friabile, dar uscate, majoritatea prezintă o puternică rezistenţă. Prin netezire şi lustruire şi în urma arderii, ceramica a obţinut pe ambele feţe cîte o pojghiţă subţire, moale la pipăit, de culoare gălbuie, cu nuanţe de gălbui-albicios, cărămiziu şi, mai rar, castaniu-deschis.

Dacă privim mai atent pasta vaselor, culoarea şi suprafeţele lor netezite sau lustruite, observăm oarecare deosebiri. Mai întîi deosebim categoria ceramicii lucrate într-o tehnică mai rudimentară. În această categorie intră vasele de provizii, cu pereţii groşi, în a căror pastă frămîntată există un procent mai ridicat de pleavă şi paie tocate. Suprafeţele lor exterioare, de culoare cărămizie sau cărămizie-gălbuie, sînt prost netezite, uneori cu neregularităţi şi porozităţi, în timp ce interiorul vaselor este

[1] Draga Aranjelović-Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, pl. I ; V. Giancolti-Tassone, *Observations sur quelques aspects de la culture de Criş du Néolithique ancien de la Roumanie*, în *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, t. 67, 1970, fig. 3/8, 10 şi fig. 8 ; Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criş în Banat*, în *AMN*, VI, 1969, fig. 2/2—6.

[2] Corneliu N. Mateescu, *L'industrie de l'os à Vădastra durant la Vădastra II (Néolithique Moyen). Extrait des Proceedings VIII, the International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, 1968, Tokyo and Kyoto*, vol. III, p. 142—143, fig. 1 ; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, 1961, fig. 69.

[3] Vl. Milojčić, Körös-Starčevo-Vinča, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 19; Eugen Comşa, *La civilisation Criş sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *Acta Arch. Carpathica*, I, 2, Cracovia 1959, pl. II ; Ida Kutzian, *A. Körös-Kulture*, în *Diss Pann*, II, 23, Budapesta, 1944, passim ; Draga Aranjelović-Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, passim.

Fig. 3. — Profile de vase aparținînd culturii Starčevo.

mai întotdeauna bine netezit. Vasele de provizii, puţine la număr, aveau pereţii groşi şi bombaţi, prevăzuţi cu apucătoare de diferite forme şi mărimi (fig. 4/12—14 şi fig. 5/8, 12, 13, 15, 18). Apucătoarele jucau un rol atît practic, cît şi ornamental. Ele erau dispuse pe maxima rotunjime a vasului şi aveau forme cilindrice sau conice (fig. 4/12 şi fig. 5/8,15), sau erau proeminenţe prelungite şi alveolate în formă de şa (fig. 4/13, 14 şi fig. 5/13, 14, 18). Vasele de mărime mijlocie, lucrate în aceeaşi tehnică, aveau pereţii exteriori ornamentaţi cu alveole sau prezentau impresiuni făcute cu unghia (fig. 6/3,4), în timp ce interiorul era colorat cu roşu. Mai rar întîlnim vase de aceeaşi categorie cu ambele feţe colorate cu roşu (fig. 3/23). În aceeaşi tehnică rudimentară sînt lucrate o parte din castroanele şi tigăile de „peşte şi scoici", cu pereţii scurţi şi groşi (fig. 3/6,7, 9, 10, 12 şi fig. 5/3, 14) şi chiar unele vase cu fundul puternic profilat sau neprofilat (fig. 4/3, 7, 10, 11). Tigăile „de peşte" au marginile înguste, fără nici un fel de ornament (fig. 3/9, 10). Fundurile tigăilor sînt, ca şi în cazul castroanelor, de formă ovală şi uneori mai profilate (fig. 3/12 şi fig. 5/3). Întîlnim în aceeaşi categorie şi unele tigăi care au pereţii scurţi şi mai subţiri (fig. 3/4, 6).

Cea mai mare parte a ceramicii de la Basarabi este lucrată însă într-o tehnică bună. Pasta vaselor conţine un procent mai mic de pleavă şi paie tocate mărunt şi un procent mai ridicat de nisip şi mai rar bobiţe de pietricele. Pereţii vaselor de culoare cărămizie sau gălbuie-deschisă şi mai rar castanie au pasta bine frămîntată, uneori compactă şi mai bine netezită pînă aproape de lustruire. Cîteva fragmente ceramice au interiorul lustruit, de culoare cenuşie sau castanie. De remarcat că, spre deosebire de tehnica rudimentară, aici netezirea şi lustruirea s-au făcut într-o „baie" cu un conţinut mai ridicat de nisip fin, acoperindu-se în cea mai mare parte porozităţile şi urmele de pleavă şi paie tocate. Pe baza numeroaselor fragmente ceramice putem defini unele forme precise şi altele probabile. Astfel, cîteva fragmente redau forme precise de castroane şi tigăi „pentru peşte şi scoici" (fig. 3/3—5, 12). Castroanele sînt largi şi adînci, cu fundul oval, neprofilat, iar pereţii înalţi sînt prevăzuţi în exterior cu apucătoare din proeminenţe alungite şi alveolate (fig. 3/3,8 şi fig. 5/1). Buzele castroanelor sînt drepte şi cîteodată ornamentate cu alveole sau îngroşate puţin în afară (fig. 3/1, 3, 8). Majoritatea castroanelor au interiorul bine netezit sau lustruit, colorat cu roşu sîngeriu. Tigăile "de peşte" lucrate în aceeaşi tehnică bună au formă ovală, pereţii mai mult sau mai puţin înclinaţi în afară (fig. 3/5, 11, 14), iar pe margini prezintă diferite apucătoare (fig. 3/14, fig. 5/2,7). Colţurile lor sînt prevăzute cu cîte o adîncitură (fig. 5/4, 5). De asemenea interiorul lor este bine netezit şi lustruit, colorat cu roşu sîngeriu (fig. 6/1). Varietatea de forme şi mărime a tigăilor „de peşte şi scoici" este dovada peremptorie a unui pescuit intens, evidenţiat de asemenea de scoicile şi oasele de peşte descoperite în gropile amintite.

Acelaşi rol în păstrarea produselor rezultate în urma pescuitului îl aveau şi castroanele, a căror formă se apropie mult de cea a tigăilor, cu deosebirea că cele dintîi aveau pereţii înalţi şi mai arcuiţi (fig. 3/3 şi 5/1).

O categorie la fel de numeroasă şi variată o constituie vasele de formă globulară bombată sau piriformă, folosite ca pahare, borcane, străchini sau avînd alte întrebuinţări (fig. 3/15, 17, 20—22, 24—34). Majoritatea sînt lucrate într-o tehnică bună şi sînt de mărime mijlocie şi mică. Un singur fragment dintr-un vas recipient, mare, piriform, are gît cilindric (fig. 3/20).

Urmărind arcuirea părţilor superioare ale vaselor, în continuarea buzelor putem observa tendinţa acestor vase de a deveni mai piriforme sau uşor bitronconice (fig. 3/15, 17, 21, 22, 25, 26, 31—34). Buzele lor sînt în general drepte, lipsite de ornament şi foarte puţine sînt uşor arcuite în afară (fig. 3/

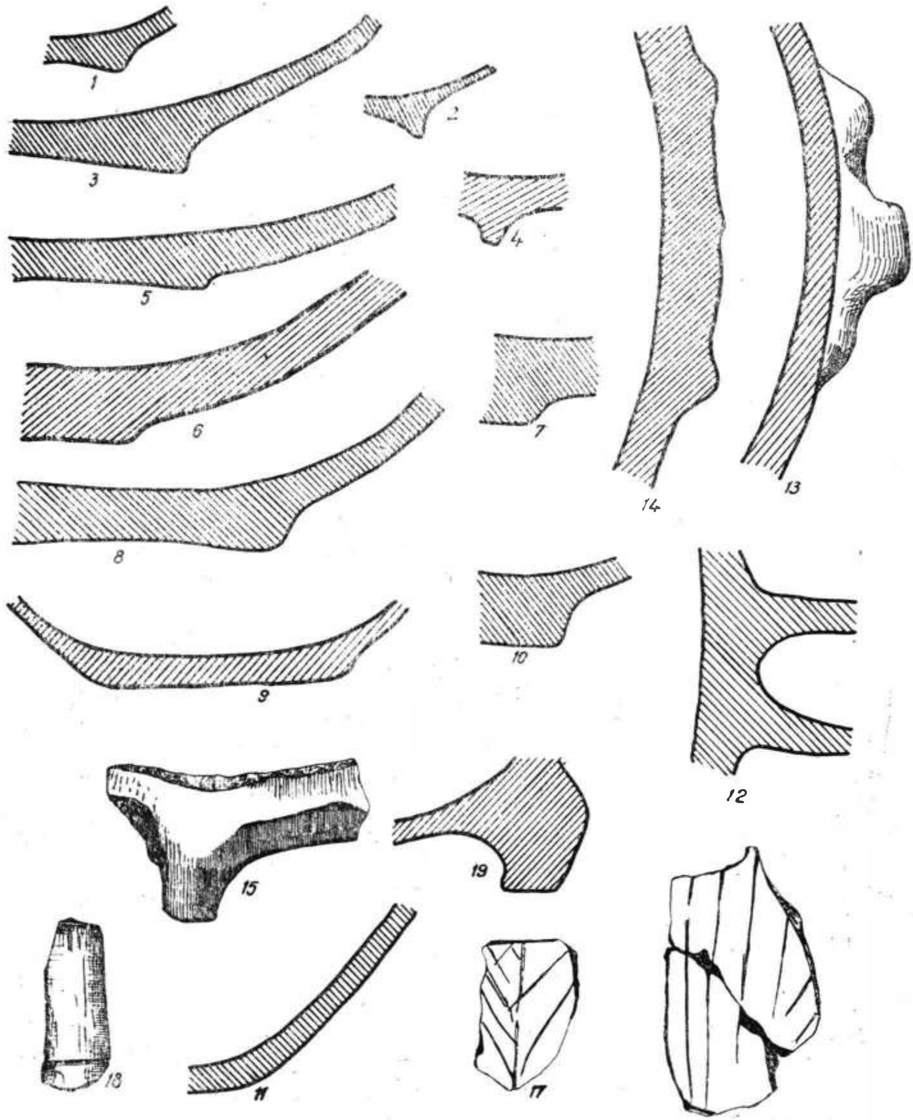

Fig. 4. — Profile şi fragmente de vase aparţinînd culturii Starčevo.

17—23). Pe maxima rotunjime a vaselor bombate sînt prevăzute torţi perforate rotund sau proeminenţe şi pastile alveolate în formă de şa (fig. 3/29 şi fig. 5/6, 9—11, 16, 17). Cîteva fragmente ceramice sînt ornamentate cu unghia şi cu linii incizate şi numai unul singur cu barbotină (fig. 4/16,

Fig. 5. — Fragmente ceramice aparținînd culturii Starčevo.

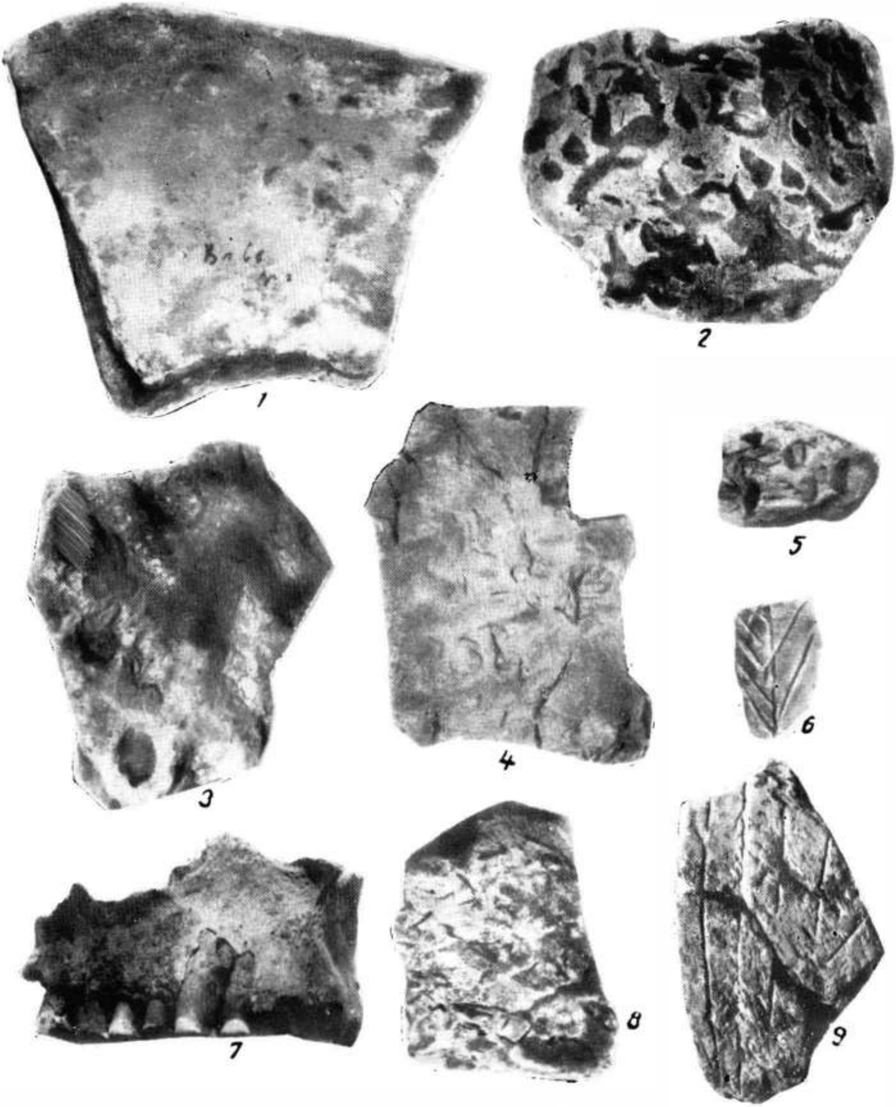

Fig. 6. — Fragmente ceramice şi fragment de maxilar superior uman aparţinînd culturii Starčevo.

17 şi fig. 6/2, 5, 6, 8, 9). Unele profile redau vase emisferice cu gura larg deschisă (fig. 3/26—30 şi fig. 5/9). Cîteva reprezintă, probabil, străchini; astfel putem afirma că unele funduri de vase găsite aici au aparţinut unor asemenea străchini (fig. 4/3, 5). Vasele descrise mai sus aveau în general fundurile groase şi plate, mai mult sau mai puţin profilate (fig. 4/1—10). Nu ştim precis cărei forme a corespuns fiecare fund de vas în parte. Cert este că ele au aparţinut vaselor piriforme, bombate sau în formă de bol. Castroanele şi tigăile, după cum am văzut, aveau fundurile neprofilate (fig. 3/3, 4).

Ceramica fină o întîlnim foarte rar. Cele cîteva fragmente reprezintă mai mult forme de pahare şi străchini cu pereţii subţiri de culoare gălbuie şi gălbuie-albicioasă. Pasta lor este alcătuită din nisip fin şi este de culoare cenuşie în spărtură (fig. 3/16, 18, 19 şi fig. 4/8). Un fragment puternic lustruit prezintă culoare roşie pe ambele feţe. În aceeaşi categorie intră şi vasul lustruit, cu pereţii subţiri, coloraţi cu roşu, dar a căror pastă mai conţine încă pleavă bine frămîntată cu nisip fin (fig. 4/9). O formă rar întîlnită este cupa, despre care nu ştim dacă a avut sau nu picior (fig. 3/35). Doar unele fragmente de funduri cu piedestal circular, scund aparţin, probabil, cupelor (fig. 4/1, 2, 4). Cupele erau mici ca mărime, lustruite şi colorate cu roşu sîngeriu pe ambele feţe. Dintre obiectele de cult întîlnim un fragment dintr-o măsuţă-suport lucrată într-o tehnică fină (fig. 4/15). Piciorul măsuţei este scund, rotund, de culoare gălbuie-albicioasă, arcuit în interior, caracteristic culturii Starčevo [4].

Judecînd după resturile de oase bovidee şi ovicaprine descoperite în gropi, triburile neolitice de pe grindul Basarabi se îndeletniceau, pe lîngă agricultură, şi cu creşterea animalelor. Pescuitul şi vînătoarea ocupau un rol important, fapt dovedit de marea cantitate de scoici, precum şi de prezenţa, mai slabă însă, a oaselor de peşte şi cerb. Consumarea rădăcinilor comestibile se mai obişnuia încă, dovadă fiind un fragment de maxilar superior uman cu coroana dentară puternic tocită (fig. 6/7).

Descrierea materialelor de mai sus apropie aşezarea neoliticului timpuriu de tip Starčevo II de la Basarabi, mai mult de aşezările de acelaşi tip din Oltenia, Muntenia, Banat şi mai puţin de cele din Moldova şi Transilvania. Urmărind comparativ şi mai amănunţit materialele descoperite la Basarabi cu cele din aşezările din Oltenia, Muntenia şi Banat, constatăm multe asemănări, dar şi mici deosebiri, derivînd, probabil, din poziţia topografică a fiecărei aşezări. Prin poziţia ei geografică, aşezarea de la Basarabi este, pînă în prezent, cea mai sudică aşezare de acest gen atît în Oltenia, cît şi în celelalte regiuni ale ţării. Privită orientativ cu celelalte aşezări, ea indică, parcă, pătrunderea aspectului cu pictură monocromă a culturii Starčevo dinspre sud şi vest. Deducem în mod firesc că tot aici s-au manifestat elemente mai timpurii faţă de aşezările mai apropiate geografic, cum sînt cele de la Verbiţa, Verbicioara şi Sălcuţa.

În general, ornamentarea este caracteristică fazei mijlocii a culturii Starčevo [5].

---

[4] Draga Aranjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 159, fig. 2; cf. şi fig. 3c. şi pl. V/13, pl. VI/25; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. XXXVII/5, XXXVI/5; D. Berciu, *op. cit.*, fig. 44/1, 3, 6, 7.

[5] Draga Aranjelović-Garašanin, *op. cit.*, pl. XI; D. Berciu, *op. cit.*, fig. 3/1.

Prin aspectul ei, ceramica de la Basarabi se apropie pînă la identitate cu cea din nivelul I al primului strat de la Verbiţa [6] şi cu cea din stratul I de la Sălcuţa [7]. Totuşi elemente deosebitoare există. Astfel, în timp ce la Basarabi ceramica cu barbotină este aproape inexistentă, la Verbiţa ea creşte ca frecvenţă de la nivelul I la nivelul II al aceluiaşi strat [8]. În timp ce la Verbiţa apar două fragmente pictate [9], la Basarabi pictura este inexistentă. Forma piciorului de altăraş îşi găseşte asemănări în cele două aşezări, dar la Verbiţa el este ornamentat cu linii incizate [10], în timp ce la Basarabi ornamentul lipseşte. Şi la Basarabi există două fragmente ceramice cu incizii, dar acestea pot să aparţină unui eventual nivel superior. Se pare că există identitate de situaţii şi cu descoperirile din stratul I de la Sălcuţa. Materialul ceramic este identic atît ca formă, cît şi ca ornament [11]. Constatăm doar deosebirea că unele fragmente ceramice prezintă alveole sub buza vasului [12], ca de altfel şi la Verbiţa [13], ornament pe care la Basarabi îl întîlnim rar, numai pe buză (fig. 3/1, 2). Unele profile, la Sălcuţa, arată vase ceva mai evoluate ca formă [14]. O şi mai mare asemănare există între ceramica de la Basarabi şi cea din centrul Munteniei de la Tîrgşor [15]. Formele vaselor şi tehnica ornamentală sînt aproape aceleaşi [16]. Deosebirea constă numai în faptul că la Basarabi întîlnim o mai mare varietate de forme ale castroanelor şi tigăilor, expresia unui pescuit intens, favorizat de existenţa bălţilor din jur. Deci, în perioada neoliticului timpuriu, intensitatea unei anumite ocupaţii depindea încă de condiţiile naturale mai mult sau mai puţin favorabile. O apropiere se poate face şi cu aşezările neoliticului timpuriu din Banat, respectiv cu cele mai bine cunoscute de la Liubcova [17] şi Cuina Turcului [18]. În timp ce formele vaselor le apropie, tehnica ornamentării prin procedeul barbotinei şi al decorului pictat le îndepărtează [19]. De exemplu, la Liubcova ceramica cu barbotină este frecventă, iar cea cu decor pictat constituie aproximativ 30% din totalul materialului ceramic [20], spre deosebire de situaţia de la Basarabi, unde pictura şi barbotina sînt inexistente. Întrucît materialul de la Liubcova este puţin numeros, nu ştim cîtă asemănare exista şi în formele vaselor. Această realitate ne îndreptăţeşte să considerăm că aşezările cu ceramică monocronă sînt mai timpurii decît cele cu barbotină şi decor pictat, fapt observat şi de V. Boroneanţ cu

[6] D. Berciu, *op. cit.*, p. 29; idem, *Săpăturile de la Verbiţa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75 şi urm., fig. 4.

[7] D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 185, 192, fig. 44, 45, 46.

[8] *Ibidem*, p. 29—30.

[9] *Ibidem*, p. 29.

[10] *Ibidem*, p. 29, fig. 3/1.

[11] *Ibidem*, p. 185 şi urm., fig. 44, 45, 46.

[12] *Ibidem*, fig. 44/2, 45/7, 11.

[13] D. Berciu, *Săpăturile de la Verbiţa*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 4/1, 7, 8.

[14] D. Berciu, *Contribuţii...*, fig. 4, 6/8,10.

[15] V. Teodorescu, *Cultura Criş în centrul Munteniei*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 251 şi urm.

[16] *Ibidem*, p. 254—256, fig. 3,4,5,6.

[17] Eugen Comşa, *Materiale de tip Starčevo descoperite la Liubcova*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 355—361.

[18] V. Boroneanţ, *Neoliticul timpuriu în zona Porţilor de Fier*, în *Comunicări*, seria arheologie, VII, Centrul de istorie, filologie şi etnografie al Academiei Republicii Socialiste România, Craiova, 1969, p. 3 şi urm.

[19] Eug. Comşa, *op. cit.*, fig. 2,3,4.

[20] *Ibidem*, p. 359.

privire la complexul Starčevo de la Cuina Turcului [21]. Dacă le considerăm contemporane, vom constata că Starčevo II în România s-a manifestat, cum era şi firesc, sub două aspecte în perioada mijlocie a dezvoltării : unul monocrom şi mai puţină barbotină (Oltenia şi Muntenia) şi altul cu decor şi barbotină (Banat şi Transilvania). Mai departe, trebuie să socotim Moldova ca o zonă periferică în care au apărut manifestări ale aspectului Criş venit din Transilvania şi cel monocrom Starčevo II, venit din sud şi sud-vest, respectiv din Oltenia şi Muntenia. Descoperirile de la Perieni [22] confirmă consideraţiile noastre. Mai greu se poate face însă apropierea aspectului Basarabi de aşezările din Transilvania, respectiv de aspectul Criş-Starčevo de la Leţ [23]. În general se observă asemănări numai la cîteva forme de vase, cum ar fi cele piriforme, bombate sau în formă de bol [24]. La Basarabi nu întîlnim varietatea de străchini [25] şi de cupe cu picior [26], specifică culturii Criş-Starčevo, şi nici tehnica ornamentală [27], caracteristică aceleiaşi culturi. Comparînd formele vaselor, observăm cum în aşezarea de la Leţ ele par mai evoluate atît printr-un bitronconism accentuat[28], cît şi prin arcuirea mai bruscă a buzelor şi a gîturilor [29]. Pentru aceste considerente şi pentru altele arătate de Gh. Lazarovici [30] nu putem fi de acord cu încercarea de a paraleliza Leţ I cu Starčevo I. Iar cît priveşte încercarea lui V. Boroneanţ de a stabili drumul pătrunderii culturii Starčevo în Transilvania prin Oltenia şi Muntenia de sud-vest, o socotim prematură [31]. Mai de grabă am putea considera Banatul ca o cale pentru pătrunderea culturii Starčevo în Transilvania, aceeaşi cale pe care au urmat-o mai tîrziu purtătorii culturii Vinča. Aspectele culturii Criş-Starčevo din Transilvania sînt mai apropiate de cele din Banat, decît de cele ale culturii Starčevo din Oltenia.

Prin poziţia geografică şi prin aspectul ei, aşezarea de la Basarabi orientează aşezările din Muntenia şi Oltenia spre sud (Karanovo şi Kremikovci) şi spre vest (Starčevo). Astfel, venim în întîmpinarea ideii emise în urmă cu cîţiva ani de D. Berciu că Oltenia a format în epoca culturii Starčevo, împreună cu nord-vestul Bulgariei, o unitate culturală [32]. Manifestarea mai slabă a elementelor Criş la Basarabi întăreşte ideea aceluiaşi arheolog că în Oltenia avem mai degrabă aspectul Starčevo decît Criş [33]. Prin caracteristicile sale general-tipologice, aspectul Starčevo de la Basarabi se încadrează perioadei Starčevo III după Milojčic, respectiv a II-a după Draga Aranjelovići-Garašanin. Este aceeaşi încadrare pe care o face D. Berciu nivelului I de la Verbiţa [34]. Rămîne de văzut dacă săpăturile şi

[21] V. Boroneanţ, *op. cit.*, p. 11.

[22] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1959, p. 65—75.

[23] Eugenia Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 5—51.

[24] *Ibidem*, fig. 14.

[25] *Ibidem*, fig. 4,5,7—13, 15.

[26] *Ibidem*, fig. 7—9.

[27] *Ibidem*, fig. 10, 11, 15, 19.

[28] *Ibidem*, fig. 4—6.

[29] *Ibidem*, fig. 14.

[30] Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în *AMN*, VI, 1969, p. 22.

[31] V. Boroneanţ, *op. cit.*, p. 13.

[32] D. Berciu, *op. cit.*, p. 34.

[33] *Ibidem*.

[34] *Ibidem*, p. 31.

observaţiile stratigrafice de pe grindul Basarabi vor arăta un nivel mai timpuriu decît cel de la Verbiţa. Întrucît aşezările de acest tip din Oltenia sînt puţin studiate, iar aşezarea de la Basarabi este concentrată pe o suprafaţă restrînsă, cu un strat de cultură pînă la 0,60 m, sînt necesare săpături viitoare, care vor aduce mai multe precizări de ordin stratigrafic, cronologic şi cultural.

UN ÉTABLISSEMENT DU TYPE STARČEVO-CRIŞ PRÈS DE BASARABI (DÉP. DE DOLJ)

RÉSUMÉ

A l'occasion des travaux de sauvetage de l'an 1968, on a découvert dans la commune de Basarabi, tout près de la bande de terre qui longe le Danube, un établissement néolithique du type Starčevo II. La couche néolithique se trouve à la profondeur de 0,60—0,25 m.

Comme forme et ornement, le matériel céramique trouvé est très proche de celui découvert à Verbiţa, Verbicioara et Sălcuţa (Olténie) et de Tîrgşor (Munténie). Parmi les vases découverts ici prédominent des soupières et les poêles de forme ovale, employés pour conserver les poissons et les moules d'eau douce; ces vases sont ornementés en rouge (technique redwar) et portent des ornements plastiques caractéristiques pour la culture Starčevo II.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Profil stratigraphique : fragment provenant de la partie centrale de la bande de terre surélevée de Basarabi-Calafat.

Fig. 2 — Outils appartenant à la culture de Starčevo.

Fig. 3 — Profils de vases appartenant à la culture Starčevo.

Fig. 4 — Profils et fragments de vases appartenant à la culture Starčevo.

Fig. 5 — Fragments de céramique appartenant à la culture Starčevo.

Fig. 6 — Fragments de céramique et fragment d'un maxillaire supérieur humain datant de la culture de Starčevo.

NECROPOLA ŞI AŞEZAREA DIN EPOCA FIERULUI DE LA GĂTEJEŞTI

DE

GH. I. PETRE

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani în nord-estul Olteniei au conturat o imagine destul de clară a cronologiei primei şi celei de-a doua epoci a fierului [1] în această zonă. Pe parcurs, noi elemente vin să confirme şi să clarifice în mai mare măsură anumite probleme ce se leagă de aceste epoci. În cele ce urmează ne vom referi la o recentă descoperire întîmplătoare din punctul ,,Gătejeşti — Govora-Băi", punct semnalat de noi şi cu altă ocazie [2].

În vara anului 1969, executîndu-se lucrări de amenajare pentru o sondă amplasată în acest loc, s-a recoltat mult material arheologic din şanţul săpat, care pe traseul său a secţionat mai multe gropi şi vetre dintr-o aşezare din prima şi a doua epocă a fierului. Tot în vara acestui an, un grup de elevi de la Şcoala Generală Govora-Băi, păscînd vitele pe izlazul din apropierea aşezării, au deplasat întîmplător o lespede de piatră de pe o urnă funerară şi au scos mai multe vase din prima epocă a fierului. Materialul a fost recuperat de noi. Aşezarea am cercetat-o în timpul lucrărilor, iar necropola a rămas în stadiul descoperit de elevi [3].

Aşezarea. Pe partea dreaptă a rîului Govora, paralel cu drumul ce merge de la rîu spre punctul de amplasare a sondei, a fost săpat un şanţ lung de 500 — 600 m, lat de 0,50 m şi adînc de 1 m. Cercetînd aceste săpături, am putut identifica circa 4—5 gropi şi urme de vetre, de unde s-au cules, atît de către noi cît şi de lucrători, vase şi fragmente ceramice, oase de animale şi cărbune. Astfel, la circa 100 m de punctul fix al sondei s-a secţionat prima groapă pînă la adîncimea de 1 m. Din inventar fac parte două vase care s-au putut reconstitui şi mai multe fragmente ceramice,

---

[1] Vezi A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 254; Gh. I. Petre, în *Materiale*, IX, 1970, p. 467—489.

[2] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 482.

[3] Ulterior, la invitaţia noastră, punctul arheologic Gătejeşti a fost vizitat de A. Vulpe de la Institutul de arheologie din Bucureşti.

S C I V, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 557—565

toate lucrate cu mîna. Ca forme distingem : cana mare pîntecoasă, lucrată din pastă grosolană, cu multe impurități în amestec, gîtul cilindric, legat de corpul vasului cu o toartă grosolană în bandă lată, avînd pe partea opusă torții o proeminență plată semicirculară, plasată sub gîtul vasului, iar sub pîntece patru apucători (fig. 3/8) ; strachina-căzănel, lucrată în pastă fină, de culoare cenușie, cu buza lățită oblic spre interior și avînd două torți șănțuite în secțiune, aplicate vertical pe buza vasului, baza lor fiind reliefată. Sub torți se observă două proeminențe (fig. 3/4). Mai notăm un fragment de strachină cu marginea arcuită spre interior. Pe margine se află caneluri dispuse oblic. Pereții vasului sînt lustruiți mai puternic pe partea exterioară (fig. 5/10).

Groapa 2, situată la circa 150 m de prima, a fost secționată pe traseul aceluiași șanț. S-au scos mai puține fragmente ceramice, dintre care s-au putut reconstitui un vas-fructieră lucrat cu roata din pastă fină de culoare cenușie (fig. 3/10) și un fragment de vas-borcan, lucrat cu mîna din pastă avînd în amestec nisip, pietricele și paete de mică. Pereții sînt groși, iar în partea superioară a corpului erau, probabil, patru proeminențe cilindrice (fig. 5/3).

Groapa 3 s-a descoperit la 10 m depărtare de groapa 2 și avea forma ovală. Inventarul arheologic provenit din această groapă este bogat și mai variat, deși în cea mai mare parte fragmentar. Ceramica este lucrată cu mîna și se poate împărți în două categorii : (a) modelată din pastă grosolană de culoare cărămizie și cărămizie-închisă, avînd ca degresant nisip și pietricele ; b) din pastă fină de culoare cenușie închisă sau cenușie-deschisă, lustruită pe ambele fețe, avînd în compoziție nisip fin și paete de mica.

Prima categorie cuprinde o ceașcă (cățuie) cu o parte din marginea bazei, precum și buza vasului ornate cu crestături incizate, dispuse neregulat (fig. 3/12). Ceașca prezintă pe pereți, atît în exterior, cît și în interior, pete negricioase. O altă ceașcă de tip asemănător, avînd fundul ușor lățit, pereții mai subțiri, buza lăsată spre exterior și toarta plasată pe mijlocul corpului, este de culoare cărămizie-deschisă (fig. 4/4). Notăm, de asemenea, două fragmente de vas-borcan, unul cu buza îngroșată spre exterior, avînd pe corp un decor format din linii adînc incizate, trasate oblic (fig. 5/7), iar altul cu buza îngroșată, ușor arcuită spre exterior, decorat cu un brîu crestat pe gîtul vasului și proeminențe cilindrice, plasate sub brîu (fig. 5/1). Amintim și un fragment de vas grosolan, decorat cu trăsături de măturică (fig. 3/9). Din categoria a doua s-a putut întregi o cană cu corpul bitronconic, gîtul înalt, buza îngroșată spre exterior. Partea superioară a buzei este legată de corpul vasului cu o toartă cilindrică. Vasul este acoperit cu un slip fin de culoare maron-deschis (fig. 3/11). Din categoria fină s-au găsit multe fragmente din pastă de culoare cenușie-închisă, cu lustru fin pe ambele fețe, care ar putea face parte din mai multe fructiere cu picior cilindric scobit la bază (fig. 4/5) și marginea îndoită spre exterior (fig. 5/9) sau mai puțin (fig. 5/6) sau mai mult evazată (fig. 5/5).

Gropile 4 și 5, secționate pe același traseu al șanțului cu direcția spre rîul Govora, au dat multă ceramică fragmentară.

Din groapa 4 notăm două fragmente ceramice din corpul unor străchini cu marginea arcuită spre interior. Unul din fragmente face parte din corpul unei străchini tronconice, cu caneluri oblice pe umăr, sub care este

plasată o proeminență apucătoare, semicirculară şi semiperforată în partea superioară. Mai amintim şi un fragment dintr-un vas pîntecos cu pereții groşi, lucrat din pastă grosolană, avînd în componență nisip, pietricele şi cioburi pisate, de culoare neagră în spărtură, cu strat cărămiziu şi lustruit pe ambele fețe (fig. 5/4).

Din groapa 5 menționăm un fragment din partea superioară a unui vas-borcan cu pereții groşi, lucrat din pastă grosolană, amestecată cu nisip, pietricele şi cioburi pisate, de culoare cărămizie (fig. 5/8), cu o proeminență pe umăr. Al doilea fragment provine de la o strachină mică, lucrată din pastă bine frămîntată, cu nisip mărunt în compoziție, de culoare neagră în interior şi cărămizie pe partea exterioară. Pe umăr are o proeminență dispusă vertical şi perforată (fig. 6). Fragmentele sînt acoperite cu slip pe ambele fețe.

Necropola. La circa 200 m sud-vest de aşezare, pe un bot de deal numit ,,Săcle'', situat tot pe partea dreaptă a rîului Govora, s-a descoperit necropola, în împrejurările amintite. De altfel, necropola a fost identificată de noi şi pe partea stîngă a rîului [4]. Cercetînd locul descoperirii, după ce ne-a fost adus o parte din materialul arheologic, am constatat că inventarul mormintelor era acoperit cu o manta de bolovani. Noi am mai cules două vase (de sub mantaua de bolovani) aşezate alăturat, în poziție orizontală (vasul lucrat cu roata de la fig. 1/1 şi cel de la fig. 1/3). Bolovanii de rîu au fost duşi cu carele de cetățenii din sat şi întrebuințați la construcții. Deoarece totul a fost răvăşit, nu ne-am putut da seama dacă a fost un mormînt dublu sau două morminte. În tot cazul s-au descoperit două urne, dintre care una nu s-a mai putut reconstitui. Nu s-a putut sesiza nici forma ovală sau circulară, a mantalei de bolovani. Ritul de înmormîntare a fost incinerația.

Înventarul arheologic îl formează ceramica lucrată cu mîna şi cu roata. Neputîndu-se distinge numărul mormintelor, vom prezenta toată ceramica în ansamblu. În general, aspectul ceramicii este unitar, predominînd ceramica fină lucrată cu mîna, din pastă bine frămîntată, fiind folosite ca degresant nisipul, rar cioburi pisate şi părți de tuf vulcanic existent în regiune. Arderea a fost uniformă, vasele prezentînd o culoare brunăcenuşie sau cenuşie-fumurie, avînd suprafața acoperită cu un slip foarte fin, mai mult sau mai puțin lustruit. Din această categorie fac parte străchinile şi cănile cu toartă supraînălțată.

A doua categorie este ceramica grosolană, cu aspect zgrunțuros (pasta conținînd cioburi pisate şi pietricele în proporție mai mare), de culoare cărămizie sau cărămizie-cenuşie cu nuanțe negre, mai ales în interiorul vasului. Aici încadrăm vasele-borcan şi strachina de la fig. 2/6.

A treia categorie ceramică este cea lucrată cu roata, reprezentată printr-un singur vas, modelat din aceeaşi pastă fină şi lucrat în tehnica ceştilor cu toartă supraînălțată din prima categorie.

Tot în zona necropolei hallstattiene s-au găsit şi fragmente ceramice din epoca bronzului, cultura Verbicioara (fig. 2/7, 3/1—3, 6 şi 7). Raportul acestor fragmente cu mormintele din vîrsta fierului nu este lămurit. Puteau să fi fost aduse cu pămîntul ce forma mantaua tumulilor. Puteau tot atît

[4] Vezi Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 481.

de bine însă să fi fost găsite în epoca hallstattiană şi refolosite în inventarul mormîntului. Şi la Ferigile s-a observat o situaţie similară [5].

Grupa primei categorii ceramice cuprinde : 1) strachină cu marginea arcuită spre interior, cu două rînduri de proeminenţe-apucători, dintre care patru plasate pe corpul vasului, iar două sub margine. Între acestea din urmă se găsesc reliefate două ornamente semicirculare. Diametrul 0,31 cm, înălţimea 17 cm (fig. 2/1); 2) fragment de strachină asemănătoare, cu proeminenţe pe umăr (fig. 4/6); 3) strachină asemănătoare, fără proeminenţe — diametrul 17,5 cm, înălţimea 8 cm (fig. 2/3); 4) fragment de strachină tronconică cu marginea dreaptă, diametrul 22 cm, înălţimea 15 cm (fig. 2/5); 5) strachină cu marginea scurtă şi umărul accentuat. Pe umăr se găsesc două proeminenţe perforate. Diametrul 16 cm, înălţimea 9,7 cm (fig. 2/6); 7) în grupa străchinilor s-a întîlnit şi un exemplar miniatură cu diametrul 9,5 cm, înălţimea 5,4 cm (fig. 2/2).

Căni cu toartă supraînălţată lucrate cu mîna : 1) cană cu toarta în bandă lată, prinsă cu capătul exterior de buza vasului, iar cu cel inferior pe diametrul maxim al corpului (fig. 1/4). Diametrul 12,5 cm, înălţimea 13,5 cm ; 2) cană asemănătoare, cu toarta cilindrică ; pe partea de maximă arcuire are două caneluri delimitate de o nervură mediană reliefată (fig. 1/3). Diametrul 8,2 cm, înălţimea 9 cm ; 3) cană asemănătoare, cu toarta în bandă lată (fig. 1/2). Diametrul 8 cm, înălţimea 7,9 cm ; 4) cană asemănătoare, cu toarta în bandă lată (fig. 1/6). Diametrul 10,5 cm, înălţimea 11 cm ; 5) cană asemănătoare, cu baza gîtului delimitată printr-un prag ; toarta trasă din buză este şănţuită în lungime (fig. 1/5). Diametrul 10 cm, înălţimea 9 cm ; 6) cană lucrată la roată, avînd aceleaşi caracteristici tipologice şi modelată din aceeaşi pastă cu celelalte exemplare. Toarta în bandă lată (3 cm) este şănţuită uşor. Se disting clar urmele roţii în interior şi pe fund. Este de culoare brună-cenuşie, lustruită în interior şi exterior în maniera vaselor lucrate cu mîna (fig. 1/1). Diametrul 11,5 cm înălţimea 15 cm.

Vasul-borcan, folosit drept urnă, are pereţii uşor arcuiţi şi neteziţi în partea exterioară, iar marginea dusă spre interior. Pe umăr sînt patru apucători alungite (fig. 2/4). Diametrul 17,5 cm, înălţimea 19,5 cm.

Tot din necropolă amintim şi o fusaiolă bitronconică (fig. 3/5). Cît priveşte ceramica din epoca bronzului, descoperită în necropola hallstattiană, după afirmaţia unui elev, una din ceşti (fig. 3/1) a fost găsită în vasul-borcan de culoare cărămizie, care nu s-a putut reconstitui, iar celelalte printre vasele hallstattiene. Personal am cules cîteva fragmente din această epocă, aflate printre bolovani. Toate fragmentele se referă la ceşti. Prima (fig. 2/7) are gîtul delimitat de corpul vasului printr-o linie incizată şi marginea reliefată în patru lobi. Decorul este realizat prin împunsături succesive. Fundul inelar este demarcat faţă de corpul vasului printr-o linie incizată.

Al doilea vas este un fragment de ceaşcă reconstituită parţial, cu toarta uşor supraînălţată, avînd pe pîntec drept ornament un romb încadrat de două cîrlige laterale (fig. 3/1). Mai notăm şi două fragmente din partea superioară a unei ceşti decorate cu triunghiuri haşurate (fig. 3/2, 3), precum şi două fragmente de torţi decorate în acelaşi stil (fig. 3/6, 7).

[5] Cf. A. Vulpe, *op. cit.*, p. 144, 169, pl. 16/31, 33, 35.

Fig. 1. Gătejești, vase din morminte.

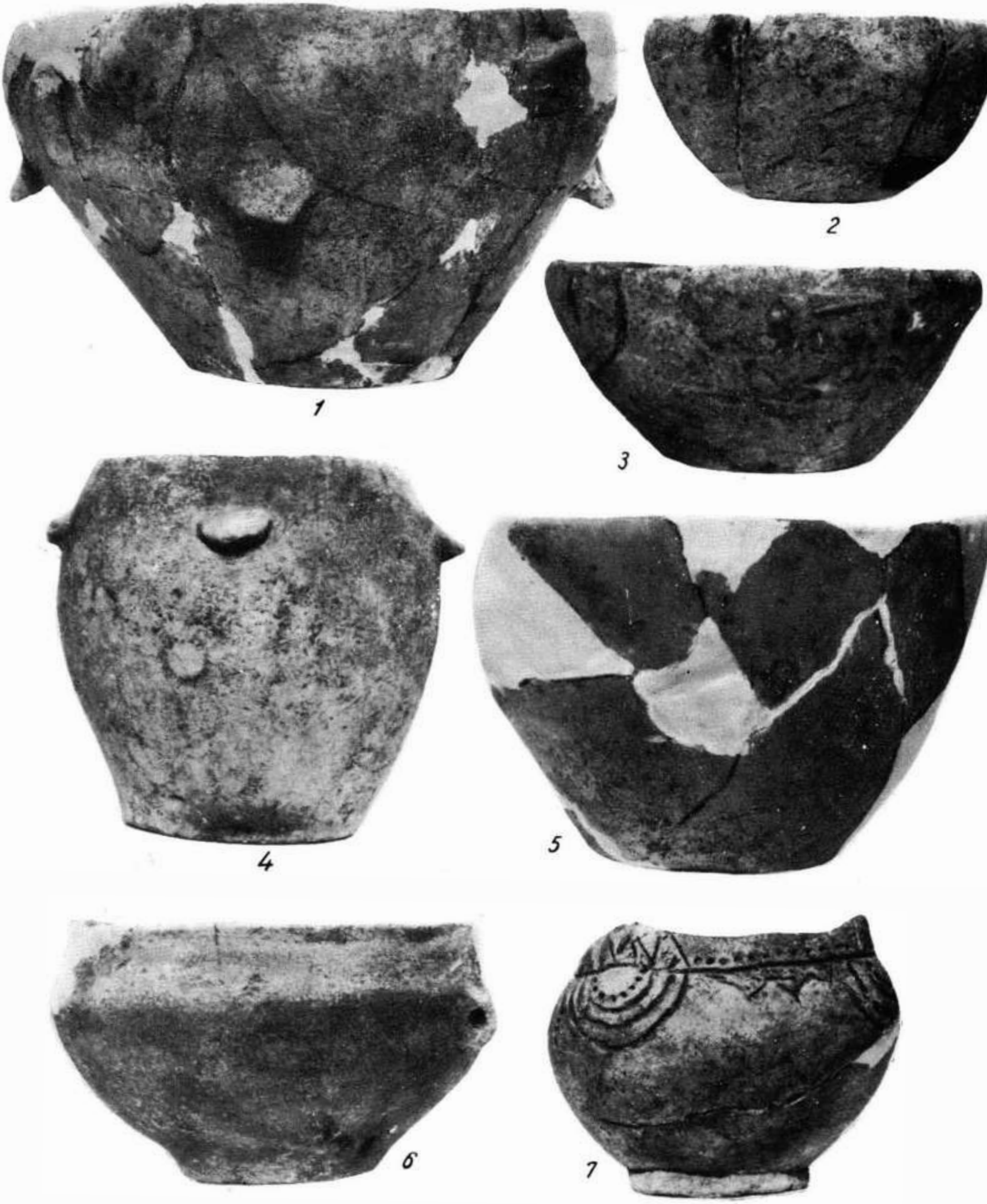

Fig. 2. — Gătejești, vase din morminte.

Fig. 3.—*1—3* și *5—7*, Gătejești, ceramică din morminte; *4*, *8—12*, Gătejești. ceramică din așezare.

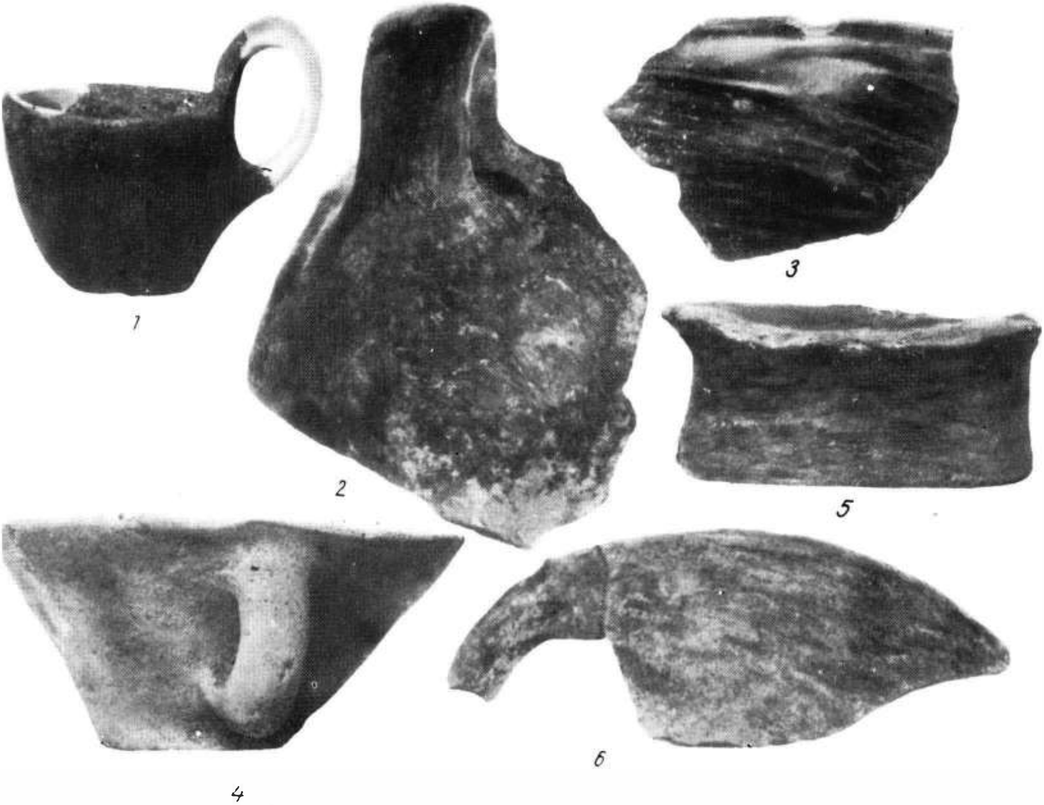

Fig. 4. — *1–3*, Ocnele Mari, ceramică din epoca bronzului; *4–6*, Gătejești, ceramică din așezare.

Ceramica descrisă se încadrează în faza de sfîrşit a epocii bronzului, cultura Verbicioara, prezentă în regiune [6]. Amintim şi aşezarea descoperită de noi de la Valea Gorunilor, Ocnele Mari, jud. Vîlcea (fig. 4/1—3).

Materialul ceramic descoperit în gropile 1, 4 şi 5 este cunoscut la Ferigile. Strachina-căzănel (fig. 3/4), cana cu toartă groasă (fig. 3/8) şi străchinile cu caneluri pe umăr (fig. 5/10) sau simple şi cu marginea arcuită spre interior, avînd proeminenţe, semiperforate sau perforate (fig. 6), sînt încadrate în aspectul Ferigile III [7] şi datate la sfîrşitul secolului al V-lea începutul secolului al IV-lea î. e. n. [8].

Ceramica din gropile 2 şi 3, lucrată la roată şi cu mîna, aparţine epocii geto-dacice deplin dezvoltate. Fructiera cu picior inelar şi scobit în interior, lucrată din pastă cenuşie şi descoperită în groapa 2 (fig. 3/10), îşi găseşte analogii cu exemplarele de la Popeşti [9] şi Piscul Crăsanilor [10], fiind larg răspîndită în faza mijlocie a ceramicii geto-dacice [11]. Fragmentele de vase-borcan din groapa 3 (fig. 4/1 şi 4/7) îşi găsesc analogii cu ceramica dacică de la Histria [12], Piscul Crăsanilor [13] şi Poiana [14], datate în secolele II-I î. e. n. De asemenea cana cu corpul bitronconic (fig. 3/11) este frecventă în aşezările geto-dacice şi poate fi datată din secolul al III-lea î. e. n. înainte [15].

Se poate conchide deci că şanţul trasat în punctul Gătejeşti-Govora a secţionat o aşezare din perioada finală hallstattiană (sfîrşitul secolului al V-lea — începutul secolului al IV-lea î. e. n.), precum şi una din perioada Latène-geto-dacă (secolele II—I î. e. n.). Nu sîntem în măsură să afirmăm dacă între cele două locuiri a fost continuitate.

Încadrarea cronologică a necropolei de la Govora în subfazele hallstattului tîrziu din nord-estul Olteniei nu este dificilă datorită periodizării grupului Ferigile [16] şi cercetărilor mai recente [17] făcute în această zonă.

Tipul de strachină cu marginea arcuită spre interior (fig. 2/1) corespunde la Ferigile variantelor IA2 şi IA3 [18], iar ornamentul în formă de proeminenţă semicirculară îl întîlnim tot la Ferigile plasat pe corpul unei căni cu toartă supraînălţată [19]. Străchinile tronconice cu pereţii uşor arcuiţi spre interior, fără proeminenţe şi de dimensiuni mai mult mici, amintesc

[6] Semnalăm o aşezare de acest fel în R.-Vîlcea, la punctul ,,Cetăţuia'', unde am descoperit şi o strachină în patru lobi, existentă în Muzeul Govora-Băi. De asemenea la Ocnele Mari, în punctul ,,Valea Gorunilor'', am descoperit o puternică aşezare de acest tip, iar din materialul recoltat amintim un fragment de cană cu toartă în bandă lată, supraînălţată (fig. 4/2), o ceaşcă avînd toarta supraînălţată (fig. 4/1) şi un fragment de strachină decorată cu caneluri oblice pe umăr (fig. 4/3), acoperite cu slip şi puternic lustruite.

[7] Vezi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 40, pl. II/10, 12, p. 38, pl. 1/2—4, 6, 7, 10 şi 13; p. 39, p. 51. De asemenea bibliografia la A. Vulpe, *op. cit.*

[8] Idem, *op. cit.*, p. 91.

[9] R. Vulpe, în *Materiale*, III, p. 231, fig. 9.

[10] V. Pârvan, *Getica*, p. 202, fig. 103, 107.

[11] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1968, p. 29, fig. 29.

[12] Em. Condurachi şi colab., în *Materiale*, IV, p. 46, fig. 30.

[13] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 187, fig. 44, 46, 56 şi 57.

[14] Radu şi Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 287, fig. 38/1.

[15] De exemplu la Piscu Crăsani (V. Pârvan, *op. cit.*, p. 192, fig. 69); Popeşti (R. Vulpe, *SCIV*, 6, 1955 1—2, p. 250, fig. 11/1, 2 etc.).

[16] A. Vulpe. *op. cit.*, p. 92 şi urm.

[17] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 467 şi urm.

[18] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 38, fig. 13/2.

[19] *Ibidem*, p. 171, pl. VIII, 15.

de exemplarele de la Ferigile, varianta IA3, Alexandria [20] şi Tigveni (descoperite în tumulul II, conţinînd elemente caracteristice fazei a III-a de la Ferigile) [21].

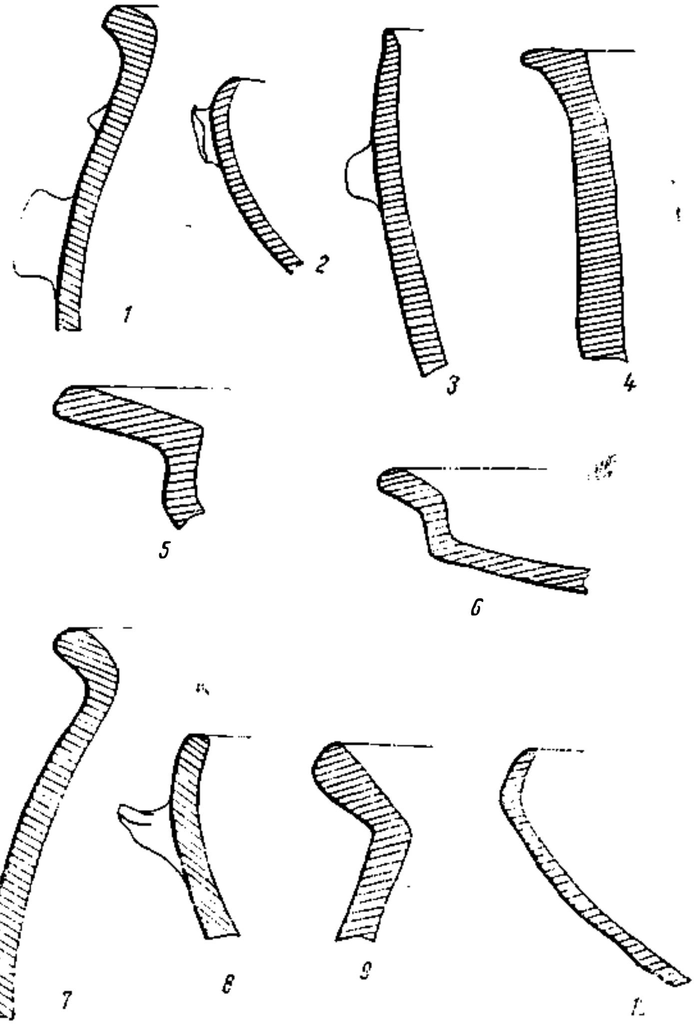

Fig. 5. — Gătejeşti, ceramică din aşezare.

Vasul-borcan neornamentat (fig. 2/4) apare frecvent în necropola plană de la Ferigile [22], precum şi în aşezarea de la Poeni — Govora-sat, unde s-a descoperit un exemplar similar [23]; amintim că cel mai de jos nivel de la Poeni conţine materiale analoge celui mai nou orizont de la Ferigile[24].

[20] C. Preda, în *Materiale*, VI, p. 255, fig. 5—6.
[21] A. Vulpe şi Eugenia Popescu, în *Studii şi comunicări*, Piteşti, I, 1968, p. 29, fig. 4/4.
[22] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 53, fig. 16/10, pl. XII, 16, 17, 23, 28.
[23] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 477, fig. 6/1.
[24] A. Vulpe, *op. cit.*, nota 68, p. 45.

Cănile cu toartă supraînălţată şi neornamentate (fig. 1/2—6) apar la Ferigile numai în ultimul orizont [25]. Acest tip de vas îl întîlnim şi în necropola de la Tigveni, tot în faza Ferigile III [26], precum şi la Drăgoeşti [27] şi Slobozia, datate în secolele V—IV î. e. n. [28].

Din cele expuse rezultă că necropola de la Govora se încadrează în

Fig. 6. — Gătejești, vas din aşezare.

grupul Ferigile, şi anume în faza a III-a, datată la sfîrşitul secolului al V-lea începutul secolului al IV-lea î. e. n. [29].

★

Cana lucrată cu roata, descoperită în necropola de la Govora (fig. 1/1), ridică probleme de ordin mai general, ea reprezentînd un nou element în precizarea momentului de pătrundere a roţii olarului în mediul ceramicii tradiţionale de tip hallstattian.

Una din laturile problemei este etnicul grupelor Ferigile şi Bîrseşti, inclusiv faza finală a lor, în care se încadrează tipologic vasul lucrat cu roata de la Govora. După cum s-a arătat mai înainte, în necropola de la Govora, ritul de înmormîntare este incineraţia, oasele calcinate şi cenuşa fiind depuse în urne şi acoperite cu o manta groasă de bolovani. Avînd în vedere poziţia geografică, ritul de înmormîntare şi încadrarea ei în grupul Bîrseşti-Ferigile, necropola poate fi socotită drept getică [30].

Majoritatea aşezărilor din jud. Vîlcea vădesc legătura genetică dintre faza hallastattiană tîrzie şi începutul epocii Latène, reprezentînd în continuare fondul local al culturii geto-dacilor din subcarpaţii Olteniei şi Munteniei. Cana cu toartă supraînălţată lucrată cu roata din necropola de la Govora reprezintă o formă locală, tradiţională, ca şi celelalte căni modelate cu mîna din aceeaşi pastă şi avînd aceleaşi caracteristici tipologice. Recenta descoperire de la Govora lărgeşte zona geografică de răspîndire a roţii olarului în depresiunile subcarpatice şi confirmă momentul pătrunderii ei prin filieră sud-tracică în mediul autohton geto-dacic timpuriu [31], ceramica avînd specificul local de tradiţie hallstattiană.

Este de aşteptat ca în grupul Ferigile, răspîndit în depresiunile subcarpatice ale Olteniei şi Munteniei, să apară noi descoperiri similare celei de la Govora, cum de altfel putem aminti necropola de la Tigveni, unde s-a

---

[25] *Ibidem*, p. 51.
[26] A. Vulpe şi Eugenia Popescu, *op. cit.*, p. 29, fig. 3/2.
[27] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, p. 173, fig. 217/1, 3.
[28] C. Buzdugan, în *Carpica*, Bacău, 1968, p. 86, fig. 5/1.
[29] A. Vulpe, *Ferigile*, p. 91.
[30] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 103; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 253.
[31] Cf. D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 16.

descoperit un fragment ceramic lucrat la roată [32]. Pînă la această dată s-a putut vorbi despre o ceramică lucrată la roată numai în regiunea din vecinătatea Dunării, unde s-a descoperit şi cel mai vechi exemplar ceramic, cana cu toartă supraînălţată de la Gogoşu, datată în secolul al V-lea î. e. n.[33], şi mai apoi vasele de la Grojdíbod, care dovedesc influenţe şi legături cu regiunile de la sudul Dunării [34]. Cercetările arheologice efectuate o dată cu începutul ultimului deceniu în cîmpia munteană, la Alexandria [35], şi mai spre nord, la Bălăneşti (jud. Argeş) [36], vin să documenteze un nou aspect cultural al începutului epocii Latène în Dacia, ca fiind o rezultantă locală izvorîtă din fondul general traco-getic de pe ambele maluri ale Dunării [37]. Acest complex cultural este datat între sfîrşitul secolului al V-lea şi începutul secolului al IV-lea î. e. n. [38]. Noul aspect cultural este dominat clar de o ceramică lucrată la roată din pastă cenuşie, imitînd în parte unele forme ale vaselor greceşti din colonii, precum şi din pastă roşie-portocalie, redînd forme tipic locale de tradiţie hallstattiană [39].

Descoperirea de la Govora pare să ateste pe de o parte, data mai timpurie a pătrunderii roţii olarului decît cea presupusă în aspectul Alexandria; pe de altă parte, întăreşte teza caracterului local geto-dacic al ceramicii lucrate la roată.

Cercetările arheologice efectuate în nord-estul Olteniei au documentat o pătrundere a amforelor greceşti rodiene în aşezarea de la Poeni — Govora-sat [40]. Ar fi vorba despre relaţiile de schimb mai tîrzii prin filieră sud-dunăreană dintre băştinaşi şi centrele greceşti producătoare de vinuri sau untdelemn. Autohtonii au căutat mai degrabă să modeleze mai întîi cu mîna aceste tipuri de vase, iar prin noul meşteşug al olăritului să transpună vase cu care erau familiarizaţi de secole (vasul de la Govora prezintă o lustruire de suprafaţă, efectuată cu mîna, după scoaterea sa de la roată).

În felul acesta se infirmă ipotezele după care, în perioada primară a Latènului, nu era cunoscută roata olarului de către populaţia autohtonă nord-dunăreană, precum şi a faptului că geto-dacii nu lucrau ceramica la roată înainte de începutul secolului III î. e. n., adică înaintea pătrunderii celţilor în Dacia [41]. Implicit cade şi opinia potrivit căreia ceramica lucrată cu roata ar fi o marfă venită pe calea schimbului intertribal de la sudul sau sud-estul Dunării [42] sau un material de import din oraşele greceşti pontice sau sudice [43]. Problema influenţelor pe care culturile sud-tracice, greceşti, ilirice sau scitice le-au avut în procesul dezvoltării culturii băşti-

---

[32] Informaţia o deţinem de la A. Vulpe, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[33] D. Berciu şi Eug. Comşa, în *Materiale*, II, 1956, p. 418 şi fig. 141/6.

[34] A. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 188 şi urm.; idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile...*, p. 40.

[35] C. Preda, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251—261; idem, *Materiale*, VII, 1961, p. 209—212; idem, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 179—194; idem, în *Dacia* (descoperirea de la Alexandria), în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 25—36; idem, în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 571—578.

[36] Eugenia Popescu, în *Studii şi comunicări*, I, Piteşti, 1968, p. 57—66.

[37] C. Preda, *SCIV*, 21, 1970, 4, 572.

[38] *Ibidem*, p. 577.

[39] *Ibidem*, p. 575.

[40] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 477, fig. 7/3.

[41] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1968, p. 21—22; Em. Condurachi, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 48.

[42] Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 48.

[43] H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 40; I. H. Crişan, *op. cit.*

naşilor din această zonă rămîne încă deschisă, dar din analiza materialului ceramic descoperit la Govora se pare că aceste influenţe n-au modificat în mod esenţial continuitatea factorului local.

Ţinînd seama de cele expuse, necropola de la Govora se încadrează în aspectul Ferigile III, cu ceramică autohtonă lucrată cu mîna şi la roată, precedînd, poate, în timp aspectul Alexandria-Bălăneşti, datat între sfîrşitul secolului al V-lea şi mijlocul secolului al IV-lea î. e. n., aşezarea de la Zimnicea, datată prin monede de la Filip II şi Alexandru cel Mare, cea de la Scărişoara, în care au fost găsite drahme de argint de la Histria, şi cimitirele de tip Murighiol [44]. Ca şi în aspectul Alexandria-Bălăneşti, ar fi vorba, desigur, de un început al folosirii roţii olarului pe o scară redusă nu numai în regiunea din vecinătatea Dunării, ci şi în zona de contact cu regiunile transcarpatice ale Daciei.

EISENZEITLICHE SIEDLUNG UND GRÄBER BEI GĂTEJEŞTI IN NO-OLTENIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die hier behandelten Funde wurden zufälligerweise bei Gătejeşti (Gem. Govora, Kreis Vîlcea) zutage gefördert. Es handelt sich zum ersten um eine Siedlung, die durch mehrere Gruben gekennzeichnet ist. Das Material lässt zwei Kulturschichten erkennen : eine die der späten Ferigile -Gruppe (bzw. Phase III) entspricht (Abb. 3/4, 8 ; 5/2 ; 5/8 ; 5/10 ; 6) und eine andere, die der vollentwickelten geto-dakischen Kultur zuzuschreiben ist (Abb. 3/9—12 ; 5/1, 3, 4 ; 5/5—7, 9 ; 4/4—6).

Etwa 200 m von dieser Siedlung entfernt, auf einer Berghöhe stiess man auf einen Grabfund. Es handelt sich um ein oder zwei Brandgräber mit Steinpackung (Hügelgräber ?) deren ursprüngliche Lage und Befund nicht mehr mit Sicherheit wiederhergestellt werden können. Die Keramik (Abb. 1 ; 2 ; 3/1—3, 5—7) entspricht der Ferigile III-Stufe. Bemerkenswert ist die mit der Drehscheibe gearbeitete Kanne (Abb. 1/1), die der Form nach, den handgearbeiteten Exemplaren nahesteht. Dieses Gefäss stellt bis jetzt den ersten Beweis des Gebrauches der Drehscheibe innerhalb der eigentlichen Ferigile-Gruppe dar. Verfasser nimmt an, das Auftreten der mit der Drehscheibe gearbeiteten Kanne sei bereits ans Ende des 5. Jh. zu setzen d. h. etwa früher als der sogennante Alexandria-Bălăneşti-Horizont, der, wie Verfasser meint, besonders am Anfang des 4 Jh. seine Blütezeit hat.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

[44] C. Preda, *op. cit.*, p. 577—578.

BESSI CONSISTENTES

DE

EM. ZAH și AL. SUCEVEANU

Din vastul ansamblu de probleme pe care-l ridică studiul vieții romane în Dobrogea ne propunem să discutăm mențiunile despre populația sud-tracică a bessilor în lumina unor texte mai puțin cunoscute, capabile, poate, să contribuie la o mai bună înțelegere a sensului prezenței acestei populații în interiorul ținutului dintre Dunăre și mare.

Cum se știe, documentele atestînd în Dobrogea pe bessi, una din cele mai viguroase ramuri ale tracilor de la sud de Haemus [1], sînt destul de puține. Este vorba în primul rînd de mărturiile lui Ovidius, circumscrise între anii 8 și 17 e. n., în jurul orașului Tomis, unde ei apar ca o populație stabilă, alături de geți [2]. În cu totul altă situație îi întîlnim menționați — în calitate de *consistentes*, alături de veteranii și cetățenii romani — în *vicus Quintionis* (Sinoe), între anii 139 și 177 e. n. [3], și tot astfel — alături doar de cetățenii romani — în *vicus Ulmetum* (Pantelimonul de Sus), între

---

[1] Pentru localizarea lor, cf. Herod., VII, 111, 22; Strabo, VII, 5, 12 (C. 318); Plin., *N. H.*, IV, 11, 40; Ptolem., III, 11, 6; Solin., 10, 1. Dintre autorii moderni, W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm*, Viena, 1869, extras din *SbWien*, LIX, 1868, p. 393 și urm.; V. Pârvan, *Ulmetum*, III, p. 34 (362); S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 97; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, Viena-Leipzig, 1932, p. 36; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* (=*HAD*), București, 1938, p. 108—109; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed., a 2-a, București, 1959, hartă. De rememorat însă opinia lui Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, V, p. 409, n.2, reluată și de H. Nesselhauf, *CIL*, XVI, 1, n. 1, după care sub denumirea de bessi trebuie să înțelegem, în epoca romană, pe toți tracii.

[2] Ovid., *Trist.*, III, 10, 5, și IV, 1, 67.

[3] Documentele unde apar ca dedicanți *veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quintionis* sînt următoarele: 1) V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617, nr. 24 (139—161 e.n.); 2) idem, *Dacia*, II, 1925, p. 214, nr. 18 (144 e.n.); 3) idem, *Histria*, VII, p. 55, nr. 46 (149 e.n.); 4) D. Tudor, *SCȘ Iași*, II, 1951, 1—2, p. 501, nr. 2 (167 e.n.); 5) V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 62, nr. 49 (169 e.n.); 6) *ibidem*, p. 67, nr. 50 (175 e. n.); 7) *ibidem*, p. 71, nr. 51 (176 e.n.); 8) *ibidem*, p. 74, nr. 52 (177 e.n.). *Vicus Quintionis* a fost localizat la Sinoe de către D. Tudor, *op. cit.*, p. 512.

SCIV, tomul 22, nr. 4, București, 1971, p. 567—578

anii 140 și 172 e. n. [4]. Mai mult chiar, o serie de magistrați din *vicus Quintionis* poartă nume tracice, eventual bessice [5].

Acestea sînt, așadar, documentele care ne stau la îndemînă și care au prilejuit de-a lungul timpului o deosebită varietate de opinii.

În mod firesc, primul care s-a însărcinat să dea un răspuns felului în care bessii au venit în Dobrogea, precum și situației lor juridice din secolul al II-lea e. n. a fost V. Pârvan. Dacă în primele lucrări el se mulțumește să constate prezența acestora aici [6], așa cum o făcuse, printre alții, înaintea lui și J. Weiss [7], începînd din 1916, o dată cu publicarea primului lot de inscripții histriene, el extinde importanța acestei populații, prezentînd-o ca venită aici prin emigrare și colonizare [8]. Mai tîrziu, în ambele sinteze dedicate vieții romane la gurile Dunării, el ajunge să creadă că, veniți aici din vremea expedițiilor lui Crassus, bessii vor fi reprezentat elementele de încredere ale stăpînirii romane împotriva indigenilor, acordîndu-li-se totodată un teritoriu mult mai extins decît ar arăta-o documentele citate mai sus [9]. În același timp, faptul că în *vicus Quintionis*, *magistri* sînt, de regulă, un roman și un trac îl face pe marele învățat să acrediteze ideea unei perfecte colegialități, consecință a unei situații de deplină egalitate cu romanii *consistentes* [10]. Mai nuanțat, M. Rostovțev crede că aducerea lor în Dobrogea are scopuri mai complexe, ținînd cont de caracterul războinic al bessilor [11]. Într-o remarcabilă notă dedicată acestei probleme, S. Casson subliniază faptul că bessii vor fi emigrat între 11 î.e.n. și 8 e.n., reluîndu-l însă pe V. Pârvan în ce privește marea extindere pe care acest neam a avut-o în special în nordul Dobrogii [12]. S. Casson își punea pentru prima oară întrebarea dacă aducerea lor în Dobrogea nu va fi avut și un substrat economic, fiind utilizați, eventual, ca agricultori, dar formulînd și o a doua ipoteză, asupra căreia vom reveni [13]. O formulare de compromis o întîlnim în 1938 la R. Vulpe, după care bessii vor fi venit aici cu prilejul expedițiilor lui Crassus, ajungînd mai tîrziu să dețină în special partea de nord a Dobrogei [14].

În 1951, Em. Condurachi reia chestiunea, afirmînd că între 13 î.e.n. și 11 î.e.n., în urma expedițiilor lui Piso, bessii, ca și laii, vor fi fost transplantați cu forța în Dobrogea, recunoscînd însă că situația lor juridică de mai tîrziu nu este clară, altfel spus că, măcar formal, ea nu pare să sprijine această ipoteză [15]. Cîțiva ani mai tîrziu, revenind asupra aceleiași probleme dintr-un

---

[4] Documentele unde apar *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* sînt: 1) *CIL*, III, 14.214[26] (140 e.n.); 2) V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, p. 365, nr. 16 (163 e.n.); 3) I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 311—315, a demonstrat între timp că altarul publicat de V. Pârvan (*ibidem*, p. 344, nr. 2 (172 e.n.)) provine în realitate tot din Ulmetum, pretinsul *vicus Ultinsium* fiind în fapt o coruptelă pentru *Ul(me)tinsium*.

[5] Nume trace de magistrați apar în inscripțiile citate în nota 3, și anume în toate fie că este vorba de *magistri* sau *quaestores*.

[6] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 585—599, și II, 2, p. 396, 404.

[7] J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 26—27.

[8] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617 și urm.

[9] Idem, *Ausonia*, X, 1921, p. 196, și în *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 106—110.

[10] Vezi, pe lîngă nota precedentă, comentariile inscripțiilor indicate în nota 3.

[11] M. Rostovțev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Florența, 1933, p. 287, n. 4 (trad. italiană).

[12] S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 97—98.

[13] *Ibidem*, p. 100.

[14] R. Vulpe, *HAD*, p. 186—189.

[15] Em. Condurachi, *B Şt. Ac.*, III, 1951, p. 31—36.

alt punct de vedere, Em. Condurachi susţine că bessii şi laii sînt *dediticii* din moment ce nu au primit cetăţenia romană nici după Constituţia Antoniniană [16]. O vehementă critică a acestor puncte de vedere se întîlneşte la R. Vulpe, care, modificîndu-şi punctul de vedere din 1938, afirmă că de la bun început este vorba de o colonizare paşnică şi cu privilegii, în afara normelor curente de colonizare romană [17], chiar dacă recunoaşte că neacordarea cetăţeniei romane lailor ar putea marca o anumită stare de inferioritate, nu însă sigur şi pentru bessi, care, nemaifiind atestaţi ca atare, s-au putut romaniza cu timpul [18].

Controversa este departe de a fi încheiată, şi dacă între timp D. M. Pippidi atrage atenţia asupra neconcordanţei dintre modalitatea în care aceştia ar fi venit în Dobrogea şi tratamentul lor de mai tîrziu [19], recent, T. Sarafov revine hotărît la punctul de vedere al lui Em. Condurachi, subliniind caracterul războinic şi nobila sete de libertate a uneia din cele mai reprezentative ramuri ale neamului tracic [20].

Două sînt, aşadar, problemele principale care se degajă din trecerea în revistă de mai sus.

Mai întîi, în legătură cu marea extindere care i se atribuie acestei populaţii, ajungîndu-se, cum s-a văzut, după unii, ca întreg nordul Dobrogei să fi fost ocupat de bessi, în dauna elementului autohton. Dar menţiuni despre geţi nu lipsesc în general în Dobrogea şi, în consecinţă, nici în nord, mai exact în teritoriile histrian şi capidavens. Ne referim, se înţelege, la elemente de cultură materială [21] şi la toponimie [22]. Onomastic este, desigur, mai greu de dovedit acest lucru, dar oricum sînt de luat în consideraţie severele critici adresate de învăţatul I. I. Russu diverselor încercări lingvistice ale lui V. Pârvan în general, tentat, cum se ştie, a interpreta ca bessice majoritatea numelor indigene întîlnite în inscripţiile din secolul II—III e.n.[23]. Or, cum în general cercetările onomastice sînt încă la perioada tatonărilor, uneori fructuoase, ne mulţumim a sugera, cu titlul de ipoteză, ca frecvenţa numelor deocamdată definite ca sud-tracice, să se explice prin moştenirea pe care a lăsat-o dominaţia de mai bine de o jumătate de secol a regatului odris în zona de care ne ocupăm [24]. Revenind însă la dome-

[16] Idem, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 291—292. În acelaşi sens, şi E. M. Staerman, *VDI*, 2, 1946, p. 81—88.

[17] R. Vulpe, *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 733—741, şi în *Din istoria Dobrogei* (= *DID*), Bucureşti, II, 1968, p. 39, n. 65.

[18] R. Vulpe, *DID*, II, p. 199—200.

[19] D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, Bucureşti, I, 1965, p. 321, n. 156.

[20] T. Sarafov, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sudest-européennes*, II, Sofia, 1969, p. 141—150, cu o amplă bibliografie.

[21] Printre dovezile de permanenţă getică în epoca romană de la Histria, vezi vasul getic publicat de H. Nubar, *Materiale*, IX, 1970, p. 199, fig. 16, ca şi numeroasele reprezentări ale cavalerului trac. Cf. G. Bordenache, *Dacia*, N. S., V., 1961, p. 185—211. Pentru Capidava, vezi ceramica indigenă, menţionată de Gr. Florescu şi colab., *Materiale*, VII, 1960, p. 579, ca şi cavalerul trac, frecvent întîlnit aici. Cf. idem. *Capidava*, Bucureşti, 1958, passim — reprezentare care, după cum se ştie, nu lipseşte nici de la Ulmetum; cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I—III, passim. Desigur, argumentul cavalerului trac este labil, el putînd fi tot atît de bine adus de noii veniţi.

[22] Pe lîngă Capidava, vezi recenta localizare a satului Buteridava în teritoriul histrian, datorată Emiliei Doruţiu-Boilă, *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 132, nr. 2, cu comentariul semnatarului acestor rînduri din *Peuce*, II, 1971, p. 155—166.

[23] I. I. Russu, *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 75—86; VIII, 1957, 1—4, p. 311—315; IX, 1958, 1, p. 39—59.

[24] Bibliografia aproape completă a acestei perioade se găseşte la Al. Suceveanu, *Pontica*, IV, 1971, p. 105—123.

niul certitudinilor, împrejurimile oraşului Tomis, *vicus Quintionis* şi *vicus Ulmetum* sînt, aşadar, singurele locuri unde avem precis atestate elemente ale acestei populaţii.

O a doua problemă o constituie consensul aproape unanim de care se bucură ideea după care, indiferent de condiţiile în care bessii vor fi ajuns în Dobrogea, ei vor fi avut în secolul al II-lea e. n. o situaţie privilegiată, comparabilă cu aceea a romanilor din cei doi *vici*. De unde, după unii, certitudinea că de la bun început va fi avut loc o colonizare pacifică, bessilor încredinţîndu-li-se rolul de supraveghetori ai rebelilor geţi, ceea ce ar coincide cu situaţia lor juridică de mai tîrziu ; în fine, după alţii, dificultatea de a explica diferenţa de tratament între deportarea de la sfîrşitul secolului I î. e. n. şi situaţia din secolul al II-lea e. n.

Mai întîi ar fi să ne întrebăm în ce măsură cele cîteva enclave bessice puteau asigura paza unei întregi regiuni şi observaţia apare cu atît mai justificată, dacă ne gîndim că nu toţi bessii vor fi fost transplantaţi în Dobrogea, majoritatea populaţiei rămînînd în teritoriul ei de baştină. Dar contraargumentul nu este, desigur, hotărîtor din moment ce în concepţia celor mai mulţi populaţia în discuţie ar fi avut o întindere mult mai mare decît o arată documentele.

Soluţie principial logică, dacă, pe de o parte n-am ţine cont de numeroasele războaie purtate de romani împotriva bessilor [25], ceea ce le va atrage o faimă puţin onorabilă, măcar din punct de vedere roman, concretizată în memorabila caracterizare a lui Strabo : „Iar bessii, care ocupă cea mai mare parte a munţilor Haemus şi sînt numiţi tîlhari chiar de tîlhari, trăiesc în colibe şi duc o viaţă oropsită" [26].

Pe de altă parte, cercetări mai noi resping tot mai mult ideea unei simbioze în aceste „duble comunităţi" [27], şi faptul n-are de ce să surprindă dacă ne gîndim la supleţea noţiunii de *consistentes*, aptă să definească tot atît de bine pe romanii stabiliţi într-o comunitate peregrină, ca şi orice alt colegiu fixat într-un mediu străin [28]. Că este aşa, deci că situaţia romanilor din cei doi *vici* nu trebuie confundată cu aceea a bessilor, pare s-o dovedească faptul că laii — o altă populaţie sud-tracică, venită, probabil, în Dobrogea în aceleaşi condiţii şi avînd în mod cert aceeaşi situaţie juridică — nu au primit, aşa cum s-a arătat, cetăţenia romană nici la 30 de ani după promulgarea Constituţiei Antoniniene [29].

---

[25] Pentru conflictul acestora cu Lucullus (72—71 î.e.n.), cf. Eutrop., VI, 10 ; Sext. Ruf., IX ; Amm. Marcell., XXVII, 4 ; Euseb.-Hieronym., *Chron.*, p. 152, 22—25 (ed. Helm). Tot bessii sînt în conflict cu tatăl lui Augustus (Suet., *Aug.*, III, 3 : 60—59 î.e.n.), cu Brutus (Cass. Dio, XLVII, 25 : 44—42 î.e.n.), cu Marcus Lollius (Cass. Dio, LIV, 20, 3 : 20—18 î.e.n.) şi, evident, cu L. Calpurnius Piso între 13 şi 11 î.e.n. (Tit. Liv., *Per.*, CXL ; Tac., *Ann.*, VI, 11 ; Florus, II, 27, 17 ; Cass. Dio, LIV, 34, 6). Vezi în general, pentru toate aceste lupte, bibliografia lui T. Sarafov, citat mai sus, în nota 20.

[26] Strabo, VII, 5, 12 (C. 318), în traducerea regretatului Virgil Popescu.

[27] Cf. L. Harmand, *L'occident romain*, Paris, 1960, p. 348—353, şi F. De Martino, *Storia della Costituzione romana*, Napoli, IV, 2, 1965, p. 671—673, citîndu-l pe L. Teutsch, *Rev. Int. Dr. Ant.*, 1961, p. 281—351.

[28] Cf. E. Kornemann, *RE*, IV, 1901, col. 380—480, şi în special 412—414 s.v. *collegium* ; col. 922—926 s.v. *consistere* şi col. 1173—1200 s. v. *conventus*. În acelaşi sens, vezi şi P. Audin, J. Guey şi P. Wuillemier, *REA*, LVI, 1954, p. 331—333.

[29] Pentru menţiunile despre lai, vezi ampla discuţie a lui Sc. Lambrino din *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 319—346, iar pentru neacordarea cetăţeniei după Constituţia Antoniniană, cf. nota 16. În general, despre stadiul cercetărilor privind celebra constituţie, vezi monumentala lucrare a lui F. De Martino, citată mai sus, în nota 27, p. 694—709.

Chiar dacă ultimele aserţiuni ar implica o armonizare a condiţiilor în care bessii au venit în Dobrogea cu acelea în care îi regăsim mai tîrziu în secolul al II-lea e. n. — invers însă decît se credea pînă acum —, socotim decisivă intervenţia lui D. Tudor la Congresul internaţional de studii balcanice şi sud-est europene de la Sofia din anul 1966, după care simplii bessi — aşa cum apar de pildă la Ovidius — par a fi într-adevăr deportaţi, în timp ce *bessi consistentes* sînt probabil cei colonizaţi în secolul I e. n.[30].

Aceştia din urmă par să fi venit, aşadar, cel puţin în stadiul actual al cunoştinţelor, ca urmare a unei colonizări distincte de prima; ei vor fi fost aşezaţi doar în *vicus Quintionis* şi *Ulmetum*, posedînd o situaţie pe care nici antecedentele, nici condiţia lor juridică actuală nu ne lasă s-o înţelegem decît ca una inferioară romanilor şi, eventual, superioară indigenilor [31].

Este legitim în aceste condiţii să ne întrebăm ce va fi determinat autorităţile romane să-i aducă pe bessi, în condiţiile date, numai în aceste două localităţi?

O ipoteză neglijată a lui S. Casson pare să aducă o neaşteptată lumină în problema ce ne reţine atenţia. Pornind de la două texte din Vegetius [32], urmat de o serie de autori datînd tot din secolul al IV-lea e. n.[33], pentru care mineritul, dar în special extragerea de aur şi argint, era o adevărată specialitate a bessilor, învăţatul englez formulează ipoteza după care aceştia au putut fi aduşi în Dobrogea nu numai ca agricultori, cum s-a amintit mai sus, dar şi ca mineri.

Situaţia juridică a acestora din urmă, cunoscută în special prin celebra *lex metalli Vipascensis* [34], ca şi pe baza altor documente, comentate, între alţii, de E. Ardaillon [35], Orth [36], M. Rostovţev [37], O. Davies [38], F. M. Heichelcheim [39] sau R. J. Forbes [40], era, cum se ştie, deosebit de variată în epoca romană — în mine fiind folosiţi de la sclavi şi prizonieri pînă la oameni liberi, lucrînd pe bază de contract. Cel mai frecvent se arată a fi însă procedeul utilizării provincialilor, în sensul cel mai larg al cuvîntului, transplantaţi în mod forţat în alte provincii pentru exploatarea

[30] D. Tudor, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-esteuropéennes*, II, Sofia, 1969, p. 151.

[31] Situaţia de la *Civitas Ausdecensium* (*CIL*, III, 14437 [2], cu modificările justificate ale lui D. Tudor, *AUB*, 5, 1956, p. 45—47) nu este clară în măsura în care dacii pot fi noii veniţi. Cf. A. Alföldi, *JRS*, XXIX, 1939, p. 31, şi N. Gostar, *Buletinul Universităţii Babeş-Bolyai Cluj, Seria Şt. soc.*, I, 1956, 1—2, p. 195.

[32] Veget., II, 11 :... (*cunicularii*) *qui ad morem Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improvisi emergerent ad urbes hostium capiendas.*; IV, 24: *Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas Bessorum rimatur industria...*

[33] Paulin. Nola, *Carm.*, XVII, vv. 214—217 şi 269—272; Latin. Pact. Drepan., *Pan. Theod. Aug.*, XVIII, 2; Claud. Claudian., XVIII, vv. 40—41; Codex Theod., X, 19, 3, 5, 7 şi 15; Amm. Marcell., XXXI, 6, 6.

[34] Cf. P. F. Girard, *Textes de droit romain*, Paris, 1923, p. 119, nr. 20, şi 884, nr. 4.

[35] E. Ardaillon în Daremberg-Saglio, *Dictionnaires des Antiquités*, III, 3, p. 1840—1873, s. v. *metalla*.

[36] Orth, *RE*, IV, *Supplbd.*, 1924, col. 108—155 şi în special 145—148.

[37] M. Rostovţev, *op. cit.*, p. 391—392.

[38] O. Davies, *Roman mines in Europe*, Oxford, 1935, p. 1—16 şi în special 14—16.

[39] F. M. Heichelheim, *Der Kleine Pauly*, I, 1964, col. 866—867, cu bibliografie.

[40] R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, Leiden, 1963, vol. VII, p. 223—232.

minelor metalifere [41]. Desigur, nu există o uniformitate în organizarea acestor populaţii, dar termenul de *consistentes* în sens de colegiu de meseriaşi stabilit într-o altă comunitate ni se pare a-şi găsi o bună aplicare în cazul unor grupări etnice ca cele ale bessilor, aşezaţi în cele două localităţi tocmai în vederea exploatării unor eventuale zăcăminte [42].

Dar, dacă juridic vorbind nu vedem dificultăţi esenţiale în tentativa de asimilare a acestor *Bessi consistentes* cu nişte simpli mineri, rămîne să răspundem la a doua mare întrebare, şi anume ce vor fi avut ei să exploateze în jurul aşezărilor de la Sinoe şi Pantelimonul de Sus, mai mult chiar ce urme de eventuală prelucrare a metalelor cunoaştem în cele două localităţi. Sînt exact problemele cărora s-a însărcinat să le dea un răspuns geologul Emil Zah în rîndurile de mai jos [43].

★

Pasajele din Vegetius indică destul de clar că bessii erau, printre altele, şi mineri.

Această îndeletnicire nu era însă întîmplătoare, sporadică, ci reprezenta una din ocupaţiile de bază ale bessilor, fiind practicată la un nivel tehnic atît de înalt pentru acele timpuri, încît aceştia erau renumiţi şi recunoscuţi ca specialişti în lucrări miniere.

Gradul de dezvoltare a acestui meşteşug, lucrările subterane ale bessilor trebuie să fi fost cu totul remarcabile, din moment ce autorii antici, vorbind despre executarea unor galerii subterane, precizează că ele sînt făcute după sistemul obişnuit al bessilor. Această referire ne arată că pentru lumea antică, realizările tehnice ale bessilor îi plasau pe aceştia în primele rînduri ale specialiştilor în domeniul exploatării metalelor.

Dintre metalele extrase de bessi, Vegetius aminteşte doar aurul şi argintul ca reprezentînd o adevărată specialitate a lor.

---

[41] Pentru O. Davies, piruştii au fost transportaţi cu forţa în Dacia sub Traian, situaţie pe care o întîlnim frecvent în Dalmaţia, Spania, Britania şi Sardinia (*op. cit.*, p. 14). Să reamintim doar că, atunci cînd S. Casson îşi formula ipoteza sa (*op. cit.*, p. 100), îi avea în vedere pe aceiaşi dalmaţi pentru care vezi, mai recent, C. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259—269. În general, pentru specialitatea de mineri prin definiţie a bessilor, şi nu numai de extractori de aur şi argint, aşa cum menţionează textele, vezi C. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, Praga, 1877, p. 39; idem, *AEM*, X, 1886, p. 75—85, cu precizarea de la pagina 81 unde se spune că Iustinian fortifică cetatea *Ferraria* din teritoriul Remesianei (Procop., *De aedif.*, p. 284, 33, ed. Bonn), adică acolo unde locuiau cu precădere bessi; R.P.G. Songeon, *Histoire de la Bulgarie*, Paris, 1913, p. 11 şi 20; G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 57—61; G. Z. Koniarov, *Принос към историята на рударството и металургия в България*, Sofia, 1953, p. 20—21 (lucrare semnalată nouă de P. Diaconu, căruia îi mulţumim), ca şi O. Davies, *op. cit.*, p. 231, care, semnalînd sărăcia în zăcăminte aurifere a zonei locuite de bessi, se îndoieşte că numai exploatarea aurului ar fi putut satisface nevoile acestora „if the principal product had not been iron".

[42] Vezi nota 28, iar ca exemple citate, la alegere, după E. Kornemann, *loc. cit.*,: *CIL*, V, 7357: *collegium centona* (*riorum*) *Placent* (*inorum*) *consistent* (*ium*) *Clastidi*; *CIL*, V, 4017: *collegium nautarum Veronensium Asilicae consistentium*; *CIL*, VI, 7458: *collegium cocorum Aug*(*usti*) *n*(*ostri*), *quod consistit in Palatio*; *CIL*, VI, 9404: *coll. fabrum... qui consistunt in scola sub theatro Aug. Pompeiano*; *CIL*, II, 1180: *scapharii Romulae consistentes*. Lista s-ar putea evident prelungi.

[43] Sîntem aduşi astfel a ne completa punctul nostru de vedere exprimat în *Peuce*, II, 1971, p. 158, n. 27. Aduşi pentru aceleaşi motive, bessii nu vor fi exploatat numai mina cupriferă de la Altîn-Tepe, cum credeam atunci, ci în primul rînd zăcămintele metalifere din apropierea celor două localităţi unde au fost colonizaţi.

Aceste două metale atrag, de obicei, atenţia şi fac să fie ignorate celelalte — şi în special fierul — metale mai puţin preţioase sub aspect valoric, dar foarte importante din punct de vedere al utilizării practice în viaţa de toate zilele. Este greu de presupus că bessii au extras din mine doar aur şi argint, ignorînd fierul, metalul de bază pentru confecţionarea armelor şi a uneltelor. Făcînd această afirmaţie, ne bazăm pe următoarele argumente :

1. Analizînd harta zăcămintelor metalifere din teritoriile locuite de bessi, observăm că punctele în care se găseşte aur şi argint sînt înconjurate de numeroase zăcăminte de minereuri de fier sau zăcăminte de cupru, care, la suprafaţă, sînt alcătuite tot din compuşi ai fierului [44].

Apropierea minereurilor de fier de zonele cu aur şi argint, exploatate în mod sigur de bessi, precum şi numărul mare de zăcăminte care împînzesc teritoriul acestora ne fac să considerăm că această populaţie de mineri şi metalurgişti ai antichităţii s-a ocupat în mod sigur şi cu extragerea şi prelucrarea fierului. Diviziunea muncii în antichitate nu era atît de pronunţată încît să conducă la specializarea unor lucrători pentru extragerea aurului, a altora pentru extragerea fierului sau a argintului etc. Cu atît mai puţin se poate admite specializarea unei populaţii întregi doar pe extragerea metalelor preţioase.

2. Bessii sînt recunoscuţi ca un popor deosebit de războinic, cu care romanii, şi, desigur, nu numai ei, au avut mult de luptat.

Pentru numeroasele lupte pe care le-au purtat, triburile bessice aveau nevoie de arme, şi încă în cantităţi mari. Este greu de crezut că aceste arme erau procurate de la alte popoare şi nu erau confecţionate chiar de către bessi cu atît mai mult cu cît ei cunoşteau bine prelucrarea metalelor, iar minereul de fier se găsea din belşug în teritoriile pe care ei le locuiau.

Dacă nu din alte motive, cel puţin pentru a-şi asigura metalul necesar confecţionării armelor, trebuie să admitem că bessii cunoşteau şi practicau meşteşugul reducerii minereului de fier şi prelucrarea acestuia.

3. Un ultim element care ne face să considerăm că bessii, pe lîngă aur şi argint, se ocupau şi cu extragerea altor metale, printre care şi fierul, reiese chiar din interpretarea atentă a textelor din Vegetius.

Într-unul din pasaje, autorul antic arată că aurul şi argintul erau specialitatea bessilor, iar în celălalt, vorbind despre galerii subterane, se referă la bessi, priceperea lor în acest domeniu fiind, probabil, unanim recunoscută în acele timpuri [45].

Or, în vremurile vechi, cea mai mare parte a aurului extras era de natură aluvionară, zăcămintele de acest tip fiind mai uşor de depistat şi mai uşor de exploatat decît aurul filonian. Nisipurile aurifere, cu conţinuturi, desigur, mai mari în acele timpuri, permiteau o exploatare pe un front de lucru mai larg decît galeriile înguste unde nu puteau lucra alături mai mult de 2—3 oameni.

Cercetările etnografice arată că astăzi chiar aurul extras de populaţiile primitive sau la nivel meşteşugăresc provine în special din aluviuni. Aceeaşi era, desigur, situaţia şi în urmă cu aproape două milenii. Dacia în antichi-

[44] O. Davies, *op. cit.*, p. 224—225 şi 231 ; E. R. Cohen, T. Dimitroff, B. Kamenoff, *Géologie de la Bulgarie*, Sofia, 1946.

[45] Cf., *supra*, nota 32.

tate a furnizat o mare cantitate de aur. Şi totuşi pe teritoriul ei nu se cunosc prea multe mine de aur, iar din cele cunoscute, volumul de rocă excavat este destul de mic faţă de cantitatea de aur pe care o aveau dacii. Ponderea o avea deci aurul extras din aluviuni. Situaţia este asemănătoare şi în Tracia, unde cercetările privind istoria minereului în Balcani şi în Rodopi nu au descoperit prea multe urme de mine din antichitate. Deci şi pe teritoriile locuite de bessi aurul trebuie să fi provenit în special din exploatarea aluviunilor aurifere.

Dacă Vegetius arată că bessi erau renumiţi prin galeriile subterane din care exploatau metale, aceste galerii erau săpate nu atît pentru aur, a cărui origine era, după cum am arătat, predominant aluvionară, cît pentru alte metale care nu se puteau extrage din aluviuni. Or, numărul metalelor cunoscute şi exploatate în acele timpuri nu era prea mare, iar dintre acestea fierul, prin multiplele sale întrebuinţări, ocupa, probabil, primul loc.

Coroborînd informaţiile din autorii antici cu analiza potenţialului geologico-minier al Traciei, ajungem la concluzia că bessii nu se rezumau doar la extragerea aurului şi argintului, ci exploatau intens şi la un înalt nivel tehnic şi alte zăcăminte de minereuri metalifere, fiind apreciaţi ca mineri dintre cei mai pricepuţi.

Prin prisma celor arătate pînă acum, prezenţa acestei populaţii de mineri şi metalurgişti poate să pară destul de curioasă într-o regiune, în general săracă în resurse miniere, cum este Dobrogea.

Analizînd însă amplasarea strictă a celor două comunităţi de bessi pe care le avem atestate epigrafic în secolul al II-lea în Dobrogea, *vicus Quintionis* şi *vicus Ulmetum*, remarcăm că în ambele locuri, în imediata apropiere a aşezării, există minereu de fier şi resturi care indică prelucrarea acestuia.

La Ulmetum, pe platoul dinspre sud, se găsesc numeroase bucăţi de zgură metalurgică avînd uneori înglobate fragmente centimetrice de cărbune vegetal, combustibilul utilizat la reducerea minereului de fier. Într-o ruptură din malul pîrîului se văd urmele unui cuptor căptuşit cu material refractar monolit, a cărui formă ne determină să considerăm că era folosit pentru reducerea minereului.

În apropierea cuptorului s-au găsit fragmente de lupe cu mult material silicios. Săpăturile efectuate de V. Pârvan la Ulmetum au oferit o mare cantitate de obiecte de fier şi zgură [46]. Toate acestea indică o intensă activitate metalurgică şi în special de reducere a minereului de fier.

Minereul de fier, deşi nu în cantităţi prea mari, este şi el prezent în apropiere. La mai puţin de 1 kilometru în aval de Ulmetum, în versantul drept al pîrîului, în masa şisturilor verzi alterate, apar filonaşe lentiliforme, groase de 10—40 cm, formate din acumulări de limonit şi hematit, cu un conţinut mediu de fier de circa 25%. Aceste filoane însă nu puteau furniza cantităţi prea mari de minereu. De aceea, dată fiind amploarea remarcabilă a activităţii de reducere a minereului de fier în zona Ulmetum, a fost necesară aducerea de minereu şi din alte zone apropiate. O astfel de zonă era situată la 12—15 km spre sud şi sud-vest de Ulmetum.

Aici, în argilele caolinoase apţiene, apar 1—2 nivele de concreţiuni feruginoase uneori de dimensiuni destul de mari (pînă la 50 cm), formate

---

[46] Cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 571; II, 1, p. 305—309; III, p. 282—283.

dintr-o masă de oxizi şi hidroxizi de fier. Procentul de fier din aceste concreţiuni este cuprins între 55 şi 60%.

În versanţii văilor (Siliştea, Boasgic, Ţibrinu) sînt numeroase deschideri în aceste argile apţiene din care se pot extrage cu uşurinţă concreţiunile feruginoase reprezentînd un minereu de fier de foarte bună calitate.

Iată deci că această primă comunitate de bessi este amplasată în apropierea unor zone cu minereu de fier, iar pe teritoriul ei sînt numeroase indicii de prelucrare a fierului.

Sîntem tentaţi să considerăm că apropierea dintre aşezarea de bessi de la *vicus Ulmetum* şi minereurile de fier nu este de loc întîmplătoare, ci, dimpotrivă, prezenţa bessilor, aceşti mineri şi metalurgişti renumiţi ai lumii romane, este direct legată de existenţa minereului şi de necesitatea prelucrării acestuia.

Faţă de zona bogată în concreţiuni feruginoase apţiene, dezvoltată la sud şi sud-vest, care considerăm că a fost principala sursă de minereu, amplasarea aşezării este puţin excentrică.

Dar aşezarea, cu cuptoarele de redus minereul şi cu atelierele ei, este situată pe drumul care traversează centrul Dobrogei de la sud spre nord. Or, importanţa acestui drum făcea, desigur, necesară prezenţa în anumite puncte a unor meseriaşi, printre care, probabil în primul rînd a unor meşteri fierari.

Nu trebuie însă exclusă nici posibilitatea unei erori iniţiale în aprecierea potenţialului minier al zonei din imediata apropiere a Ulmetumului. Toate şisturile verzi din jurul aşezării prezintă o coloraţie ruginie foarte intensă datorată alterării compuşilor fierului şi în special a piritei, astfel încît stîncile par a fi alcătuite doar din minereu. Este foarte posibil ca vreun magistrat roman, cu cunoştinţe ceva mai slabe în domeniul geologiei şi mineritului, să fi fost înşelat de acest aspect şi, supraapreciind resursele miniere ale zonei, să fi hotărît amplasarea coloniştilor bessi chiar în acel loc. În momentul cînd s-a început lucrul, probabil că s-a constatat eroarea şi au fost nevoiţi să aducă minereu şi din alte zone. Dar aceasta a doua explicaţie, în lipsa unor date sigure, rămîne, deocamdată, doar în domeniul ipotetic.

Şi în cazul celei de-a doua comunităţi de bessi pe care o avem atestată epigrafic în secolul al II-lea în Dobrogea, *vicus Quintionis*, situaţia este asemănătoare.

În malul sudic al lacului Zmeica, la circa 100 m de aşezare, în baza depozitelor senoniene, apare un orizont de gresii şi nisipuri feruginoase, în care se dezvoltă intercalaţii lenticulare groase de 10—100 cm, formate din minereu de fier de bună calitate. În masa nisipurilor apar numeroase concreţiuni sferoidale şi reniforme, formate de asemenea din oxizi şi hidroxizi de fier.

Minereul de aici conţine în jur de 50% fier, deci poate fi considerat un minereu foarte bogat.

În acest nivel feruginos, la circa 300 m spre vest de *vicus Quintionis*, se observă una din carierele care a furnizat minereu de fier, o nişă de formă semicirculară, cu un diametru de 25—30 m. Exploatarea s-a făcut pînă la o adîncime de 2—3 m.

Iată deci că şi a doua aşezare de bessi din Dobrogea este situată tot lîngă un zăcămînt de fier care a fost exploatat în antichitate.

Din datele pe care le cunoaştem privind săpăturile de la *vicus Quintionis* nu ştim dacă aici s-au găsit fragmente de zgură sau alte resturi metalurgice care să ateste că în aşezare se desfăşura şi procesul de reducere a minereului de fier [47].

Înclinăm însă să considerăm că la *vicus Quintionis* se făcea doar extragerea minereului din zăcămînt, acesta urmînd a fi prelucrat la Histria, deoarece în cetate s-au găsit fragmente de zgură metalurgică şi chiar blocuri de minereu identic cu cel din malul lacului Zmeica.

Considerăm că nici în acest caz apropierea dintre aşezarea de bessi de la *vicus Quintionis* şi zăcămîntul de fier din malul lacului Zmeica nu pare a fi întîmplătoare, deoarece, din tot teritoriul histrian doar aici se găseşte o acumulare de minereu de fier exploatabilă, deci numai aici ar fi putut fi amplasată o populaţie care în teritoriul ei de baştină avea ca specialitate mineritul şi prelucrarea metalelor.

★

Aşadar, ambele comunităţi de bessi atestate epigrafic în Dobrogea în secolul al II-lea sînt aşezate în apropierea unor zăcăminte de fier exploatabile la nivelul tehnicii din antichitate. În amîndouă locurile avem urme de exploatare şi de prelucrare a minereului de fier datînd din epoca romană.

Ţinînd cont de faptul că bessii erau renumiţi ca mineri şi ca metalurgişti, considerăm că amplasarea lor pare să fie strict legată de prezenţa minereului de fier şi că, în consecinţă, scopul aducerii lor în Dobrogea ar putea fi nu atît supravegherea rebelilor geţi sau practicarea agriculturii, ci tocmai exploatarea şi prelucrarea minereului de fier. Din punct de vedere geologic şi tehnologic, această ipoteză poate fi admisă fără rezerve.

Calitatea lor de buni meşteri mineri şi fierari, ocupaţii deosebit de importante pentru viaţa economică şi militară din provincie, ne-ar permite să înţelegem mai bine situaţia lor juridică.

Admiţînd că bessii au practicat la *vicus Ulmetum* şi la *vicus Quintionis* mineritul şi prelucrarea fierului, vom încerca să analizăm, strict din acest punct de vedere, problema venirii lor în Dobrogea.

Bessii sînt atestaţi în jurul Tomisului în intervalul 8—17 e.n. de către Ovidius, iar între anii 139 şi 177 e. n. la *vicus Ulmetum* şi *vicus Quintionis*.

Primii bessi, amintiţi de Ovidius, este posibil să fi ajuns în Dobrogea fie prin deportare, fie prin emigrare, prin retragere în faţa presiunii pe care romanii o exercitau asupra teritoriilor lor din munţii Haemus. Localizarea lor în Dobrogea este destul de vagă, astfel încît, pe baza datelor pe care le cunoaştem pînă în prezent, nu putem şti dacă erau amplasaţi chiar lîngă Tomis sau într-o aşezare mai depărtată, de unde făceau incursiuni pînă sub zidurile cetăţii. În cazul în care locuiau în imediata apropiere a Tomisului, ne este greu să admitem că s-ar fi ocupat cu metalurgia, deoarece în această zonă nu există acumulări de minereu de fier şi nici nu au fost descoperite, cel puţin pînă în prezent, urme ale acestei activităţi.

Or, dacă bessii ajunşi în Dobrogea în intervalul 11 î.e.n. — 8 e.n. nu s-au ocupat cu prelucrarea metalelor fie din lipsa minereului, fie din

[47] Pentru săpăturile efectuate aici, cf. V. Canarache, *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 136—144.

cauză că nu acesta fusese scopul venirii lor, din punct de vedere tehnologic este greu să admitem că bessii atestaţi în intervalul 139 — 177 la *vicus Quintionis* şi *vicus Ulmetum* în calitate de *consistentes* ar proveni din acelaşi grup.

Şi aceasta deoarece cele două grupuri sînt separate printr-un interval de 130 — 150 de ani, adică 3 — 4 generaţii. Pentru o comunitate antică de meseriaşi, la care cunoştinţele necesare desfăşurării procesului tehnologic se transmiteau direct, nepracticarea meşteşugului pe un interval mai mare de două generaţii conducea în mod automat la dispariţia meşteşugului respectiv. Deci, după mai bine de 100 de ani de la venirea lor din ţinuturile de baştină, tradiţia mineritului trebuie să fi dispărut complet.

Bessii care vor fi exploatat şi prelucrat minereul de fier la *vicus Quintionis* şi *vicus Ulmetum* au fost aduşi special în acest scop, probabil la sfîrşitul secolului I-începutul secolului al II-lea e. n., ca specialişti recunoscuţi în prelucrarea metalelor.

În stadiul actual al cunoştinţelor trebuie deci să admitem că venirea sau aducerea bessilor în Dobrogea s-a făcut în două etape, diferite atît din punctul de vedere al momentului al modului şi scopului practic, cît şi din punctul de vedere al regimului juridic. A doua etapă, cea de la sfîrşitul secolului I — începutul secolului al II-lea, pare a fi o colonizare şi, în consecinţă, nu ar avea nimic comun cu cea de la sfîrşitul secolului I î. e. n. — începutul secolului I e. n.

Importanţa economică deosebit de mare a exploatării şi prelucrării minereului de fier, meşteşug care fie că nu era practicat de localnici în acea perioadă, fie că era practicat la un nivel tehnologic atît de scăzut încît nu putea acoperi necesităţile sporite de fier ale aşezărilor provinciei, a făcut necesară aducerea unei populaţii specializate în prelucrarea la un nivel tehnic mai înalt a fierului, în cazul de faţă bessii.

Astfel, s-ar explica situaţia lor juridică, deosebită atît de cea a băştinaşilor, cît şi de cea pe care ar fi trebuit să o aibă în cazul unei deportări sau al unei emigrări forţate, aşa cum s-a întîmplat, probabil, cu bessii amintiţi de Ovidius, această situaţie fiind deci determinată de scopul economic major al aducerii lor în Dobrogea.

BESSI CONSISTENTES

RÉSUMÉ

Après avoir passé en revue les diverses opinions soulevées par la présence des Besses en Dobroudja, les auteurs s'arrêtent à l'hypothèse de S.Casson (J.R.S, XVII, 1927, p. 97 — 100), d'après laquelle ceux-ci pouvaient venir ici comme mineurs.

Dans la conception des auteurs cette hypothèse est vraisemblable d'une part parce que leur situation de *consistentes* — attestée par les inscriptions d'Ulmetum et de Vicus Quintionis — prouve qu'ils formaient un collège d'artisans, d'autre part parce que de nombreux écrivains antiques (Végèce, II, 11 ; IV, 24, et d'autres) confirment leur application

dans l'activité minière en général et surtout dans celle de l'or et de l'argent.

Dans la seconde partie de l'étude, on démontre que les Besses devaient exploiter non seulement les métaux précieux parce qu'ils avaient besoin d'autres métaux pour leurs armes d'une part, et d'autre part parce qu'ils creusaient des galeries (*cuniculi*), méthode classique pour l'exploitation des métaux en général.

Ainsi leur présence à Ulmetum (Pantelimonul de Sus) et à Vicus Quintionis (Sinoe)—où on a trouvé des restes de minerai de fer et des traces antiques de fours—représente une nouvelle confirmation de cette hypothèse.

DOUĂ TEZAURE DE MONEDE ROMANE REPUBLICANE DESCOPERITE ÎN OLTENIA

DE

BUCUR MITREA

În colecţiile Muzeului naţional de antichităţi de pe lîngă Institutul de arheologie, la Cabinetul numismatic, se află două tezaure de monede romane republicane descoperite încă înainte de primul război mondial şi care nu s-au bucurat încă de o publicare sistematică. Unul din ele a fost descoperit la Zătreni, jud. Vîlcea, şi altul la Hotărani, jud. Mehedinţi.

În cele ce urmează vom prezenta pe scurt condiţiile de descoperire, unele concluzii de caracter numismatic şi istoric pe care materialul monetar le îngăduie şi vom încheia cu catalogul monedelor din fiecare tezaur în parte.

1. TEZAURUL DE LA ZĂTRENI

Tot ce se cunoştea în legătură cu condiţiile de descoperire ale acestui tezaur a fost menţionat în 1914 de către V. Pârvan: ,,În Oltenia s-a găsit în comuna Zătreni, jud. Vîlcea, un tezaur mai mare de denari romani republicani de argint, dintre care 37 aparţinînd la 29 familii diferite, 10 din ei fiind cu marginea dinţată, au putut fi achiziţionaţi pentru Muzeul naţional de antichităţi. Conservarea foarte bună'' [1].

Tezaurul va fi menţionat mai tîrziu într-o serie de studii cu diferite ocazii[2]. Informaţii noi şi mai amănunţite în legătură cu descoperirea mone-

---

[1] V. Pârvan, în *AA*, 1914, col. 433.

[2] Idem, *Getica*, 1926, p. 74, nota 3; D. Tudor, *Oltenia romană*, 1942, p. 58; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia*..., în *ED*, X, 1945, p. 111, nr. 95; Iudita Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în *SCŞ Cluj*, VI, 1—2, 1955, p. 152—153, nr. 203, unde se precizează, pe baza notelor informative de la *Repertoriul arheologic* (Mss), că tezaurul se eşalonează pe o perioadă de timp cuprinsă între anii 150 şi 75 î.e.n.; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, 1958, p. 27, utilizează aceleaşi surse; B. Mitrea, *Le trésor de Fărcaşele*..., în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 385, nr. 8; Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien*, în *JNG*, 17, 1967, p. 155, nr. 16; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 3-a, 1968, p. 28. La M. H. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, Londra, 1969, tezaurul nu este înregistrat. Cf. şi recenzia mea din *SCIV*, 20, 3, 1969, p. 508, nr. 6.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 579—591

tară ce ne interesează au putut fi obținute pe baza cercetărilor întreprinse în localitate de către colegul meu, Corneliu Mateescu, de la Institutul de arheologie. Datorită investigațiilor menționate s-a putut stabili că tezaurul a fost descoperit de către locuitorul Gh. Licu din Zătreni, la punctul numit Vîlceaua Dobreștilor. Se pare, după același cercetător, că data descoperirii tezaurului ar fi ceva mai veche decît anul 1914, poate între anii 1907 și 1909. Monedele au fost păstrate mai mulți ani de către descoperitor, pînă cînd o parte au ajuns în mîinile grefierului Matei Ionescu, care s-a deplasat la București și le-a încredințat lui Vasile Pârvan. În ceea ce privește numărul monedelor, el a fost mult mai mare decît cele păstrate. Dar o bună parte s-a împrăștiat prin comună, unele fiind reținute ca „amintire" [3] sau au luat drumul bijutierilor din orașele apropiate.

De la soția descoperitorului, Corneliu Mateescu, a mai aflat că împreună cu denarii romani au mai fost și alte monede tot de argint, dar mult mai mari. Această prețioasă informație ne face să bănuim că, pe lîngă denarii romani republicani, în acest tezaur s-au aflat sau tetradrahme thasiene, sau cele ale Primei Macedonii. Faptul acesta este cît se poate de obișnuit și nu trebuie să ne surprindă [4]. Informația este importantă prin faptul că vine de la un contemporan care a avut întreaga descoperire în mînă și completează structura tezaurului cu un aspect încă necunoscut în datele ce le aveam pînă acum la dispoziție.

2. TEZAURUL DE LA HOTĂRANI [5]

Referitor la data și condițiile în care s-a descoperit acest tezaur posedăm o informație locală și contemporană, pe care o reproducem mai jos. Este vorba de o scrisoare din 17 februarie 1914 a învățătorului C.St. Ionescu din comuna Pătulele, jud. Mehedinți, adresată Muzeului național

[3] Rezultatul cercetărilor întreprinse de către Corneliu Mateescu mi-a fost comunicat verbal și eu l-am înregistrat apoi la nota de inv. 304 (cf. *Arhiva MNA*, inv. 304). Pentru toate informațiile comunicate, îl rog să primească mulțumirile mele călduroase. Din monedele păstrate ca „amintire" sau „risipite" prin comună, Corneliu Mateescu a putut strînge și preda lui Scarlat Lambrino, înainte de anul 1941, vreo patru exemplare. Ele au fost pierdute la universitate în timpul războiului. Din același tezaur Corneliu Mateescu a mai reușit să strîngă de la preotul local Duică și să aducă la *MNA* alte două monede (la Catalogul monedelor-suplement numerele 1 și 2). Lor li s-adăugat descrierea altor două exemplare, aflate în anul 1945 în colecția colonelului I. Rădulescu din Craiova, care le avea de la mama sa, originară din Zătreni. Sînt descrise în același suplement, sub numerele 3 și 4. Cf. C. S. Nicolăescu-Plopșor și B. Mitrea, *MNA*, *Dos*. 1945, 742; cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 340, nr. 44; cf. și G. Popilian, în *Historica*, I, 1970. Nota de inv. 304, cu descrierea amănunțită a tezaurului a fost întocmită de către C. Preda și B. Mitrea.

[4] Tezaurul se păstrează la *MNA*, sub nr. inv. 304, unde subsemnatul, împreună cu C. Preda, am întocmit în 1952 o primă descriere cronologică a monedelor din tezaur.

[5] Cu privire la plasarea geografică a acestei localități s-au strecurat unele erori. Astfel eu am scris în *ED*, X, 1945, p. 111, nr. 97, că ar fi în jud. Romanați. Aceeași eroare geografică s-a mai menținut parțial în studiul meu din *Dacia*, 9–10, 1941–1944, p. 394, fig. 3, unde pe hartă este trecut la Hotărani, Olt. În urma cercetării documentelor aflate în *Arhiva MNA*, în același studiu (p. 384, nr. 4), am precizat în mod clar că este vorba de Hotărani, jud. Mehedinți. Eroarea de pe hartă n-a mai putut fi îndepărtată, dar la p. 394, nota 2, se face corectarea: „Sur la carte fig. 3, Hotărani a été placé par erreur dans le dép. de Romanați". Preciziunile acestea n-au fost observate de unii cercetători care au continuat să considere localitatea ca Hotărani, Olt. Cf. I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ* Cluj, VI, 1–2, 1955, p. 136–137, nr. 86; cf. aceeași cercetătoare, în *JNG*, 17, 1967, p. 147, nr. 66, citează Hotărani, jud. Olt; cf. și C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 136, fig.1.

de antichități. Iată și conținutul ei : „Aici făcîndu-se canalizarea unei ape s-a găsit mai multe monede romane și grecești, probabil cu mult înainte de Hristos. Cu mare greutate am putut obține și eu vreo 22 de la sătenii care au luat parte la canalizare. Crezînd că ar putea prezenta mare interes pentru țara noastră, v-aduc la cunoștința dv." [6].

Muzeul național de antichități intervine și cere să i se trimită pentru studiere monedele descoperite, precizîndu-se împrejurările aflării și felul canalizării.

Este foarte probabil că monedele au fost aduse la București chiar de posesorul lor, căci iată ce citim pe o notiță ce se păstrează în Arhiva MNA, scrisă de către D.M. Teodorescu, conservator la Muzeu pe acea vreme :

„Am primit pentru studiere și prețuire de la C. St. Ionescu, învățător Pătulele, Mehedinți, 25 monede argint consulare și 3 tetradrahme Thasos, găsite la Hotărani-Mehedinți, cu ocazia canalizării unei ape" [7].

Pe verso aceleiași notițe, dar scrise de o altă mînă, aflăm că monedele au fost „găsite cu ocazia adîncirii apei Blahnița, lîngă satul Hotărani de lucrători. S-au împrăștiat, luînd fiecare cât a putut din cei aproape doi pumni cît s-a găsit. Numai aceasta au fost găsite de învățător și oferite Muzeului pe prețul de 65 lei".

Tetradrahmele thasiene au fost separate de denarii republicani din tezaur în cursul celor două războaie mondiale și nu mai pot fi precizate. Ele se găsesc printre cele cu proveniența necunoscută.

★

Privite din punctul de vedere al tipurilor monedele descoperite în cele două tezaure nu aduc nimic nou : atît magistrații, cît și tipurile sînt bine cunoscute în cataloagele și lucrările de specialitate. Totuși unele elemente complementare, la cele menționate în catalogul lui Grueber, se găsesc pe cîteva monede. Ele au fost menționate sumar la locul respectiv și constau din litere latine sau grecești, urmate sau nu de punct.

Greutatea notată în dreptul fiecărei monede ne îngăduie să facem unele observații cu privire la ponderea denarilor din cele două tezaure [8].

Dar să prezentăm mai întîi datele statistice :

	Zătreni	Hotărani
greutatea în g.	exemplare	exemplare
3,22	—	1
3,40–3,50	—	2
3,51–3,60	2	2
3,61–3,70	8	2
3,71–3,80	10	7
3,81–3,90	10	8
3,91–4,00	3	3
4,01–4,10	1	—
Total :	34+5 fragm.	25

[6] Arhiva *MNA, dosar* 1914.

[7] *Ibidem.*

[8] Pentru problema greutății denarilor romani republicani, a se vedea T. Hakens, *Le poids du denier romain vers la fin de la République*, în *Revue Belge de Numismatique*, CVIII, 1962, p. 27–43, cu întreaga literatură pînă la acea dată ; cf. și B. Mitrea *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, în *SCIV*, 20, 1970, 3, p. 432.

Din datele statistice prezentate mai sus reiese cu prisosinţă în evidenţă că greutatea majorităţii denarilor din ambele tezaure se grupează masiv între 3,70 şi 3,90 g. Aceasta înseamnă că ponderea denarilor este aproape de cea oficială, 3,90 g.

Pentru rest putem distinge două grupe diferite : într-o primă grupă se încadrează monedele care au o greutate sub cea normală, iar în cea de-a doua grupă cele care au o greutate peste cea normală. În cuprinsul primei grupe putem distinge două subgrupe: una cu monede a căror pondere variază între 3,50 şi 3,70 şi o a doua cu o pondere mult sub această greutate.

Din tabloul statistic ce l-am întocmit rezultă că în tezaurul de la Zătreni abia două exemplare au o pondere ce se grupează între 3,51 şi 3,60 g. Numărul lor va creşte la 8, pentru ponderea cuprinsă între 3,61 şi 3,70 g. Oscilaţiile de care am amintit mai sus ni se par normale şi potrivit sistemului de batere al monedei romane. Mai mult, studiul ponderii ne arată că ea tindea să se apropie de cea teoretică.

Cît priveşte subgrupa a doua, cea cu o pondere mult sub cea normală, este formată dintr-un singur exemplar de la Hotărani (nr. 1 din descriere) ; ea ne apare ca o excepţie. Este probabil că explicaţia greutăţii acestui exemplar, 3 g, va trebui căutată în altă parte.

Cît priveşte grupa a doua, formată din exemplare care au o pondere peste cea normală (3,91), tabloul întocmit ne indică patru exemplare pentru Zătreni şi trei pentru Hotărani.

Sînt situaţii obişnuite în emisiunile monetare romane, ele echilibrîndu-se cu cele care au o pondere inferioară lui 3,90 g. Cîteva cuvinte referitoare la conservarea monedelor. Din capul locului trebuie să menţionez că denarii din tezaurul de la Zătreni au în general o foarte bună stare de conservare. Faptul a fost observat şi notat la timpul său de către V. Pârvan [9]. Notăm doar că 5 exemplare au avut de suferit ştirbiri marginale din partea descoperitorilor moderni. De aci şi ponderea lor mai scăzută şi care a trebuit să fie neglijată.

În această ordine de idei mai notăm că ultimele trei monede din tezaurul de la Zătreni, pe lîngă foarte buna stare de conservare, sînt şi netocite. Faptul acesta îşi are importanţa sa pentru fixarea datei de îngropare a tezaurului.

Privite din acest punct de vedere, monedele din tezaurul de la Hotărani sînt în general mai tocite, iar starea generală de conservare este bună sau satisfăcătoare.

În general denarii de la Zătreni par să fi circulat mult mai puţin, după cum ne indică starea lor de tocire. Alta pare să fie situaţia monedelor din tezaurul de la Hotărani. Pe aceste exemplare apar mai pregnant urme de tocire. Problema se pune de a şti cît acordăm circulaţiei monetare şi cît tocirii ştanţelor, mai ales cînd poate fi vorba de emisiuni locale. Este un aspect pe care, deocamdată, ne mulţumim să-l notăm.

De regulă, denarii Romei republicane descoperiţi în Dacia poartă unele incizii, de forme şi adîncimi variate. Ele sînt cunoscute, au fost studiate şi de cele mai multe ori publicate [10].

[9] V. Pârvan, în *AA*, 1914, col. 433.

[10] Pentru această problemă, vezi B. Mitrea, *Le trésor de Fărcaşele*. . ., în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 377, unde se găseşte şi bibliografia privind lucrările esenţiale pînă la acea dată ; cf. şi M. Chiţescu, *Un depozit de monede romane republicane descoperit în Muntenia*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 250—252, cu bibliografia problemei.

Privit sub acest aspect, tezaurul de la Zătreni pare să constituie o surpriză : denarii din acest depozit nu au cunoscutele incizii de care am amintit. Cu o singură excepţie — cel descris sub nnumărul 5. Ne grăbim să adăugăm însă că incizia de data aceasta nu este de tipul celor pe care noi le cunoaştem pe denarii romani republicani, ci altceva. Este vorba de o incizie lungă de 0,5 mm, în formă de ic, dispusă vertical pe reversul monedei. Astfel de incizii ne îndreaptă şi ne amintesc de altele similare, dar mai grosolane, executate pe tetradrahmele thasiene, cum sînt cele de la Sîmpetru-Braşov [11]. Din această situaţie, de ordin mai general, specială, se degajează unele concluzii a căror importanţă nu poate fi trecută cu vederea : existenţa unei etape cronologice (şi, poate, şi a unei regiuni geografice?) în care denarii nu erau încă prevăzuţi cu inciziile cunoscute. Această etapă cronologică ne este precizată de cel mai recent denar din tezaur, care este din anul 73 î.e.n. Deci o primă indicaţie : inciziile pe care le întîlnim în mod obişnuit pe denarii republicani din Dacia, după cum ne arată cei de la Zătreni, sînt posterioare datei de 73 î. e. n . Cel puţin aşa apare această problemă privită prin materialul monetar de la Zătreni. Rămîne ca cercetările viitoare să precizeze, plecînd de la aceste constatări, dacă este vorba de o situaţie locală, deci întîmplătoare, ceea ce nu ni se pare verosimil, sau avem de-a face cu o etapă cuprinsă înaintea anului 73, în care denarii nu erau încă incizaţi, ceea ce ni se pare mult mai probabil. Şi de data aceasta rămîne de văzut dacă situaţia este valabilă peutru întreaga Dacie mai întîi, iar mai apoi dacă observaţia făcută are o valabilitate mai extinsă.

Prezenţa acelei unice incizii pe denarul menţionat de noi mai înainte are şi alte semnificaţii pe care le consemnăm mai jos. Mai întîi prezenţa ei, deşi pe o singură monedă, ne indică faptul că etapa de incizie a monedelor a început. Într-adevăr, este un început, dar nu cel despre care am vorbit mai sus, ci un altul. Este vorba de o perioadă care, cronologic, preceda pe aceea a inciziilor obişnuite pe denarii romani, aşa cum le cunoaştem noi de pe monede. Într-adevăr, prin forma ei de ic prelung se întîlneşte, cum am amintit mai sus, într-o aplicare mai grosolană pe tetradrahmele thasiene din tezaurul de la Sîmpetru-Braşov. Mai mult, forma în care este executată lasă se se întrevadă şi scopul pentru care a fost făcută : acela de a controla metalul. De altfel incizii similare se găsesc şi pe monedele de argint din lumea elenistică a secolelor III-II î.e.n. Este adevărat, ele nu se ivesc des, dar, totuşi se găsesc, apar.

Privit sub acest aspect, tezaurul de la Zătreni aduce o importantă contribuţie la mult discutata problemă a aşa-ziselor „contramărci”, de fapt incizii, de pe denarii Romei republicane. În ceea ce priveşte tezaurul de la Hotărani, avem de înregistrat o singură incizie pe av. monedei nr. 10. Este vorba de o incizie în formă de triunghi isoscel culcat şi aplicat pe obrazul zeiţei. Dar, după cum vom vedea, în acest caz avem de-a face cu o altă situaţie.

---

[11] B. Mitrea, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 190—191, şi *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 588; cf. şi E. Chirilă şi I. Pop, *Tezaurul monetar de la Sîmpetru-Braşov*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 156—157, unde mai este citat un caz similar pe o tetradrahmă de tip thasian descoperită la Monor în Transilvania; cf. E. Chirilă şi colab., în *Apulum*, VI, 1965, p. 607, şi fig. 1/5 de la p. 608.

Cu aceasta trecem la o problemă de ordin major a numismaticii antice a țării noastre : aceea a monedelor geto-dacice de tip roman republican [12].

Se pune întrebarea : care este situația din acest punct de vedere în cele două tezaure pe care le studiem? Răspunsul pe care-l așteptăm va reieși din compararea atentă a denarilor din cele două descoperiri : Zătreni și Hotărani. O eventuală obiecție în legătură cu rămînerea unui lot vreme mai îndelungată în circulație este îndepărtată de faptul că ambele tezaure au cea mai recentă monedă din anul 73 î.e.n. Privite din acest punct de vedere, monedele din ambele tezaure ar trebui să aibă același grad de tocire. Or, catalogul analitic întocmit de mine arată clar că este vorba de două situații complet deosebite din acest punct de vedere. Faptul acesta a mai fost menționat la locul potrivit.

Din analiza comparativă a celor două loturi reiese că cel de la Zătreni cuprinde denari executați într-o artă superioară, care îngăduie la o microanaliză urmărirea în detaliu a diferitelor elemente decorative imprimate pe monedă, care exprimă nivelul artei și al tehnicii romane la finele secolului al II-lea și începutul celui următor. Efigia este clară, luminoasă, se detașează întreagă și amănuntele decorative pot fi urmărite pînă în cele mai mici detalii. De asemenea cercul de perle care mărginește efigia, ca și celelalte elemente, poate fi și el urmărit în amănunțime pe tot parcursul lui [13]. Acum să examinăm din același punct de vedere denarii din tezaurul de la Hotărani. Efigiile de pe aceste monede ne apar de cele mai multe ori cu contururile vagi, șterse, parțial sau aproape total; unele amănunte, ca ochii, coiful, sînt puțin distincte, neclare. Alteori imprimarea efigiei este doar parțială, rămînînd anumite porțiuni corespunzătoare de pe rv. slab imprimate sau neimprimate. Uneori, în aceste două din urmă cazuri avem de înregistrat, după cît se pare, unele reinterpretări, stilizate și superficiale ca execuție tehnică. Cercul perlat, ca de altfel întreaga efigie, apare estompat.

Toate aceste caracteristici și încă altele, asupra cărora nu insist acum, cum ar fi ajustarea în mod diferit a axelor pe monedele ce poartă numele aceluiași magistrat monetar, greutatea, poate și compoziția metalului ș.a., ne arată în mod clar că avem de-a face cu două categorii de monede : unele originale-bătute în atelierele romane — și altele confecționate local după cele dintîi. Cele de la Zătreni, poate cu unele excepții [14], fac parte din prima categorie, iar cele de la Hotăreni din cea de-a doua. Este posibil ca unele exemplare, în stadiul actual al cercetărilor, să mai fie trecute de la o grupă la alta. Dar direcția generală cred că e cea justă.

Monedele din cele două tezaure mai pot fi examinate sub raportul în care se grupează din punct de vedere cronologic.

---

[12] B. Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, de sub redacția lui D. Berciu, București, 1968, p. 53—63; cf. idem, *Unitatea geto-dacă reflectată în monetăria dacă* în *AUB*-Istorie, XVIII, 1969, 1, p. 11—17.

[13] Aceasta nu exclude ca în tezaurul de la Zătreni unele monede să poată fi considerate ca făcînd parte din emisiunile locale. Eu am indicat ca posibile pe cele descrise sub numerele 9, 11, 12, 15, 17. Aflîndu-ne la începutul unor astfel de delimitări, socotim că este mai prudent ca cel puțin pentru moment să le privim sub semnul întrebării.

[14] Este vorba de numerele 9, 11, 12, 15 și 17, citate de noi mai sus.

În acest scop am întocmit un tabel comparativ :

	Zătreni		Hotărani	
epoca sau anii	numărul de exemplare	%	numărul de exemplare	%
sec. II î.e.n.	19	46,34	9	36
100—95	3	7,32	5	20
90—80	11	26,83	7	28
79—73	8	19,51	4	16
Total	41	100,00	25	100

Din acest tabel rezultă că majoritatea relativă a monedelor se plasează din punct de vedere cronologic în secolul II î.e.n.

Pentru deceniile următoare, prezenţa denarilor este aproximativ simetrică şi în procente oarecum corespunzătoare.

În orice caz merită să fie subliniat numărul relativ mare de denari din secolul al II-lea î.e.n. din tezaurul de la Zătreni, 19 exemplare, care constituie procentual aproape jumătate din numerar (46,34 %). Sub acest raport situaţia este departe de a fi singulară. Eu am semnalat în ultima vreme o situaţie asemănătoare la Gura Padinii [15] şi la Mihai Bravu [16], în Cîmpia Română, şi am dat exemple similare şi de la sud de Dunăre, unde situaţia este aceeaşi. În această privinţă exemplele citate pot fi multiplicate, iar sensul lor adîncit şi lărgit.

Mai rămîne o singură problemă asupra căreia aş vrea să mai insist : aceea a datei cînd a fost îngropat în pămînt tezaurul şi, ca o consecinţă a ei, implicaţiile de natură numismatică şi istorică.

Depozitul monetar de la Zătreni se încheie cu un denar emis de monetarul C. Egnatius Maxsumus. Acest denar a fost datat de Grueber în anul 75, iar de Sydenham în anul 73. Cel de la Hotărani se încheie cu o monedă emisă de către magistratul L. Farsuleius Mensor, datată de Grueber în anul 75, iar de Sydenham în anul 73.

Pe baza acestor date putem considera că cele două tezaure au fost ascunse în pămînt poate curînd după anul 73 î.e.n. Aici aş face o distincţie : este posibil şi chiar probabil ca tezaurul de la Zătreni să fi fost ascuns mai de vreme, pe cînd cel de la Hotărani, care cuprinde monede de factură locală, să fi fost îngropat ceva mai tîrziu decît primul.

Problema ar putea fi dusă mai departe şi implicaţiile ar fi mai adînci, dar deocamdată socot că e bine să mă opresc aci, mai ales că se cunosc şi alte tezaure îngropate cam în acelaşi timp pe teritoriul Daciei [17].

Din cele expuse mai sus reiese necesitatea publicării fiecărui tezaur monetar în mod amănunţit, cu toate datele tehnice necesare, fiindcă numai în acest mod vom putea pătrunde mai adînc şi ne vom putea apropia de o înţelegere mai justă a acestor importante şi încă nu îndeajuns explicate documente monetare.

[15] B. Mitrea, *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, în *SCIV*, XXI, 3, 1970, p. 434.

[16] *Ibidem*, cu întreaga discuţie.

[17] Pentru o informare generală, vezi situaţia la Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien...*, în *JNG*, 17, 1967, p. 133 şi urm. (tabelul II). Datările monedelor din acele tezaure aşteaptă să fie revizuite după cronologia Grueber şi Sydenham. Eu am adoptat, în lucrările mele, cronologia lui Sydenham.

I. ZĂTRENI : CATALOGUL MONEDELOR

1. *Papirius Carbo*

AR ↓ 3,72 g; 20,1 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 449, anii 150—125.
Sydenham, 415, anii 137—134.

2. *C. Porcius Cato*

AR ↓ 3,84 g; 19,5 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Italia, 461, anii 150—125.
Sydenham, 417, anii 137—134.

3. *M. Fannius*

AR ← 3,59 g; 18,3 mm. C. b. T 2.
Grueber, Italia, 468, anii 150—125.
Sydenham, 419, anii 137—134.

4. *Q. Marcius Pilipus*

AR ↗ 3,99 g; 17,8 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1143, anul 94.
Sydenham, 477, anii 125—120.

5. *M. Fourius Philus*

AR ↘ 3,73 g; 20,6 mm. C. b. T 2. Incizie verticală rv.
Grueber, Italia 555, anii 93—92.
Sydenham, 529, anii 110—108.

6. *Acelaşi magistrat*

AR ↗ 3,83 g; 20,4 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 555, anii 93—92.
Sydenham, 529, anii 110—108.

7. *Fără nume de magistrat*

AR ← 3,72 g; 20,1 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 562, anii 93—92.
Sydenham, 530, anii 110—108.

8. *Q. Fabius Labeo*

AR → 3,64 g; 19,8 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 494, anii 102—100.
Sydenham, 532, anul 109.

9. *Man. Aemilius Lepidus*

AR ← 3,63 g; 19,8 mm. C. fb. T 1. Emisiune locală?
Grueber, Italia, 590, anul 91.
Sydenham, 554, anul 109.

10. *Acelaşi magistrat*

AR ↓ 3,78 g; 18,8 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 590, anul 91.
Sydenham, 554, anul 109.

11. *M. Calidius, Q. Caecilius Melellus, Cn. Foulvius*

AR ↓ 3,59 g; 20,1 mm. C. b. T 1. Emisiune locală?
Grueber, Italia, 474, anii 124—103.
Sydenham, 539, anul 106.

12. *Appius Claudius, T. Mallius*

AR ↗ 3,61 g; 18,05 mm. C. b. T 1. Emisiune locală?
Grueber, Roma, 1293, anul 91.
Sydenham, 570 a, anul 106.

13. *L. Flaminius Cilo*

AR ↖ 3.83 g; 18,05 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Italia, 537, anii 99—94.
Sydenham, 540, anii 106—105.

14. *Man. Fonteius*

AR ↘ 3,67 g; 18,5 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1222, anul 91.
Sydenham, 566 a, anul 103.

15. *L. Caesius*

AR ↖ 3,64 g; 20,4 mm. C. fb. Netocit. Emisiune locală?
Grueber, Italia, 585, anul 91.
Sydenham, 564, anul 103.

16. *L. Aurelius Cota*

AR ↖ 3,83 g; 20 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1296, anul 91.
Sydenham, 577, anul 101. Pe av. sub barbă D·· (cu două puncte).

17. *L. Thorius Balbus*

AR ↓ 3,74 g; 21,7 mm. C. fb. T 1. Emisiune locală?
Grueber, Roma, 1632, anul 90.
Sydenham, 598, anii 100—95.

18. *Același magistrat*

AR← 3,88 g; 19,4 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1634, anul 90.
Sydenham, 598, anii 100—95.

19. *L. Calpurnius Piso Frugi*

AR ↓ 3,89 g; 19 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 2000 var. (sub bărbie Φ, înapoia capului un punct. Anul 88.
Sydenham, 650, tip. gen., anii 90—89.

20. *Q. Titius*

AR← 3,90 g; 18, 7 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 2220, anul 87.
Sydenham, 691, anul 88.

21. *Fără nume de magistrat*

AR ↙ 3,65 g; 20,4 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 2622, anul 84.
Sydenham, 732, anul 83.

22. *L. Iulius Bursio*

AR ↓ 3,82 g; 20,15 mm. C. fb. T 2.
Grueber, Roma, 2485, tip. gen., anul 85.
Sydenham, 728, anul 83.

23. *C. Licinius Macer*

AR→ 3,66 g; 21,3 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma. 2467, anul 85.
Sydenham, 732, anul 83.

24. *P. Fourius Crassipes*

AR↖ 3,76 g; 20, 7 mm. C. b. T 2.
Grueber, Roma, 2604, anul 85.
Sydenham, 735, anul 83.

25. *L. Marcius Censorinus*

AR← 3,62 g; 17,4 mm. C. fb. T 2.
Grueber, Roma, 2657, anul 83.
Sydenham, 737, anii 82—81.

26. *C. Mamilius Limetanus*

AR→ 3,53 g; 19,7 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Roma, 2725, anul 83.
Sydenham, 741, anii 82—81.

27. *Același magistrat*

AR↘ 3,79 g; 19, 65 mm. C. fb. T 2.
Grueber, Roma, 2728, 83.
Sydenham, 741, anii 82—81.

28. *L. Cornelius Sulla, L. Manlius*

AR↘ 3,89 g; 18,5 mm. C. excelentă. Netocit.
Grueber, Est, 8, anii 82—81.
Sydenham, 756, anii 82—81.

29. *Q. Antonius Balbus*

AR→ 3,74 g; 19,25 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Roma, 2730, tip. gen., anul 82.
Sydenham, 742, tip. gen., anul 81.

30. *A. Postumius Albinus*

AR ↙ 3,80 g; 20,30 mm C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 2836, anul 82.
Sydenham, 745, anul 79.

31. *Același magistrat*

AR ↗ 3,75 g; 18,9 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 2839, anul 82.
Sydenham, 746, anul 79.

32. *C. Marius Capito*

AR ↓ 3,89 g; 19 mm. C. fb. T 2.
Grueber, Roma, 2845, var. (cifra X) anul 82.
Sydenham, 744, tip. gen., anul 79.

33. *C. Naevius Balbus*

AR ↓ 3,33 g; 20 mm. C. b., lipsă margine av. jos. T 1.
Grueber, Roma, 2929, anul 81.
Sydenham, 769 b. anii 78—77.

34. *Ti. Claudius Ti. f.*

AR↖ 3,52 g; 19,2 mm. C. fb., dar lipsă margine av. dr. Netocit.
Grueber, Roma, 3103, anul 80.
Sydenham, 770, anii 78—77.

35. *L. Procilius*

AR ↓ 3,91 g; 19,15 mm. C. fb. T 2.
Grueber, Roma, 3150, anul 78.
Sydenham, 772, anii 78—77.

36. *M. Volteius*

AR↗4,07 g; 18,65 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Roma, 3154, anul 78.
Sydenham, 774, anul 76.

37. *C. Egnatius Maxsumus*

AR↘3,94 g; 18,25 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Roma, 3290, anul 75.
Sydenham, 786, anul 73.

SUPLIMENT

1. *Fără nume de magistrat*

AR↗3,30 g; 19,30 mm. C. b., dar puțin știrbită av. dr. sus. T 2.
Grueber, Italia, 281, tip. gen., anii 217—197.
Sydenham,

2. *M. Marcius*

AR↗3,44 g; 19,35 mm. C. s. T 3. Știrbită av. sus.
Grueber, Roma, 1008, anii 124—103.
Sydenham, 500, anii 119—110.

3. *Q. Curtius, M. Silanus*

AR.
Grueber, Italia, 482, anii 124—103.
Sydenham, 537, anii 108—107.

4. *C. Fabius C. f.*

AR.
Grueber, Roma, 1591 (?) anul 90.
Sydenham, 589, anii 96—95.

II. HOTĂRANI: CATALOGUL MONEDELOR

1. *Fără nume de magistrat*

AR. 3 g; 22 mm. av. cornucopiae sub cai C. s., dar tocită av. sus și rv. respectiv. Tip local.
Grueber, Roma, 419, anii 217—197.
Sydenham, 216, anii 175—168.

2. *Q. Minucius Rufus*

AR.↙3,80 g, 19 mm. C. b. T 2. Tip local.
Grueber, Italia, 464, anii 150—125.
Sydenham, 421, anii 137—134.

3. *C. Maianius*

AR.↓3,49 g; 19 mm. C. b. T 1. Literele au capetele globulate. Tip local?
Grueber, Italia, 434, anii 172—151.
Sydenham, 427, anii 135—134.

4. *C. Valerius Flaccus*

AR.←Greut. 3,60 g; 20 mm. C. b. T 1. Tip local?
Grueber, Roma, 879, anii 150—125.
Sydenham, 440, anii 133—126.

5. *C. Fonteius*

AR.↘3,74 g; 19,6 mm. C. b. T 2.
Grueber, Italia, 616, anul 91.
Sydenham, 555, anul 109.

6. *M. Fourius Philus*

AR.←3,71 g; 20,6 mm. C. b. Tocit av, dr, și partea respectivă de pe rv. Emisiune locală.
Grueber, Italia, 555, anii 93—92.
Sydenham, 529, anii 110—108.

7. *Cn. Domițius Ahenobarbus*

AR.↑3,74 g; 20, 8 mm. C. b. T 2. Tip local?
Grueber, Italia 490, anii 124—103.
Sydenham, 535, anii 108—107.

8. *M. Calidius, Q. Caecilius Metellus, Cn. Foulvius*

AR.↗3,87 g; 19,5 mm. C. s. T 2. Tip local?
Grueber, Italia, 474, anii 124—103.
Sydenham, 539, anul 106.

9. *C. Claudius Pulcher*

AR ↘3,79 g; 19,7 mm. C. b. T 3. Tip local.
Grueber, Roma, 1288, anul 91.
Sydenham, 569, anul 106.

10. *L. Appuleius Saturninus*

AR. ↓ 3,88 g; 18,5 mm. C. b. T 1. Pe av. o incizie triunghiulară.
Grueber, Roma, 1549, anul 90.
Sydenham, 578, anü 100—97.

11. *L. Thorius Balbus*

AR.↘3,84 g; 19 mm. C. b. T 3. Tip local.
Grueber, Roma, 1619, anul 90.
Sydenham, 598, anii 100—95.

12. *Același magistrat*

AR. ↗3,82 g; 19,7 mm. C. fb. T 2 Tip local?
Grueber, Roma, 1641, anul 90.
Sydenham, 598, anii 100—95.

13. *Q. Minucius Thermus*

AR. ↗3,84 g; 20, 5 mm. C. b. T 2. Tip local?
Grueber, Italia, 653, anul 90.
Sydenham, 592, anii 96—95.

14. *L. Calpurnius Piso, Q. Servilius Caepio*

AR. ← 3,63 g, 19,8 mm. C. b. T 2. Tip local.
Grueber, Roma, 1125, anul 100.
Sydenham, 603, anii 96—94.

15. *L. Titurius Sabinus*

AR.↖3,56 g; 19 mm. C. b. T 3. Tocirea de pe av. sus are corespondentă și pe rv. sus. Defect de batere. Tip local.
Grueber, Roma, 2330, anul 87.
Sydenham, 700, anul 88.

16. *M. Fannius, L. Critonius*

AR. ↓3,42 g; 18,7 mm. C. b. T 3. Tip local.
Grueber, Roma, 2463, anul 86.
Sydenham, 717, anul 85.

17. *Man. Fonteius C. f.*

AR.↘ 3,94 g; 20,4 mm. C. b. T 1. Tip local.
Grueber, Roma, 2476, anul 85.
Sydenham, 724, anul 84.

18. *L. Iulius Bursio*

AR. ↓ 3,95 g; 20,7 mm. C. fb. T 1. Pe rv. deasupra cailor sigla RE sau KE.
Grueber, Roma, 2569, var., anul 85.
Sydenham, 728 e, anul 83.

19. *C. Mamilius Limetanus*

AR. ← 3,83 g; 20,5 mm. C. b. T 3. Tip local.
Grueber, Roma, 2716, tip gen., anul 83.
Sydenham, 741, anii 82—81.

20. *L. Fabius Hispaniensis, C. Annius Luscus*

AR.↗3,74 g; 19,6 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Spania, 1, anii 82—80.
Sydenham, 748, anii 81—80.

21. *C. Norbanus*

AR.↙3,73 g; 19 mm. C. b. T 3. Emisiune locală.
Grueber, Roma, 2772, anul 82.
Sydenham, 729, anul 80.

22. *C. Marius Capito*

AR. ←3,95 g; 19,1 mm. C. fb. T 1. Emisiune locală?
Grueber, Roma, 2855, tip. gen., anul 82. Sus cifra.
Sydenham, 744 b, anul 79.

23. *L. Procilius Filius*

AR.↙3,63 g; 18 mm. C. fb. T 2.
Grueber, Roma, 3147, anul 78.
Sydenham, 771, anii 78—77.

24. *C. Postumius*

AR. →3,83 g; 18,15 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 3238, anul 77.
Sydenham, 785, anii 74—73.

25. *L. Farsuleius Mensor*

AR. ↓ 3,86 g; 19, 2 mm. C. b. T 1.
Grueber, Roma, 3293, anul 75.
Sydenham, 789, anul 73.

DEUX TRÉSORS DE MONNAIES DE LA RÉPUBLIQUE ROMAINE DÉCOUVERTS EN OLTÉNIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente pour la première fois l'inventaire sommaire, mais avec toutes les données techniques nécessaires, de deux trésors de deniers romains républicains : celui de Zătreni, département de Vîlcea et celui de Hotărani, département de Mehedinți.

Le trésor de Zătreni a été découvert avant 1914, peut-être en 1907—1909 et il était formé de deniers républicains et de tetradrachmes de Thasos ou de Macedonia Prima.

De son contenu existent encore seulement 39 deniers à l'Institut d'archéologie ; deux autres se trouvaient en 1945 dans une collection de Craiova. Du trésor de Hotărani, découvert probablement en 1914, on a récupéré 25 deniers et 3 tetradrachmes de Thasos.

L'inventaire de chaque trésor est présenté, avec des illustrations, dans la deuxième partie de l'article.

En commentant ces découvertes, on insiste sur le poids et les incisions des monnaies, ainsi que sur leur répartition chronologique.

La plus récente monnaie de chaque trésor est de l'an 73 av.n.è.

De l'analyse de deux trésors, il ressort que celui de Zătreni renferme des deniers exécutés dans une technique et une manière supérieures. Cela permet à une microanalyse de suivre chaque détail des éléments décoratifs imprimés sur le flan de la monnaie et nous révèle le niveau de l'art et de la technique romaines à la fin du deuxième et au commencement du premier siècle av.n.è. L'effigie représentée sur la monnaie est claire, lumineuse et imprimée d'une manière entière et complète, et on peut suivre les plus petits détails décoratifs. On peut aussi suivre sur toute sa longueur le cercle perlé qui borde l'effigie, comme aussi d'autres éléments décoratifs.

En examinant du même point de vue les deniers du trésor de Hotărani, on constate que les effigies qui sont imprimées sur ces exemplaires ont les contours vagues, effacés partiellement ou presque totalement. Quelques éléments de détail, comme les yeux, ou le casque, sont moins distincts, peu clairs. Quelquefois l'effigie est imprimée seulement d'une manière partielle. Dans ce cas la même portion de l'effigie du revers reste mal imprimée ou pas du tout. Du point de vue technique tant l'effigie, comme aussi le cercle perlé sont estompés sur les monnaies.

Quelquefois, dans ces deux derniers cas, nous avons à enregistrer, à ce qu'il semble, des réinterprétations stylisées et superficielles comme exécution technique.

Sans prétendre à résoudre un problème complexe, qui attend des recherches techniques, nous croyons qu'on a fait un pas en avant sur la voie de l'identification des monnaies géto-daciques du type romain républicain.

Le matériel illustratif présenté soutient ce point de vue.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaies du trésor de Zătreni.
Fig. 2. — Monnaies du trésor de Zătreni.
Fig. 3. — Monnaies du trésor de Zătreni.
Fig. 4. — Monnaies du trésor de Hotărani.
Fig. 5. — Monnaies du trésor de Hotărani.

Fig. 1. — Monedele din tezaurul de la Zătreni.

Fig. 2. — Monedele din tezaurul de la Zătreni.

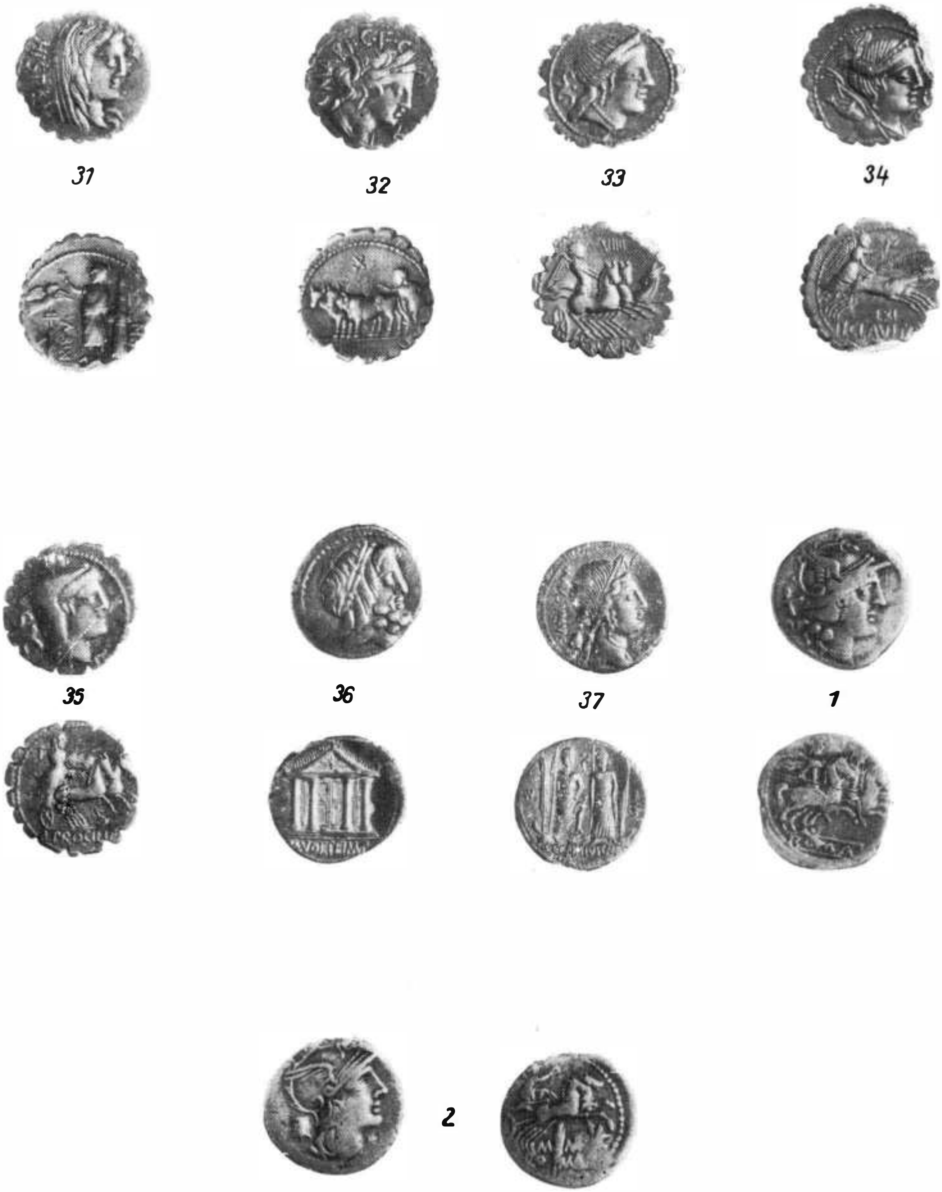

Fig. 3. — Monedele din tezaurul de la Zătreni.

Fig. 4. — Monedele din tezaurul de la Hotărani.

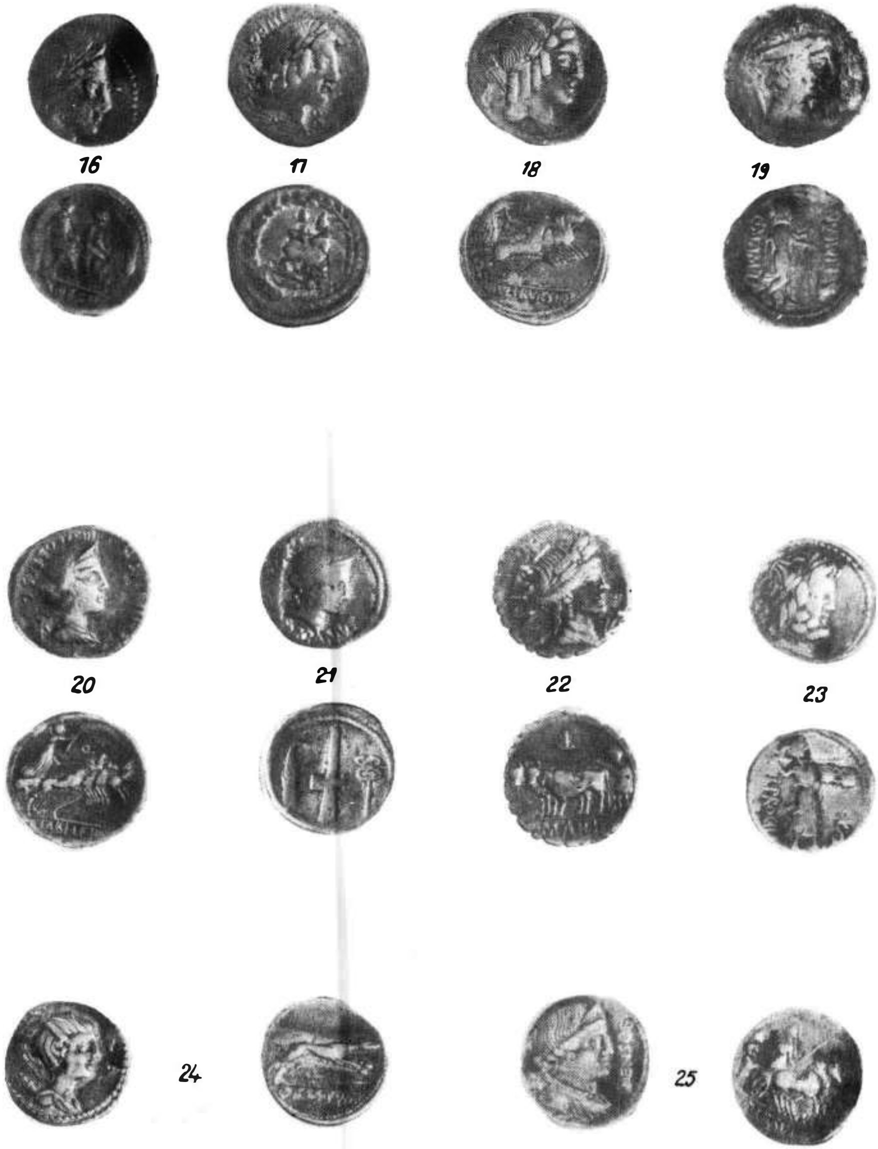

Fig. 5. — Monedele din tezaurul de la Hotărani.

NOTE EPIGRAFICE

DE

VICTOR-HENRICH BAUMAN

Nordul Dobrogii, atît de bogat în vestigii ale romanității, este mai puțin cunoscut sub aspect arheologic. Majoritatea cercetărilor și-au îndreptat atenția în special spre centrele de pe limesul danubian și de pe litoral, neglijînd așezările civile din interior, al căror rol în amplul proces de romanizare a acestor ținuturi abia poate fi intuit.

Colonizarea și redistribuirea proprietății funciare în teritoriul ocupat de romani au contribuit la apariția a numeroase așezări rurale, forme specifice de exploatare agrară și pentru majoritatea coloniștilor, romani și peregrini. Depistarea unui mare număr de astfel de așezări în nordul Dobrogii impune astăzi o cercetare arheologică organizată și sistematică în scopul elucidării unor probleme diverse din punctul de vedere al conținutului lor istoric.

Descoperiri fortuite, care parvin din aceste locuri, scot la lumină aspecte, nu de puține ori interesante, ale acestei inedite lumi care este cea a „satului'' din nordul Dobrogii romane.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm cîteva piese epigrafice, descoperite în patru puncte situate în apropierea arterei de comunicație care taie aproximativ în două județul Tulcea, de la nord spre sud.

★

1. Muzeul Deltei Dunării, inv. nr. 465. Fragment de stelă funerară de marmură, rupt sus, jos și la stînga. A fost descoperit în apropierea satului Cataloi, jud. Tulcea, la punctul numit de localnici „Baia romană'', situat la 1 km sud-est de gară, într-o mică depresiune[1], unde linia de cale ferată a distrus o mare parte din vestigiile unei *villa rustica*. Dimensiuni : 0,54 × 0,52 × 0,14 m. Cîmpul scris era încadrat de un chenar profilat și

[1] Inscripția a fost găsită de săteni și adusă în curtea Școlii generale din Cataloi. În 1955 cadrele didactice au donat această frumoasă lespede funerară muzeului din Tulcea, unde se găsește și astăzi. Din punctul „Baia romană'' au fost colecționate ulterior două piese ceramice pentru mozaic și cîteva țigle de factură romană executate în mediul rural local (M. D. D. Tulcea, inv. 364, 365, 156).

SCIV, tomul 22, nr. 4, București, 1971, p. 593–599

4– c. 2870

de o ghirlandă de frunze de laur în relief, lată de 4,80 cm, terminată jos într-o *taenia*, ornament din care se păstrează o porțiune pe latura dreaptă.

Din inscripție se păstrează 8 rînduri fragmentare. Literele, îngrijit săpate, au dimensiuni care variază între 6 cm în r. 1. și 4,50—4,80 cm în celelalte rînduri. Cuvintele sînt despărțite prin frunze de iederă. După caracterele paleografice, inscripția se poate data în prima jumătate a secolului al II-lea.

	..... [? et Caesia]
..... NINA FIL	[Satur]nina fil [ia]
S VIX ANN XIIX	[eiu]s vix(it)ann(is) XIIX
CAESIVS SATVR	Caesius Satur
NINVS ET	ninus et
..... IVSEVTY	[? Cae] sius Euty
..... CONIV	[ches] coniu
..... EMERI	[gi et fil(iae) ben]e meri
..... VERV...	[tis pos]ueru[nt]

Literele în legătură : r.l, IL; r. NN; cifra 18 a fost scrisă în modul mai puțin obișnuit — XIIX;

Relația de familie între cele două defuncte și persoanele care au pus stela funerară este destul de incertă; conform întregirii propuse de noi, în primele rînduri ale inscripției erau gravate numele mamei și al *Caesiei Saturnina*, fiica ei și a lui *Caesius Saturninus*; urmează numele lui [?Caes] IVS *Eutyches*, fiul sau libertul lui *Saturninus*. Inscripția atestă o familie de coloniști romani, probabil proprietarii *villa*-ei *rustica* de lîngă Cataloi.

2. Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 460. Fragment de stelă funerară din calcar sarmatic, extras din zidul de incintă al cetății de la Slava Rusă și achiziționat pentru colecțiile Muzeului din Tulcea în 1950 [2]. Fragmentul, rupt jos și la dreapta, are următoarele dimensiuni : 0,60 × 0,54 × 0,16 m. Cîmpul inscripției, păstrat pe o suprafață de 0,30 × × 0,27 m, este încadrat de un chenar dublu; literele, păstrate parțial pe trei rînduri, sînt înalte de 8 cm în r. 1 și de 7 cm în r. 2.

D.M.	D(is) M(anibus)
DVRIŞ.....	Duris [es Bi—]
TI VIXA	ti vix(it) a[nn(is)...]
.....	.....

Numele defunctului, redat în sistemul onomastic „barbar", adică nume cu patronim, este bine cunoscut în onomastica tracă și el a fost atestat într-o formă identică la *vicus Quintionis* : *Durisses Bithi*, unde ocupa funcția de magistrat al satului [3]. Acest nume apare la *vicus Quintionis*

[2] A fost adusă de Gr. Cuculis din Tulcea, pe atunci președinte al Comitetului de cultură și artă județean, de la care s-au cules și informațiile de mai sus.

[3] V. Pârvan, *Histria*, VII, 1924, p. 55—56, n. 5. 46 (a. 149 e.n.); *CIL*, XVI, 158, a. 80 (Kamensko-Razgrad): *pedili Durise Bithi f(ilio) Thrac(i)*; cf. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 157, unde se citează și o inscripție descoperită la Köln (*CIL*, XIII, 8311): *M. Aemilius Durises eq(ues) al(ae) Sulp(iciae)*; *Bithus* cu variantele sale (*Bithys*, *Bitus*, *Vithus*, *Vitus*) esta cel mai frecvent nume trac, atestat documentar în 360 de cazuri (cf. D. Detschew, *op. cit.*, p. 582 și 66—71, și I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 162);

în mediu bessic, ceea ce ar putea constitui un indiciu asupra etnicului omonimului său de la Slava Rusă.

3. Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 459. Lespede funerară de calcar ruptă jos, descoperită în latura sudică a zidului de incintă al cetății de la Slava Rusă și achiziționată de Muzeul din Tulcea în 1970[4]. Dimensiuni : 0,72 × 1,031 × 0, 18 m. Cîmpul inscripției, lat de 0,48—49 m, era încadrat de un chenar ornamentat cu motivul viței, abia vizibil astăzi. Înălțimea literelor variază între 6,60 cm și 5,20 cm. După ductul literelor, inscripția datează din secolul al II-lea.

D M	D(is) M(anibus)
OTHI SEV	Othi(s) Seu
TISVIVOSE	tis vivo se
POSVITSI	posuit si
BIETBITHID	bi et Bithid
IEBITICON	i(a)e Biti con
IVGIETIVP	iugi et IVP
VSSIPEVER	VSSIPEVER
.VSMAT.....	VSMAT.....

r. 2 se pare că lapicidul a omis litera S de la sfîrșitul numelui *Othi*, adăugînd-o ulterior printr-un mic semn sprijinit de litera I; r. 5—6, numele *Bithidia*, neatestat încă în onomastica tracă, a fost scris la dativ în *e*, în loc de *ae*; r. 6, patronimul *Biti* a fost scris fără h ; r. 7—9 din literele păstrate n-am putut întregi un nume sau un termen verosimil.

Toate persoanele numite în această inscripție poartă nume trace. *Othis*, neatestat în această formă pînă acum, are analogia cea mai apropiată în *Uthis*, într-o inscripție funerară descoperită lîngă Tomis : *Aurelia Uthis*, soția lui *Aurelius Dalenus* din *vicus Amlaidina*[5] ; *Seuthes* este unul din numele trace cu cea mai mare răspîndire în inscripțiile din Tracia și este frecvent atestat și în inscripțiile dobrogene[6] ; *Bithidia*, neatestat încă[7],

citām din Dobrogea pe *Derzenus Biti*, de asemenea de la *Vicus Quintionis*, V. Pârvan, *op. cit.*, nr. 52 ; *Saturn(i)nus Biti*, de la Tomis, D. Tudor, *MCA*, II, p. 616, nr. 157 ; un *Bithus* apare și într-un fragment din inscripția Altarului funerar de la Adamclisi (D. Tudor, *MCA*, II, p. 393, nr. 67 = E. Doruțiu, *The military funeral altar of Adamclisi*, *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 345—363).

[4] Lespedea funerară a fost descoperită de elevii Școlii generale din Slava Rusă în urma unei prăbușiri de teren. A fost extrasă din porțiunea de zid prăbușit și transportată la domiciliul profesorului de istorie din localitate, Ion Chițu, de la care a fost apoi preluată de Muzeul din Tulcea cu toate informațiile necesare.

[5] *CIL*, III, 13743, Tomis (Urlu-köj) ; cf. D. Detschew, *op. cit.*, p. 347, vezi și 'Οτύς la Xenofon, *Helenice*, IV, 1, 3 (București, Edit. științifică, 1965) rege paphlagonian : „Îndată ce a ajuns în Paphlagonia, Otys s-a și înfățișat și a încheiat alianță cu el, mai ales că, fiind chemat de regele perșilor, nu se dusese la curtea lui". Și mai departe : „Ia spune-mi Spithiridates, n-ai vrea să dai pe fiica ta de soție lui Otys ?". El răspunse : „Eu aș primi bucuros, numai să vrea el să ia pe fiica unui fugar, deoarece *el e rege peste o țară întinsă și puternică*" (subl. ns.). Vezi și Louis Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, partea I, Paris, 1963, și Ladislav Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964.

[6] *Seutes* sau *Seuthes* este unul dintre numele frecvente la tracii sud-dunăreni. D. Detschew, *op. cit.*, p. 68, și I. I. Russu, *op. cit.*, p. 121, citează 115 exemple cu acest nume. Apare întocmai pe un bloc fragmentar de piatră cu inscripție mutilată la Tropaeum Traiani, publicat de D. Tudor, în *MCA*, II, p. 593, nr. 67, ca „Sept(imius)" și emendat de Emilia Doruțiu, *op. cit.*, p. 348, sub forma Seuti(f.)?

[7] Numele Bithidia este neîntîlnit pînă în prezent în onomastica tracă. Nu este menționat nici de D. Detschew și nici de I. I. Russu.

pare a fi forma feminină a numelui *Bithus*, nume care intră ca patronim în componenţa numelui soţiei lui *Othis*.

Această inscripţie, împreună cu stela funerară a lui *Durises Bithi*, prezentată mai sus, documentează pentru prima dată o aşezare rurală locuită de traci, separat sau alături de *veterani et cives Romani*, după chipul numeroaselor aşezări de acest fel numite în inscripţiile doborogene.

Cetatea de la Slava Rusă, în apropiere de Babadag, nu a fost suficient şi sistematic cercetată. Materialele scoase la iveală cu ocazia unor sondaje sau întîmplător sînt relativ puţine, constînd din basoreliefuri şi capiteluri romano-bizantine, aparţinînd unei bazilici din secolul al VI-lea e.n., dezvelită de I. Barnea [8], monede, cărămizi şi ţigle romane [9], un stîlp miliar [10] şi 9 inscripţii funerare (cu cele două publicate în lucrarea de faţă) [11].

Actualul zid de incintă a fost construit, probabil, la începutul perioadei romano-bizantine, cînd cetatea a cunoscut cea mai mare extindere, devenind un puternic centru strategic şi comercial, asemănător cetăţilor de la *Ulmetum* şi *Tropaeum Traiani*, fiind amintită de Procopius (*De aedificiis*, IV, 7) ca „cetatea'' *Ibida* (''Ιβιδα πόλις) [12].

Nici un document literar mai vechi nu atestă pe locul Ibidei o cetate mai veche de secolul al IV-lea e.n. Actuala configuraţie a terenului din interiorul cetăţii ne îndeamnă să presupunem, în secolele II-III e.n., existenţa unui castru pe înălţimea dinspre sud şi a unei aşezări civile la poalele acestei înălţimi spre nord-vest şi nord-est.

Dezvoltarea economică a aşezării civile, situată într-o zonă roditoare şi udată de Slava, la intersecţia unor drumuri comerciale şi de o mare importanţă strategică, a impus fortificarea ei. În acest fel, credem că s-a ajuns la formarea cetăţii romano-bizantine, al cărei nume ni s-a transmis sub forma *Ibida*, aparţinînd aşezării civile, în cursul secolelor II—III e.n. centru al unei unităţi administrative, al unui „pagus" roman care includea întreaga zonă a Slavelor (Slava Rusă, Slava Cercheză, Camena-fostul „vicus Petra'').

Cele două monumente funerare, prezentate în lucrare ca provenind de la Slava Rusă au fost executate din acelaşi calcar sarmatic (galben-cenuşiu) din carierele de piatră din apropierea Slavelor (masivul de calcar sarmatic din jurul Babadagului). Ele au fost refolosite ca material de construcţie într-o vreme tulbure din perioada romanităţii tîrzii, cînd primejdia permanentă nu dădea posibilitatea apărătorilor cetăţii de a extrage

[8] *SCIV*, 1954, 1—2, p. 112, *Şantierul Histria*, Cercetări din sectorul Camena — Slava Rusă — Babadag.

[9] *Ibidem.*

[10] *CIL*, III, 7612; V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 578, nota 4.

[11] R. Netzhamer, *Aus Rumänien, I. Einsiedeln*, 1909, p. 385—391; cf. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 426, nota 32; D. Tudor, *op. cit.*, p. 594—595, nr. 73; A. Rădulescu, *SCIV*, XIV, 1963, 1, şi Ion Barnea, *op. cit.*, p. 293; A. Rădulescu, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, p. 168, nr. 17; Emilia Doruţiu, *Precizări topografice despre unele inscripţii dobrogene*, în *SCIV*, 15, 1964, I, pl. 32(6).

[12] Cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoare privind istoria romînilor*, XV, Bucureşti, 1939, p. 107; R. Vulpe, *Hist. ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 332, şi *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 600—601.

şi a transporta material de construcţie suficient. De aceea era folosit întregul material litic din interiorul sau din apropierea cetăţii.

4. (Liceul Topolog) *Topolog*. Fragment dintr-un altar votiv de calcar[13]. Lipsesc atît partea superioară, cît şi cea inferioară. Înălţimea : 0,63 m, lăţimea 0,50 m, grosimea 0,50 m. S-au păstrat 7 rînduri; din ultimul rînd numai partea de sus a literelor. Literele drepte, îngrijit executate, au înălţimea de 0,08 m. Lapicidul nu a folosit semne de punctuaţie.

	....
FIDIVS	fidius
HELIVS	Helius
DOMO	domo
AMVRIO	Amurio
VIVO SI	vivo si
BI	bi
F C	f(aciendum) c(uravit)

Inscripţia a fost scrisă corect, lapicidul respectînd cu stricteţe înălţimea literelor şi distanţa de 0,02 m dintre ele, excepţie făcînd ultimele două — F şi C —, cu care se încheie inscripţia.

Dedicantul era un grec romanizat de provenienţă microasiatică, localitatea Amorium aflîndu-se în Phrygia[14]. Probabil că scrierea cu V (AMVRIO), în loc de O (AMORIO) a numelui localităţii reprezintă o greşeală a lapicidului.

Întrucît partea superioară a altarului lipseşte, considerăm că numele dedicantului trebuie restituit în Aufidius[15] sau Fufidius[16], nume romane deja cunoscute în onomastica inscripţiilor din provinciile dunărene şi din Dobrogea.

Helius este o formă romanizată a numelui grecesc Helios şi este cunoscută din diverse inscripţii[17].

După duct, inscripţia aparţine primei jumătăţi a secolului al II-lea e.n.

Blocul de calcar prezintă urme de refolosire; a fost cioplit la ambele capete şi perforat în 4 locuri pe grosime într-o epocă recentă, ceea ce ne face să punem sub semnul întrebării locul descoperirii sale. Topologul însă trebuie trecut ca punct arheologic, deoarece o serie de obiecte aflate în depozitul muzeului tulcean, între care un leu sculptat din calcar, ceramică elenistică şi romană, provin din teritoriul său.

5. Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 474. Fragment de stelă funerară din calcar cu urme de refolosire[18], descoperit în împrejurimile lo-

[13] Vezi p. 7. Achiziţionată la început de învăţătorul Alex. Bucurenciu, a fost preluată apoi de Liceul Topolog, în curtea căruia se găseşte în prezent.

[14] Din această localitate provin şi cele două inscripţii inserate în *CIL*, III, la p. 68 şi 1 268.

[15] *CIL*, III, 7437 (*Aufidius*).

[16] Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, *StCl*, VI, 1964, p. 193 — Fufidi(u)s.

[17] *Helius*, *CIL*, III, 2045, 3188, 2391, 12917, 13360 1. 13737. *Capidava*, I, nr. 26 (sfîrşitul secolului al II-lea e.n.).

[18] Inscripţia a fost găsită în temelia casei unui locuitor din comună, casă construită înainte de primul război mondial, cu piatră de construcţie adunată din împrejurimile Casimcei.

calităţii Casimcea. Se păstrează o mică parte din cîmpul inscripţiei încadrat de un chenar cu ornamentul distrus şi avînd deasupra un fronton cu o rozetă în centru. Dimensiuni : 0,68 × 0,85 × 0,24 m, lăţimea cîmpului inscripţiei : 0,57 m. Textul inscripţiei se păstrează parţial pe cinci rînduri, literele avînd o înălţime între 6 şi 4 cm.

D M	D(is) M(anibus)
HAVEVIATOR HICSITIS	Have viator. Hic siti s(unt)
.....IORVITALADA	.....IOR v(e)t(eranus) ala (e)
.....SIOVALERIS	[? Dard (anorum) et ...] sio Valeris
.....IMIV	.....imiu
	....

r. 1 din litera H se păstrează doar partea de sus a hastei a doua ; r.2 propunerea noastră de lectură este incertă, VITAL putînd reprezenta cognomenul defunctului; în acest caz nu găsim nici o soluţie pentru literele următoare. ADA ; r. 3, literele L şi E din Valeris au fost scrise în ligatură.

În împrejurimile Casimcei au mai apărut şi alte vestigii arheologice. Astfel, în locul numit „Dulbencea'' au fost găsite o colonetă de marmură şi un fragment de cornişă din calcar sarmatic, iar în punctul „La vie'', partea inferioară a unei statuete feminine în stolla şi sandale romane, precum şi un cap de leu din calcar.

Deşi modeste, documentele epigrafice prezentate de noi în acest articol aduc o contribuţie preţioasă pentru cunoaşterea populaţiei romane din nordul Dobrogii romane, destul de puţin cercetată pînă astăzi.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

L'auter présente quatre fragments de stèles funéraires (fig. 1, 2, 3 et 5) et un fragment d'autel votif (fig. 4), découverts fortuitement le long de l'artère de communication qui coupe le département de Tulcea en deux, du nord au sud.

Ces pièces funéraires attestent aux environs de Cataloi, Slava Rusă, Topolog et Casimcea des établissements ruraux inconnus jusqu'à présent.

Aussi, les monuments funéraires de Slava Rusă prouvent la présence des colons thraces dans le nord de la Dobroudja au IIe siècle de n. è., étant jusqu'à présent les uniques témoignages épigraphiques.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, fragment de l'inscription funéraire découverte à Cataloi, dép. de Tulcea, en 1955 (Musée de Tulcea) ; *2*, fragment de pierre funéraire avec inscription, découverte à Slava Rusă, dép. de Tulcea, en 1950 (Musée de Tulcea) ; *3*, fragment de pierre funéraire avec inscription, trouvé à Slava Rusă, en 1970 (Musée de Tulcea) ; *4*, fragment d'un autel funéraire romain découvert à Topolog, dép. de Tulcea (Musée de Tulcea) ; *5*, fragment d'une stèle funéraire découverte dans les environs de Casimcea, dép. de Tulcea, Musée de Tulcea).

Fig. 1. — *1*, fragment de inscripţie funerară descoperit la Cataloi, jud. Tulcea, în 1955 (Muzeul din Tulcea); *2*, fragment de piatră funerară cu o inscripţie, descoperit la Slava Rusă, jud. Tulcea, în 1950 (Muzeul din Tulcea); *3*, fragment de piatră funerară cu o inscripţie, găsit la Slava Rusă în 1970 (Muzeul din Tulcea); *4*, fragment dintr-un altar funerar roman descoperit la Topolog, jud. Tulcea (Muzeul din Tulcea); *5*, fragment de stelă funerară descoperit în împrejurimile Casimcei, jud. Tulcea (Muzeul din Tulcea).

1

D M

2

D M
OTHIS EV
TASVIVOSE
POSVITSI
BIETBITHID
IEBITICON
IVCIETIVP
VSSIPEVER

3

4

D M

5

Fig. 1

NOI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE MEDIEVALĂ ÎN MARAMUREŞ. ŞANTIERUL SARASĂU

DE

RADU POPA

Cercetările metodice de teren întreprinse în ultima vreme în Maramureşul istoric au avut drept rezultat şi descoperirea, în primăvara anului 1966, a vetrei vechi a satului Sarasău. Indiciile, constînd din fragmente ceramice culese la suprafaţa solului, se găsesc în livada c.a.p.-ului din localitate, în punctul numit „Zăpodie", pe terasa în pantă lină de pe malul stîng al văii Sarasăului, afluent al Tisei, la o distanţă de circa 800—1 000 m de centrul actual al comunei.

După săpăturile arheologice de la Cuhea şi Giuleşti, care au prilejuit descoperirea unor complexe datînd din veacul al XIV-lea, din epoca primelor documente privind românii maramureşeni [1], obiectivul principal al cercetărilor din această regiune a devenit încercarea de a surprinde şi a cunoaşte etapa de locuire anterioară veacului al XIV-lea, cu alte cuvinte de a studia rădăcinile locale ale momentului istoric reprezentat de „descălecare".

Pentru realizarea unui asemenea obiectiv, Sarasăul are o situaţie privilegiată. Pe de o parte, el este atestat documentar încă din 1345, cu prilejul unei întăriri acordate de regele Ludovic I fiilor şi fratelui voievodului Codrea pentru „cnezatul Sarasăului", act în care se pomeneşte şi despre o diplomă anterioară dată de regele Carol Robert aceleiaşi familii, dar care nu ni s-a păstrat [2]. Chiar dacă „cnezatul Sarasăului" din 1345 nu este identic cu satul Sarasău, ci se referă la un grup de sate din partea centrală a Maramureşului, deoarece cîteva decenii mai tîrziu îi întîlnim pe urmaşii voievodului Codrea stăpînind multe alte sate precizate în di-

---

[1] Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea şi unele probleme privind istoria Maramureşului în veacul al XIV-lea*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 511—528; Radu Popa, Mircea Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966; idem, *Ctitoria cnezilor giuleşteni. Un nou monument românesc de piatră din Maramureş*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 267—285.

[2] Ioan Mihályi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 20.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 601—626

plome cu numele lor[3], informaţia este de natură să sublinieze vechimea şi importanţa Sarasăului.

Pe de altă parte, la hotarul de apus al Sarasăului, culmile ce coboară din munţi ajung pînă la malul Tisei, formînd o strîmtoare ce poartă pînă azi numele ,,Vaşcapău'' (Poarta de Fier)[4]. Dar cum satul învecinat spre apus cu Sarasăul, Cîmpulung-la-Tisa, a fost cea mai avansată dintre aşezările de oaspeţi regali întemeiate pe cursul maramureşan al Tisei, la sfîrşitul veacului al XIII-lea[5], toponimicul nu face decît să reflecte o realitate istorică de la cumpăna dintre veacurile XIII şi XIV, din epoca pătrunderii treptate a autorităţii efective a regatului medieval maghiar în Maramureş, cînd limita teritorială a acestei autorităţi s-a oprit un moment aici, lăsînd Sarasăul în afara intereselor sale practice[6].

Cercetările arheologice de la Sarasău, organizate de Muzeul judeţean din Baia Mare în colaborare cu Institutul de arheologie din Bucureşti şi cu concursul Muzeului maramureşan din Sighet, s-au desfăşurat în trei campanii succesive. Săpăturile au fost planificate în funcţie de activitatea c.a.p.-ului local, cea mai mare parte a suprafeţelor de interes arheologic avînd caracter de teren agricol. Astfel, în 1966 s-a lucrat în perioadele de la 12 iulie la 2 august şi 15 septembrie la 8 octombrie[7]. În 1967 cercetările au durat de la 20 septembrie la 9 octombrie[8], iar în 1968 campania de săpături a ocupat perioadele de la 3 la 12 iulie şi de la 18 octombrie la 1 noiembrie[9].

Săpăturile s-au desfăşurat în mai multe puncte situate în vatra actuală şi în hotarul comunei Sarasău. Cu acest prilej ne vom limita la rezultatele obţinute în trei dintre ele. Importanţa pe care o au cercetările de la Sarasău pentru cunoaşterea trecutului regiunii, ca şi suprafaţa mare ocupată de vestigiile descoperite ne îndreptăţesc să considerăm săpăturile de pînă acuma doar ca un început, ce va trebui continuat şi lărgit în campaniile viitoare.

Cetăţuia feudală. Obiectivul se află pe vîrful dealului ,,Cetăţeaua'' situat pe valea Sarasăului, la circa 1,5 km sud de centrul actual al comunei, înspre munte[10]. Dominînd satul de la o înălţime de peste 100 m şi oferind

---

[3] G. Petrovay, *Oklevélek Máramaros vármegye történetéhez,* în *Történelmi Tár,* 1909, p. 4; I. Mihályi, *op. cit.*, p. 80, 97 etc.

[4] Prima menţiune documentară cu acest nume la 1389; cf. I. Mihályi, *op. cit.*, p. 92.

[5] Prima menţiune documentară a existenţei acestor aşezări este din 1299, cînd ele apar ca fiind recent întemeiate; *DIR, C, Transilvania,* secolul XIII, vol. II, p. 461; vezi şi R. Popa, *Recherches d'archéologie médievale au Maramureş. Résultats et perspectives.* în *R.R.H.*, 1966, 5, p. 760—763; precizarea numelui lor se află în diploma regală din 1329; I. Mihályi, *op. cit.*, p.9.

[6] La începutul veacului al XIV-lea, porţiunea din valea Tisei pe care s-au întemeiat aşezările de oaspeţi regali, pînă la limita dintre Cîmpulung şi Sarasău, făcea parte din învecinatul comitat al Ugocei (I. Mihályi, *op. cit.*, p. 3). Pentru semnificaţia istorică a toponimicului ,,Poarta de fier'', limită la un moment dat a regatului medieval maghiar, vezi K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII,* Bucureşti, 1958, p. 190 şi urm.

[7] Colectivul şantierului a fost format din Radu Popa, responsabil, Mircea Zdroba şi studenţii Silvia Puşcaşu şi Dan Căpăţînă.

[8] Colectivul compus din Radu Popa, Mircea Zdroba şi studenţii Sergiu Iosipescu, Alexandru Nemoianu, Larisa Puşcaşu.

[9] Din colectiv au făcut parte Radu Popa, M. Zdroba şi studentul A. Nemoianu.

[10] Datorăm semnalarea acestui obiectiv directorului Muzeului maramureşan din Sighet, Francisc Nistor, care ne-a condus la locul respectiv, acordîndu-ne pe toată durata săpăturilor ajutorul său permanent. Cercetările s-au bucurat de altfel şi de sprijinul material al Muzeului din Sighet.

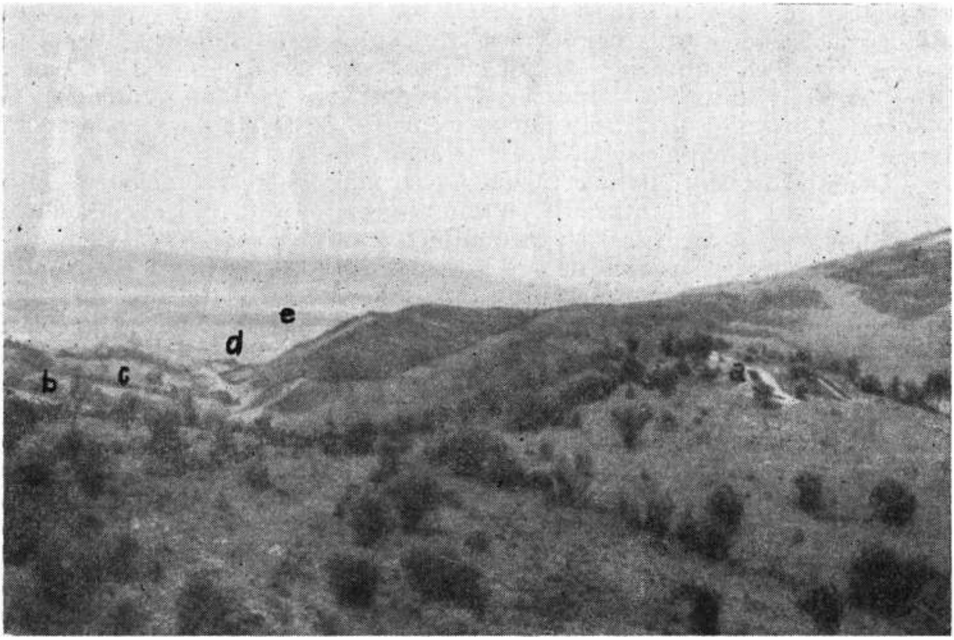

Fig. 1. — Vedere de ansamblu a văii Sarasăului, dinspre sud : *a*, Cetăţuia ; *b*, Lazul Mare ; *c*, Zăpodia ; *d*, satul actual ; *e*, cursul Tisei.

Fig. 2. — Cetăţuia. Traseul şanţului şi valul înspre sud.

o priveliște destul de largă asupra unei părți a văii Tisei (fig. 1), dealul „Cetățeaua" este cuprins între valea Sarasăului și un afluent al acesteia, ce poartă același nume ca și dealul. Pe partea dinspre sat a „Cetățelei", delimitat pe trei laturi de pante abrupte și despărțit printr-o șa de masivul principal al dealului, se află un pinten a cărui suprafață actuală, micșorată treptat de eroziune, nu depășește 1 500 m².

Ocupînd acest pinten, cetățuia nu se mai păstrează azi decît sub forma unui val de pămînt, înalt pe anumite porțiuni de 1,5 m, și a unui șanț de apărare al cărui traseu, cu o adîncime de abia cîteva zeci de centimetri, se distinge pe partea de sud (fig. 2). Spre vest și nord-vest, unde valul s-a distrus prin alunecările de pantă, traseul mai poate fi reconstituit datorită urmelor de pămînt ars. Fortificația pare a fi avut inițial un plan aproximativ circular, cu diametrele de 28, respectiv 23 m, dar nu putem ști dacă valul a fost continuu. Spre est, unde panta coboară abrupt pe o diferență de nivel de circa 100 m pînă la albia văii Sarasăului, procesul de eroziune a distrus orice urmă, astfel încît este dificil să decidem dacă a existat un val și în această direcție, apărată natural.

Judecînd după profilele celor trei secțiuni pe care le-am trasat prin val (fig. 5), construirea cetățuii a fost precedată de defrișarea prin foc a terenului. Urmele acestei defrișări sînt evidente în secțiunea I, la baza valului, unde solul vegetal din epoca de construcție a apărut ca un strat subțire de pămînt castaniu-gălbui, pigmentat cu mult cărbune. În urma săpării șanțului de apărare, care n-a fost nici în vechime mai adînc de 1 m, datorită stîncii native aflate imediat sub solul vegetal, a rezultat o cantitate de pămînt din care s-a construit valul, în spatele unui sistem de sprijinire exterioară, durat din lemn. Deoarece șanțul nu a fost săpat decît pe partea de sud a cetățuii, este probabil ca o bună parte a pămîntului necesar înălțării valului să provină din nivelarea locului sau să fi fost adus de la oarecare distanță.

Ca la multe din fortificațiile de pămînt distruse prin incendiu, sistemul după care a fost sprijinit valul se lasă reconstituit cu destulă dificultate. Urmele unui schelet sau poate ale unei căptușeli exterioare din lemn s-au păstrat în unele locuri sub formă de lentile mai groase de arsură și cărbune, acoperite cu pămînt scurs din miezul valului după incendiu. Este probabil ca și pe creasta acestuia din urmă să fi existat o palisadă de lemn, deoarece cantitatea mare de pămînt ars ce marchează azi traseul valului, în special înspre sud-est, nu se poate explica doar prin incendierea lemnului ce-l sprijinea în exterior. Dar aplatizarea valului a dus la dispariția eventualelor urme de la stîlpii palisadei, pe care o putem astfel doar presupune la partea lui superioară.

Datorită lipsei materialelor arheologice, datarea obiectivului a stat o vreme în cumpănă. Cu toate acestea, am exclus posibilitatea ca el să fie în legătură cu locuirea din Hallstattul timpuriu atestată la Sarasău [11], deoarece nu se cunosc fortificații din această epocă cu dimensiuni atît de mici. Totodată, construirea cetățuii nu putea fi plasată într-o epocă recentă datorită vechimii pe care o are în sat toponimicul de „Cetățea". După

---

[11] Este vorba de cunoscutul tezaur de piese de aur descoperit întîmplător în veacul trecut la Sarasău (A. Mozsolics, *Die Goldfunde von Nyiregyháza und Szarvasszó*, extras din *Acta Arch. Hung.*, 18, 1966).

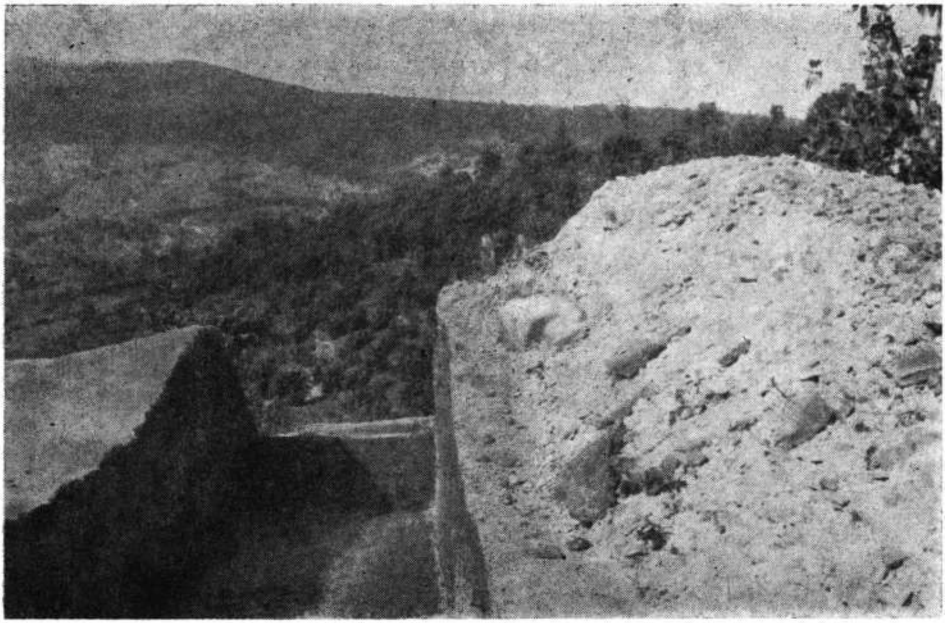

Fig. 3. — Cetăţuia. Valul văzut din interior.

descoperirea *în pămîntul de umplutură scurs din val* a cîtorva fragmente ceramice, identice ca factură cu cele găsite în vatra satului vechi, datarea complexului la începuturile evului mediu a apărut ca certă. Asupra limitelor mai strînse ale încadrării cronologice vom reveni după prezentarea rezultatelor obţinute în punctul „Zăpodie".

Cercetările noastre n-au surprins nici o urmă de construcţie în interiorul cetăţuii. Este totuşi mai mult decît probabil ca o asemenea construcţie să fi existat fie în centrul incintei, fie în partea ei mai apărată, spre sat, cu tălpi de bîrne aşezate pe pietre mari, ca la actualele clădiri de lemn din Maramureş. Urmele au dispărut cu desăvîrşire datorită eroziunii şi alunecărilor de pantă.

Dispunem în sprijinul acestei opinii de o analogie foarte semnificativă aflată tot în Maramureş. Cetăţuia medievală de la Onceşti, cercetată în anii 1964—1965 de colectivul condus de H. Daicoviciu [12], cu o amplasare topografică asemănătoare celei de la Sarasău şi cu dimensiuni doar cu puţin mai mari, avînd deci acelaşi caracter, conservă ruinele unui turn de piatră în centrul incintei circulare delimitate prin val de pămînt. Dar cum cetăţuia de la Onceşti prezintă două faze de construcţie, iar turnul este din ultima fază, datată din veacul al XIV-lea [13], ni se pare a nu greşi socotind că şi acest obiectiv a constat iniţial dintr-un val de pămînt înconjurînd o construcţie de lemn, care ulterior a fost înlocuită prin turnul de piatră mai sus amintit.

[12] H. Daicoviciu, O. Bandula şi I. Glodariu, *Cercetările arheologice de la Onceşti din Maramureş*, Baia Mare, 1965.
[13] *Ibidem*, p. 25.

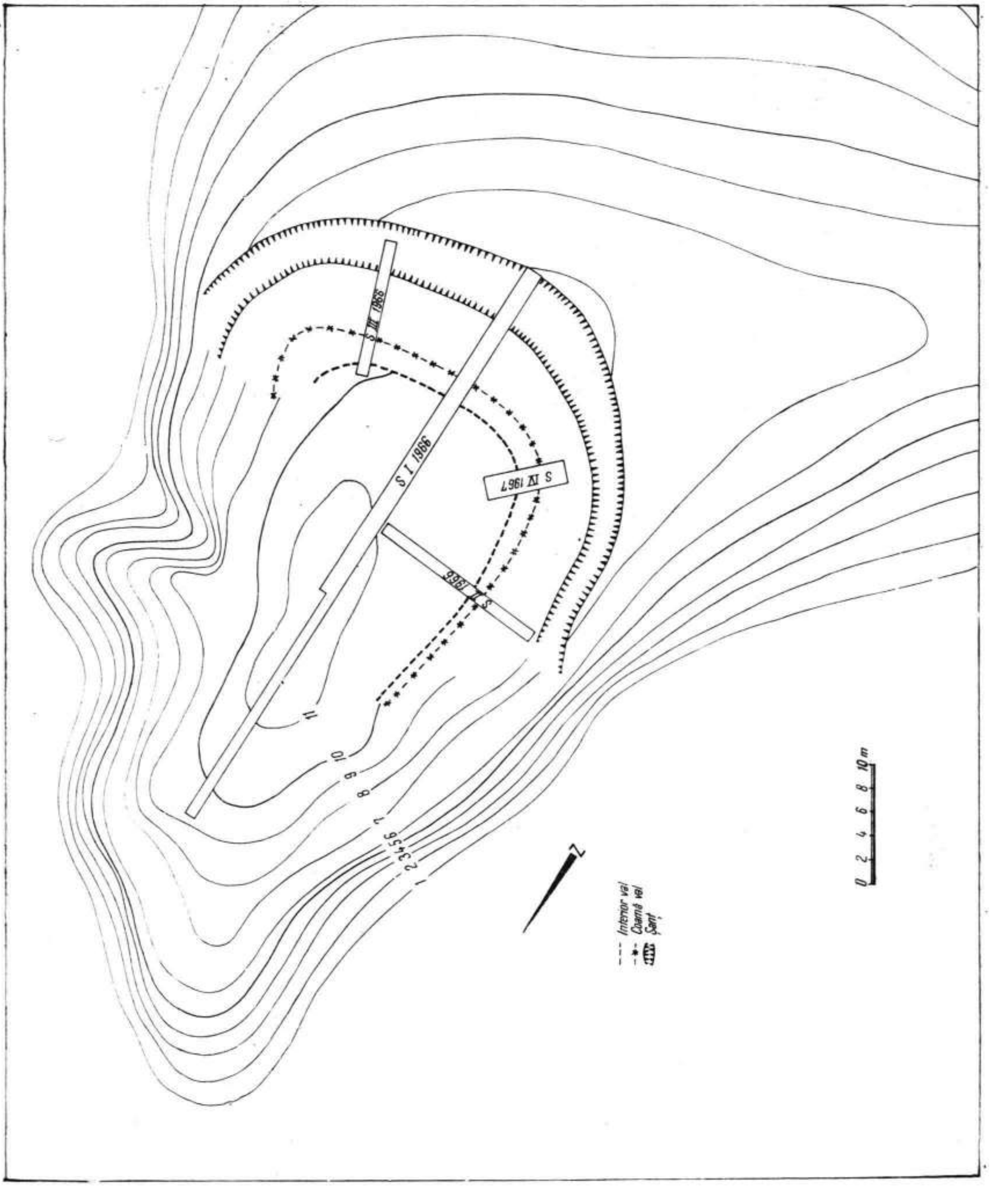

Fig. 4. — Cetăţuia. Plan de ansamblu.

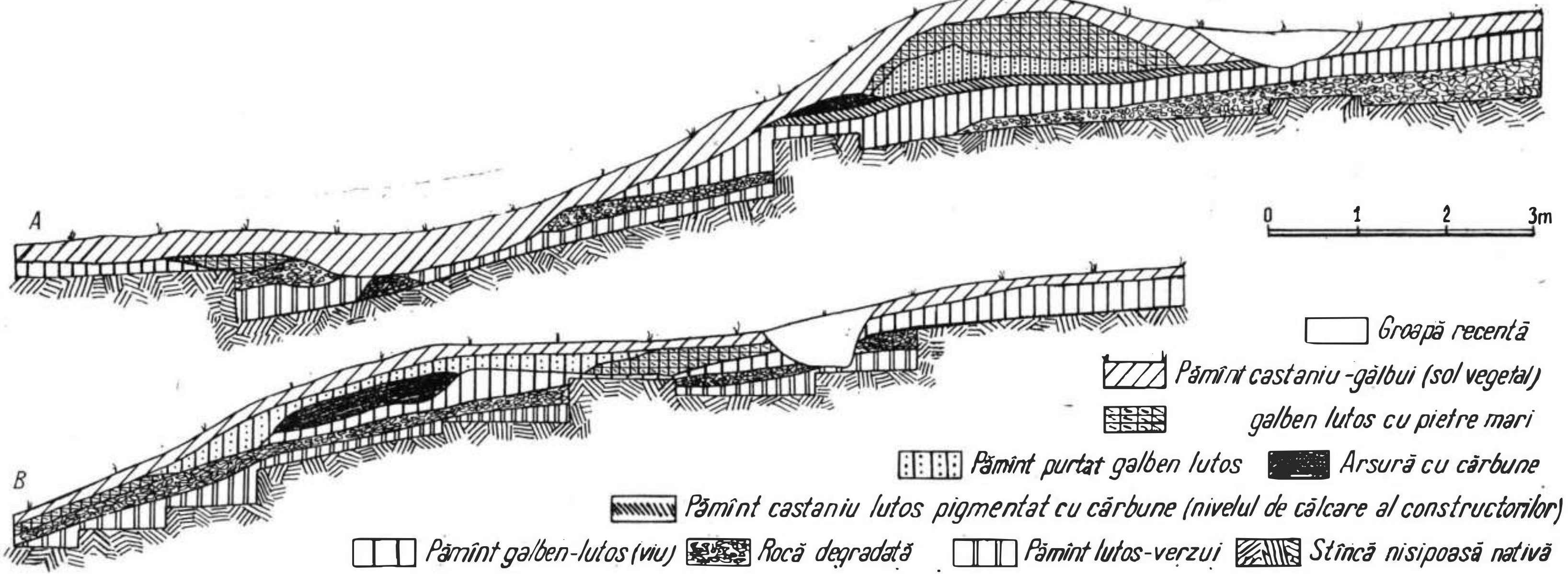

Fig. 5. — Cetățuia. Profile. *A*. Porțiune din profilul vestic al lui S I/1966. *B*. Porțiune din profilul nordic al lui S II/1966.

De asemenea trebuie menţionată şi o altă trăsătură comună a cetăţuilor de la Onceşti şi Sarasău : cantitatea foarte mică de materiale arheologice găsite în interiorul lor. Şi la Onceşti urmele de locuire s-au redus doar la cîteva fragmente ceramice [14]. Faptul oglindeşte folosirea accidentală a fortificaţiilor respective ca loc de refugiu pentru o singură familie. O eventuală rezistenţă în aceste cetăţui, lipsite de surse proprii de apă, nu putea fi decît de scurtă durată. Cetăţuia de la Sarasău, precum şi aceea de la Onceşti trebuie puse în legătură cu feudalitatea locală, cu familiile de cnezi maramureşeni, despre care avem ştiri scrise abia începînd din primele decenii ale veacului al XIV-lea.

Vatra satului vechi. Locul numit ,,Zăpodie'', ocupat astăzi de o livadă a c.a.p.-ului din comună, se întinde pe malul stîng al văii Sarasăului, fiind cuprins între ieşirea acesteia din urmă în valea largă a Tisei şi un pîrîiaş ce nu are apă decît în unele epoci ale anului. Terenul urcă în pantă uşoară, orientată spre ESE, cu vagi urme de terase ce par a se datora loturilor agricole trasate cu cîteva decenii în urmă, paralele cu firul văii. Alunecări de teren ce continuă şi azi au schimbat probabil destul de mult configuraţia veche a locului, în special în apropierea firului văii şi în partea superioară a Zăpodiei, unde pantele sînt mai accentuate. Suprafaţa totală a Zăpodiei, exceptînd zona împădurită din apropierea crestei dealului, este de circa 10 ha.

Cu toate dificultăţile create de prezenţa pomilor fructiferi pe care a trebuit să-i ferim, limitîndu-ne deci la spaţiile dintre rînduri, am încercat să iniţiem o reţea de secţiuni cu ajutorul căreia să sondăm întreaga suprafaţă a Zăpodiei, urmărind stabilirea limitelor aşezării şi, totodată, dezvelirea complexelor prin casete, pe măsura surprinderii lor. Deoarece primele secţiuni trasate paralel cu linia pantei au devenit în scurt timp adevărate şanţuri de drenaj al pînzei de apă aflate la mică adîncime, împiedicînd deci continuarea cercetării, am adoptat ulterior secţiunile lungi perpendiculare pe linia pantei, paralele cu firul văii. Secţiunea principală, trasată cu circa 30 m mai sus de piciorul pantei (S VI/1966, continuată şi în 1967 şi 1968), a ajuns la o lungime de 312 m, străbătînd întreaga Zăpodie de la nord la sud. O a doua secţiune cu aceeaşi orientare, trasată cu 17 m mai sus (S VIII/1967), nu a ajuns încă la capătul de sud al Zăpodiei.

Prin cele două secţiuni şi 32 de casete realizate pînă acum nu au fost sondate mai mult de 5% din suprafaţa Zăpodiei. Ţinînd seama de greutăţile crescînde pe care le vom întîmpina datorită pomilor fructiferi, ca şi de apariţia unor urme de locuire din aceeaşi epocă într-un punct învecinat, Lazul Mare, unde am făcut două sondaje în căutarea cimitirului vechi, nu putem prevedea o dată de sfîrşit a cercetărilor care să coincidă cu săparea exhaustivă a aşezării. Această problemă se leagă de aceea a metodelor practice de cercetare arheologică a vetrelor de sat părăsite şi în special a aşezărilor cu case răspîndite, domeniu în care nu credem că se poate realiza un progres substanţial fără adoptarea unor procedee tehnice noi şi a unei aparaturi moderne.

Solul lutos şi foarte compact al Zăpodiei, cuprinzînd la limita superioară multe pietre de gresie nisipoasă provenite din degradarea masi-

---

[14] *Ibidem.*

vului dealului, ajunge pe alocuri pînă la suprafaţă, fiind abia acoperit de un strat subţire de pămînt vegetal. Natura acestui sol, producînd fisurarea şi fărîmiţarea profilelor la scurtă vreme după executarea săpăturii, a făcut deosebit de dificilă delimitarea complexelor atît în suprafaţă, cît şi în profile. A fost surprins totuşi, aproape în toate zonele sondate,

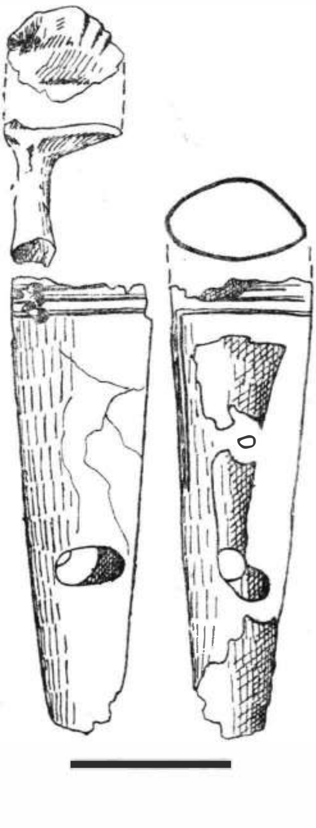

Fig. 6. — Teacă (vîrf de — ?) din aşezarea hallstattiană de pe Zăpodie.

un nivel de locuire medievală reprezentat printr-un strat de pămînt castaniu-gălbui, mai intens sau mai slab pigmentat cu cărbune, după apropierea sau depărtarea faţă de locul caselor, cuprinzînd ceramică şi pietre de rîu arse. Grosimea lui variază între cîţiva centimetri şi 0,40—0,50 m, în ultimele locuri fiind vorba de alveolări naturale ale terenului, umplute din vechime cu pămînt de scursură.

La baza acestui strat se găseşte un nivel de locuire din comuna primitivă, mai greu de diferenţiat de solul viu datorită consistenţei şi culorii lor aproape identice. Nici grosimea lui nu depăşeşte decît în mod excepţional, 0,10—0,20 m, fiind mai consistent şi mai uşor de delimitat în apropierea complexelor ce-i corespund (gropi, vetre, urme de locuinţe).

Materialele arheologice din comuna primitivă descoperite pe Zăpodie constau în primul rînd din ceramică. Deşi în fragmente mici şi destul

de corodată, ceramica poate fi plasată în Hallstattul timpuriu[15]. Așezarea din care provine se leagă deci foarte probabil de tezaurul descoperit la Sarasău în veacul trecut, cu atît mai mult cu cît locul găsirii acestuia din urmă, numit „Vîlceluşe”, se află la circa 400 m depărtare de Zăpodie, dincolo de apa Sarasăului.

Dintre complexele legate de nivelul medieval de locuire au fost surprinse pînă acum urmele a opt case. Datorită imposibilității de a sacrifica pomii fructiferi aflați deasupra sau în apropierea lor, doar cinci dintre ele au fost dezvelite integral, pentru celelalte fiind obligați să ne mulțumim cu dezvelire parțială sau numai cu secționarea pînă la podeaua caselor.

Șapte case au fost de suprafață, adîncite doar cu 0,20—0,40 m în panta lină a terasei, pentru obținerea unor podele orizontale, astfel încît marginea lor dinspre vale, unde se găsea probabil și intrarea, coincidea cu nivelul vechi de călcare (fig. 7). A opta locuință, amenajată la piciorul

Fig. 7. — Zăpodie. Profil printr-o casă de suprafață.

pantei, unde în vechime se afla un mal înalt de 1,50—2 m, era adosată cu spatele la acest mal. Dar cum aici secțiunea noastră (S II/1966) nu a surprins decît o vatră-pietrar cu mult material ceramic și datorită faptului că nu am putut lărgi secțiunea, tipul respectiv de locuință ne apare

[15] Materialele au fost văzute și datate de colegul Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale. Nu putem intra în detaliile discuțiilor purtate de specialiști asupra momentului de sfîrșit al epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului. A. Mozsolics plasează tezaurul de la Sarasău în faza finală a epocii bronzului, la sfîrșitul treptei B IV (*op. cit.*, p. 33).

încă greu de reconstituit. Dar şi la el limita dinspre vale coincidea cu nivelul vechi al solului.

Datorită acestei împrejurări, limita dinspre vale a tuturor caselor a putut fi stabilită doar cu aproximaţie. Solul nu a păstrat nici un fel de urme la nivelul de la care a pornit amenajarea podelelor, şi, cum nu s-au descoperit nici fragmente de lipitură de lut, este foarte probabil ca pereţii construcţiilor să fi fost din bîrne de lemn, demontate şi transportate în altă parte în momentul părăsirii vetrei satului vechi.

De formă rectangulară, locuinţele de suprafaţă au avut laturile cu dimensiunile cuprinse între 3,50 şi 4,50 m. În umplutura fiecăreia dintre ele s-au găsit pietre de rîu arse, dar în patru cazuri este vorba de adevărate „pietrare", cu o cantitate impresionantă de bolovani (mulţi sparţi în foc), acoperind suprafaţa unei vetre mici cu latura de 0,80—1 m (fig. 8—10). În imediata apropiere a fiecăreia dintre vetrele cercetate s-a găsit cîte o groapă adîncită în podea, cuprinzînd cîteva pietre de rîu arse, mult cărbune şi fragmente ceramice, uneori vase întregibile.

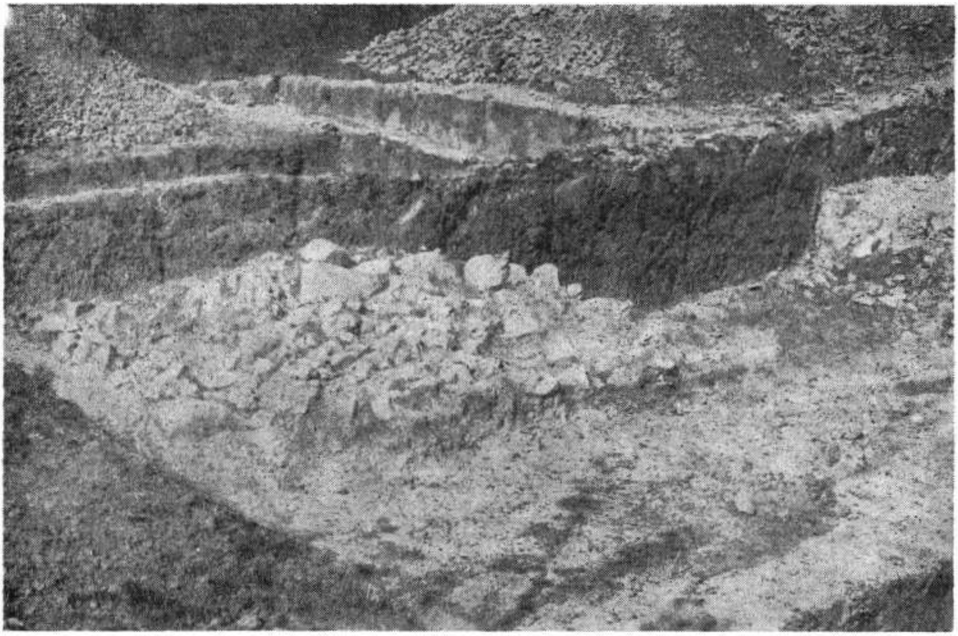

Fig. 8. — Lazul Mare. Pietrar într-o casă de suprafaţă.

Cele opt case nu par a reprezenta, datorită dispunerii lor pe teren (distanţa dintre casele cele mai depărtate între ele este de peste 500 m) şi suprafeţei deocamdată foarte reduse pe care am sondat-o, decît o mică parte a resturilor de locuinţe din vatra veche a satului. Este foarte probabil ca nu toate casele să dateze din aceeaşi etapă şi ca locuirea din acest loc să fie mai îndelungată, pe durata cîtorva generaţii, cu atît mai mult cu cît la sfîrşitul campaniei 1968 am surprins pentru prima oară o suprapunere de două locuinţe. Dar, aşa cum vom arăta mai jos, ma-

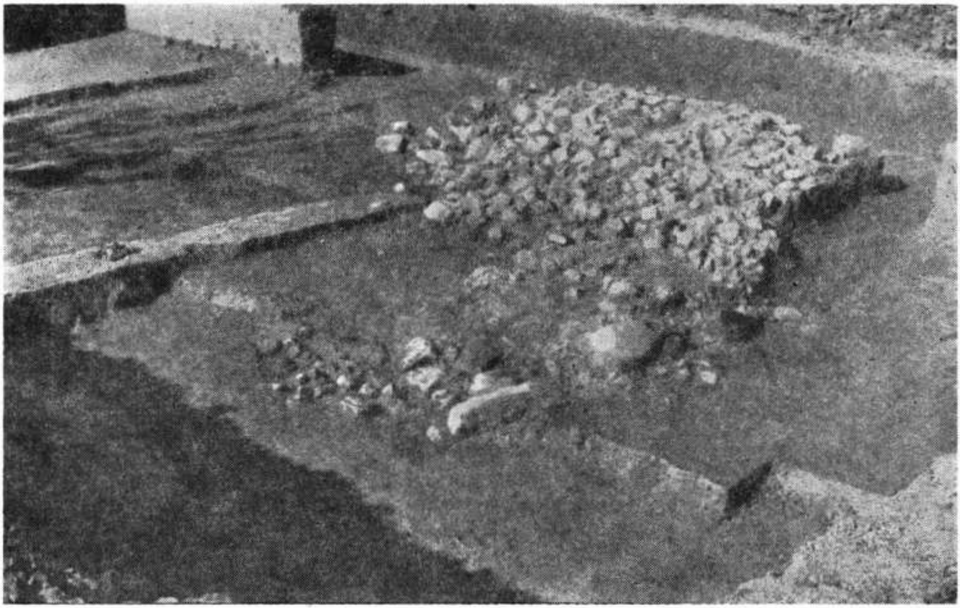

Fig. 9. — Zăpodie. Pietrar într-o casă (nr. 4) de suprafață.

Fig. 10. — Zăpodie. Vatră într-o casă (nr. 4) după demontarea pietrelor.

terialele pe care le-am descoperit în umplutura caselor nu ne permit deocamdată o diferențiere cronologică a complexelor, urmînd, așadar, să așteptăm de la continuarea săpăturilor posibilitățile de periodizare și de datare relativă în cuprinsul așezării.

În fața uneia dintre case, situată cam în centrul Zăpodiei, s-au găsit urmele unei văiugi vechi, umplute cu o scursură de pămînt negru cu mult cărbune, ceramică, foarte multe bucăți de zgură de fier și două lame de cuțit din fier. Descoperirea trădează, fără îndoială, activitatea unui atelier de fierar. Secțiunea trasată puțin mai sus de văiugă (S VII/1967) a dat la iveală conturul unei locuințe de suprafață, cu resturile abia păstrate ale unei vetre, fără a se deosebi cu ceva de celelalte locuințe de suprafață din Zăpodie. În cazul în care sondajele viitoare din această zonă nu vor surprinde alte urme mai consistente ale unui atelier, atunci trebuie să acceptăm ipoteza că activitatea fierarului s-a desfășurat în aer liber, poate sub un acoperiș, în fața casei.

Materialele arheologice găsite în umplutura locuințelor satului medieval, în preajma vetrelor sau în stratul de cultură respectiv, sînt cantitativ destul de reduse. Explicația constă, desigur, în părăsirea metodică a acestei vetre de sat. Ele se compun, deocamdată, din material osteologic, din cîteva unelte și din ceramică.

Dintre unelte, în afara lamelor de cuțit amintite și a altor cîtorva piese de fier foarte oxidate, menționăm în primul rînd cutele pentru ascuțit cuțite, lucrate din piatră locală de rîu sau de carieră. Una dintre ele este de formă paralelipipedică și are capătul ornamentat cu o cruce.

Au apărut și cîteva fusaiole, făcînd parte din două tipuri distincte. Primul, din pastă fină și omogenă, de calitate superioară, se caracterizează prin profile bitronconice, cu cele două jumătăți de înălțimi inegale. Al doilea tip, cuprinzînd piese executate dintr-o pastă de calitate foarte slabă, în care s-a folosit ca degresant mult nisip cu bobul mare, arsă superficial și neunitar, prezintă profile rotunjite sau aplatizate.

Un număr de 14 piese de ceramică reprezintă o apariție încă dificilă de explicat, atît în ceea ce privește utilizarea lor, cît și găsirea unor eventuale analogii. Este vorba de mici cilindri alungiți, cu capetele ușor rotunjite sau într-un caz cu capetele subțiate, lungi de 0,04—0,08 m, cu diametrul cuprins între 0,03 și 0,05 m, străbătuți pe întreg axul longitudinal de o perforație (fig. 11). Gama calitativă a acestor piese este destul de variată, la fel ca și dimensiunile lor. Datorită lipsei de analogii din literatura de specialitate sau din studiile etnografice privind Maramureșul și zonele învecinate, opinăm doar ipotetic pentru folosirea lor la o instalație primitivă de țesut, ca greutăți în partea inferioară a firelor[16].

Vasele de ceramică reprezintă, ca în aproape toate săpăturile arheologice, grupul cel mai numeros al inventarului descoperit. Ele constituie de asemenea, cel puțin deocamdată, argumentul principal pentru interpretările istorice ce pot fi avansate. Varietatea neașteptat de mare a tehnicii de lucru folosite la modelarea vaselor și la arderea lor, a repertoriului decorativ și chiar a formelor, face imposibilă prezentarea meto-

---

[16] O piesă asemănătoare, puțin mai masivă (lg. 0,06 m; diam. 0,026 m), încă inedită, a fost găsită în 1957 la Păcuiul lui Soare, în nivelul de locuire din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Mulțumim colegului Petre Diaconu, care ne-a semnalat piesa.

dică sau exhaustivă a acestei categorii de materiale. O asemenea încercare depăşeşte de altfel şi intenţiile acestui articol. Din acest motiv ne vom mărgini doar la cîteva observaţii de ordin mai general, ilustrate prin piese selecţionate din diferite tipuri şi variante.

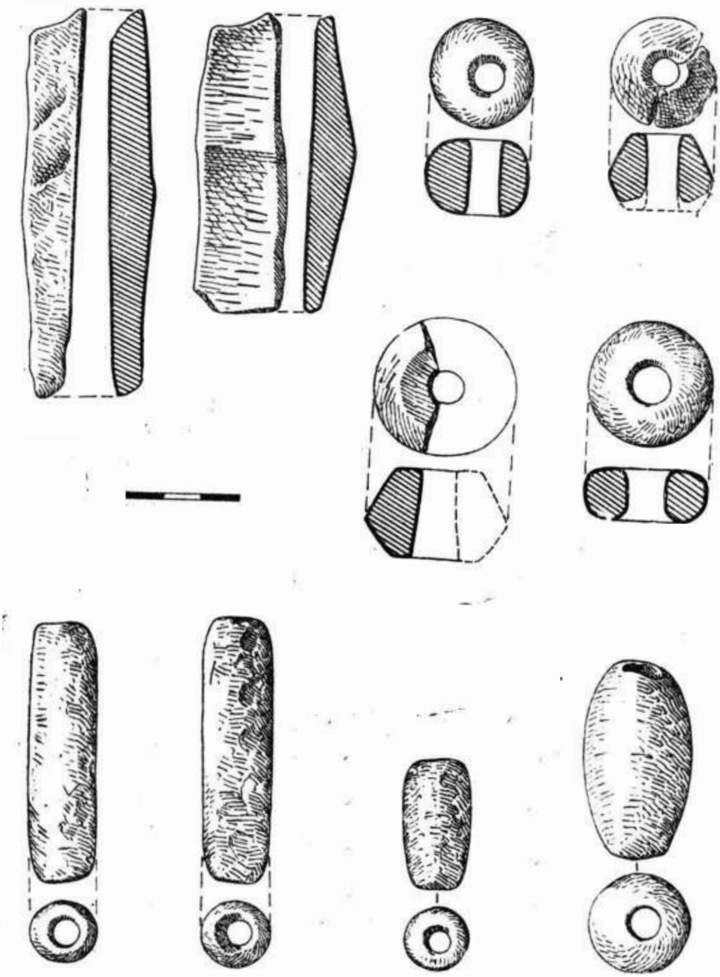

Fig. 11. — Cute, fusalole şi greutăţi (de ţesut?) din umplutura caselor de pe Zăpodie.

O primă categorie este constituită din ceramica lucrată cu mîna, arsă superficial, probabil la foc deschis. Din ea fac parte fragmentele de tigăi de formă circulară, cu marginile scunde (fig. 12b), precum şi ţesturile pentru coptul pîinii pe vatră, cu pereţii groşi, probabil de forma unor clopote (fig. 12a), găsite aproape în fiecare casă. Datorită aspectului foarte primitiv al acestor din urmă vase, am fost înclinaţi la începutul săpăturilor să le atribuim locuirii din comuna primitivă. Ulterior am găsit în groapa de lîngă vatra unei case şi pe vatra unei alte case, alături de ceramica lucrată la roată, fragmente de la mai multe ţesturi, astfel

încît apartenența lor la complexele medievale este în afară de orice îndoială.

Au apărut și cîteva fragmente de oale mari lucrate cu mîna, cu pereții relativ groși (peste 0,01 m), avînd într-unul dintre cazuri o buză

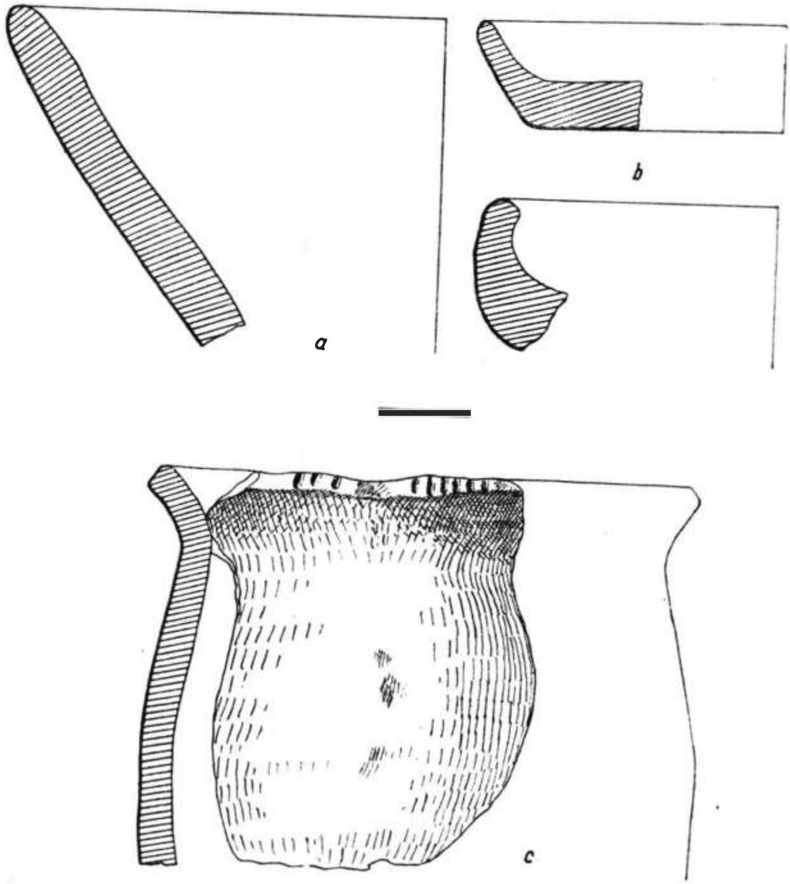

Fig. 12. — Ceramică lucrată cu mîna: *a*, fragment de țest; *b*, fragmente de tigăițe; *c*, fragment de oală cu impresiuni pe buză.

destul de înaltă, ușor răsfrîntă în afară, cu muchia lată și decorată cu impresiuni neregulate (fig. 12c).

Cuprinderea într-o a doua categorie a restului ceramicii, în aceea a vaselor lucrate la roată, are o valoare mai mult metodologică, deoarece din punctul de vedere al tehnicii de modelare, se constată o varietate foarte mare, de la vase pe care abia se distinge rectificarea pe roata înceată și pînă la cele lucrate pe roata rapidă, de factură net superioară. Calitatea pastei și arderea variază și ele mult, cu specificarea că marea majoritate a vaselor sînt lucrate dintr-o pastă inferioară, cu mult nisip ca degresant, că predomină arderea semioxidantă realizată în cuptoare primitive și că ceramica medievală cenușie lipsește cu desăvîrșire.

Dimensiunile oalelor variază între subunităţile litrului şi 8—10 litri sau, poate, chiar mai mult, judecînd după unele fragmente cu curbura foarte largă. Predomină totuşi oalele cu o capacitate de 4—8 litri. Cele mai frecvente sînt cu buzele scunde, arcuite spre exterior şi subţiate la capăt, dar apar şi buze înalte sau cu o profilare complicată, executată cu precizie, caracteristică pentru ceramica medievală orăşenească. Toartele lipsesc cu desăvîrşire.

Grosimea pereţilor este cuprinsă între 0,002 şi 0,003 m la oalele mici şi mijlocii şi pînă la 0,02 m şi chiar mai mult la oalele mari, în special în partea lor inferioară. Semnele de olar au apărut pînă acuma doar în mod excepţional (fig. 15b).

Repertoriul decorativ al ceramicii lucrate la roată cuprinde cîteva procedee tehnice realizate într-o gamă mare de combinaţii. Amintim dintre ele, în primul rînd, striul şi canelura, trasate des sau distanţat, uneori în fascicule, acoperind în special umerii oalelor, dar coborînd şi pînă pe pîntecele acestora (fig. 13a). Ele se combină în multe cazuri

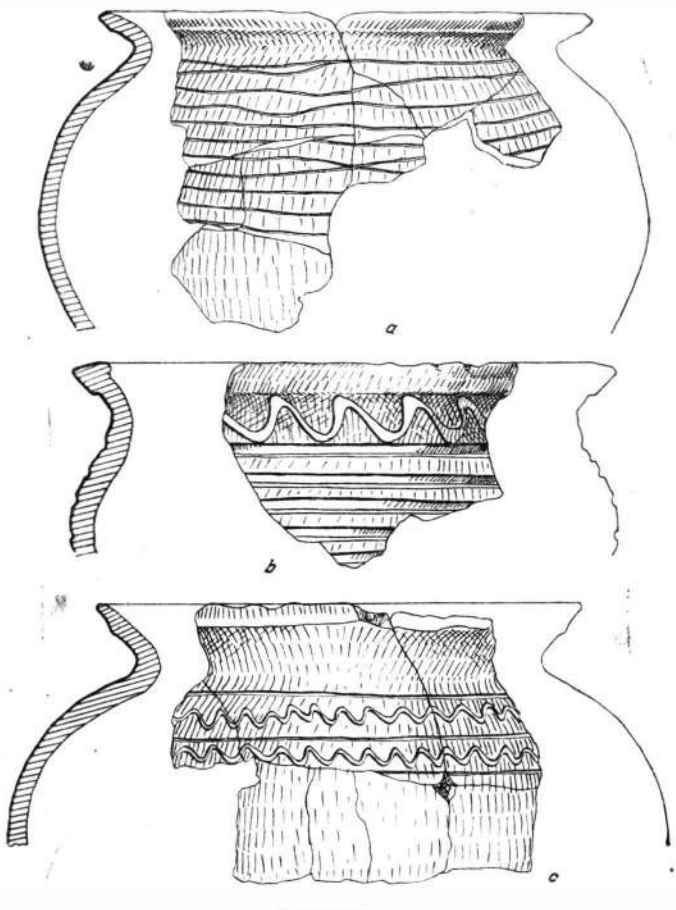

Fig. 13. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

cu valul simplu, şi notăm în acest sens drept caracteristice oalele decorate, imediat sub buză, printr-un val cu meandre strînse şi avînd umerii striaţi sau canelaţi (fig. 13b), ca şi oalele decorate pe umăr, printr-o combinaţie de două valuri delimitate prin trei striuri (fig. 13c). Un număr destul de mare de oale sînt decorate prin două sau mai multe valuri simple, ce coboară uneori pînă mai jos de jumătatea înălţimii lor (fig. 16a).

Valul simplu, trasat foarte neregulat cu meandre scunde şi strînse, aproape ca un zigzag, o singură dată sau de două ori pe umărul şi deasupra pîntecului oalei, apare pe cîteva exemplare de dimensiuni mici (fig. 14a).

Un loc important îl ocupă decorul executat cu pieptenele avînd 2 pînă la 6 dinţi. El a fost folosit atît pentru realizarea fasciculelor de striuri, cît şi a benzilor în val, al căror aspect variază de la trasee foarte largi, abia ondulate şi pînă la meandrele înalte şi foarte strînse, cu crestele aproape unghiulare (fig. 15c şi 17a). Valul trasat cu pieptenele se combină, în unele cazuri, cu caneluri şi cu striuri, simple sau în fascicule (fig. 17c). O oală de dimensiuni mici are pîntecele decorat cu două registre de valuri trasate cu pieptenul, încadrate de un registru de impresiuni în formă de spic, trasat pe umăr, şi de un registru de striuri trasat tot cu pieptenul în apropiere de fundul vasului (fig. 15b). Pe cîteva fragmente, pieptenele a fost utilizat pentru trasarea unor fascicule scurte şi drepte de striuri, dispuse oblic la partea superioară a umărului (fig. 17b).

Notăm, în continuare, un alt procedeu decorativ, întîlnit mai rar, constînd din impresiuni „cu unghia", în forma unor linii scurte arcuite, continue sau întrerupte, formînd un registru sub gîtul vasului, deasupra

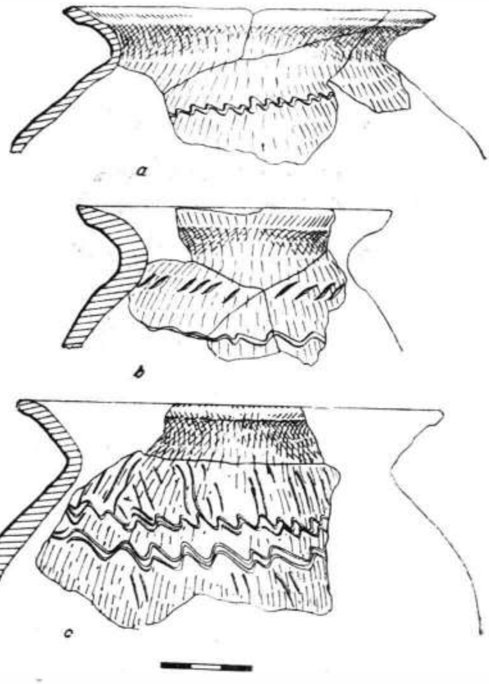

Fig. 14. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

striurilor, a canelurilor sau a registrelor de valuri (fig. 14b și 15a). În sfîrșit, fără a epuiza repertoriul pe care-l descriem, amintim decorul realizat din împunsături dispuse de obicei în formă de registre sub gît

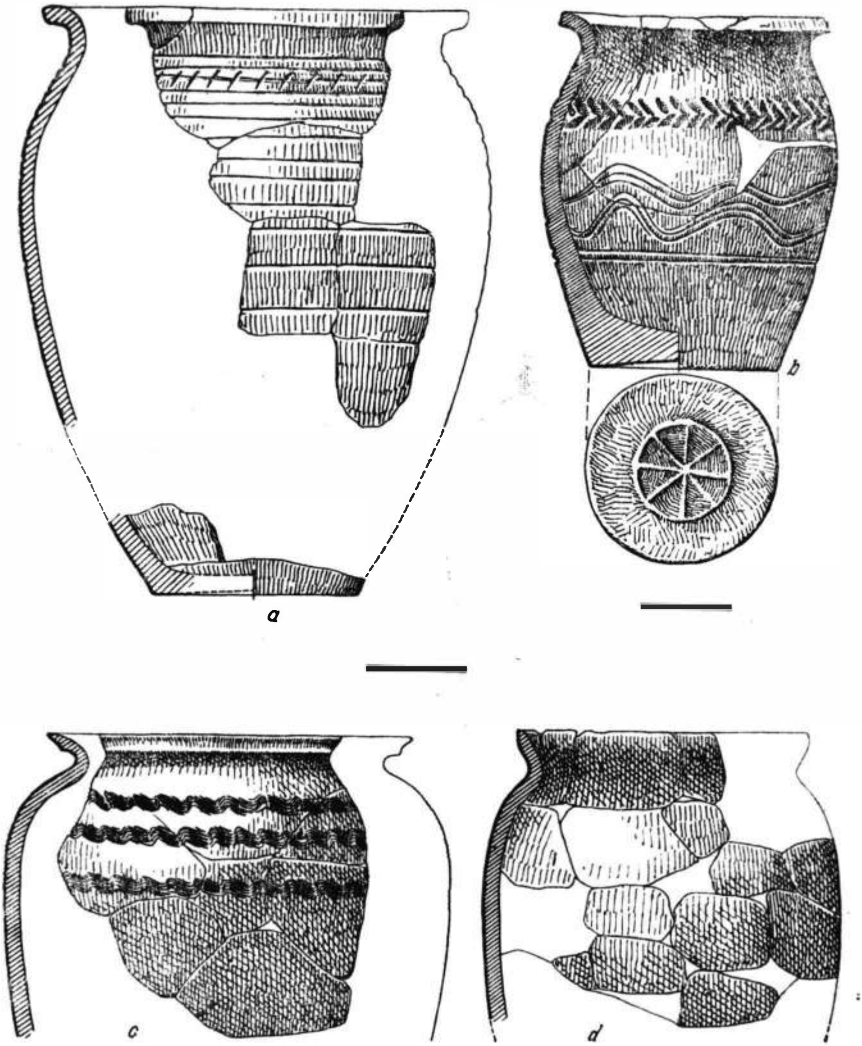

Fig. 15. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

sau pe umărul oalelor (fig. 16b), apariția izolată a decorului realizat cu rotița, ca și cîteva fragmente ceramice cu ornament în relief.

★

Sînt îndeobște cunoscute dificultățile valorificării și interpretării istorice a unei descoperiri arheologice din ultimele secole ale mileniului I și de la începutul mileniului nostru atunci cînd argumentele constau aproape exclusiv din ceramică. Datarea acesteia din urmă și includerea

ei în anumite arii de cultură materială, corespunzînd principial unor teritorii ocupate de etnosuri distincte în epoci cronologic precizate, întîmpină dificultăţi şi în cazul materialelor prezentate mai sus. Constatarea nu face decît să oglindească stadiul actual, încă destul de puţin avansat, al cercetărilor de arheologie prefeudală şi feudală din ţara noastră.

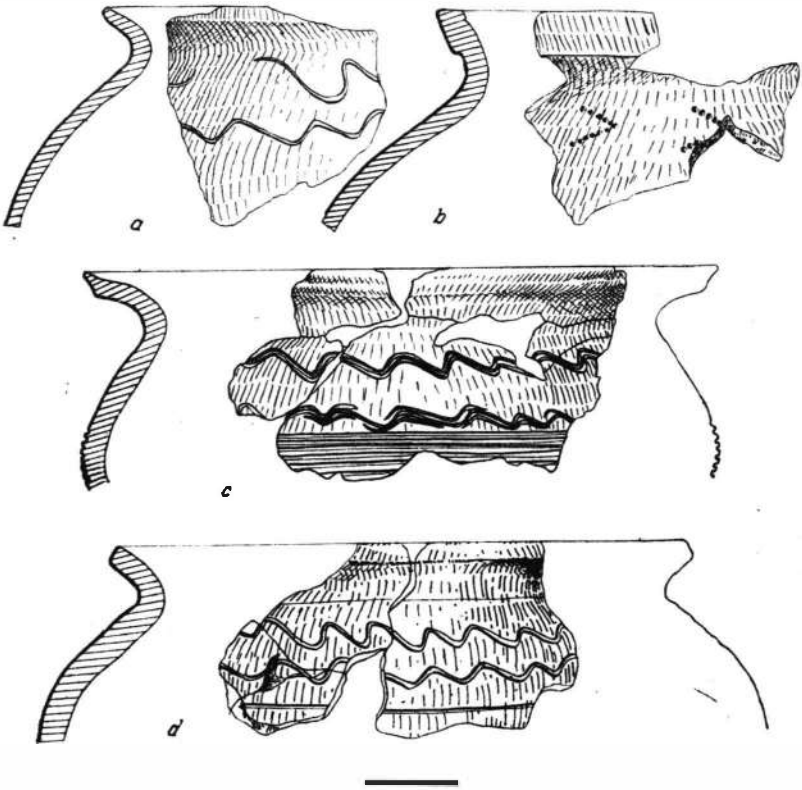

Fig. 16. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

Marea varietate a formelor, a profilelor, a tehnicii de execuţie şi a decorului ceramicii de la Sarasău face ca găsirea unor analogii să fie foarte uşoară, poate chiar primejdios de uşoară. Ne referim la o întreagă categorie de trăsături arhaice sau mai degrabă „arhaizante", ca prezenţa tigăiţelor şi a oalelor lucrate cu mîna, a profilelor cu buze scunde puţin răsfrînte spre exterior şi uşor subţiate sau a combinaţiilor de valuri, caneluri şi împunsături ale decorului, cu folosirea pieptenului, trăsături care ne îndreaptă privirea asupra materialelor datate în veacurile VIII—X [17].

[17] Avem în vedere în special ceramica din aşezările slave din interiorul arcului carpatic şi din Polonia, evoluată în secolele VII—IX, sub influenţa ceramicii provinciale romano-bizantine. O discuţie detaliată asupra analogiilor, cu citarea literaturii de specialitate, ni se pare, deocamdată, prematură. Semnalăm de asemenea că apropieri de loc neglijabile pot fi făcute cu ceramica din secolul al XI-lea din sudul Moldovei, publicată recent de Dan Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 240 şi urm.

Dar asemenea analogii, oricît de ispititoare ar fi ele, nu reprezintă totuşi mai mult decît unul din elementele necesare interpretării istorice pe care o urmărim. Apropierile cu ceramica din veacurile VIII—X privesc, în toate cazurile, piese desprinse din contextul ceramic descoperit la Sara-

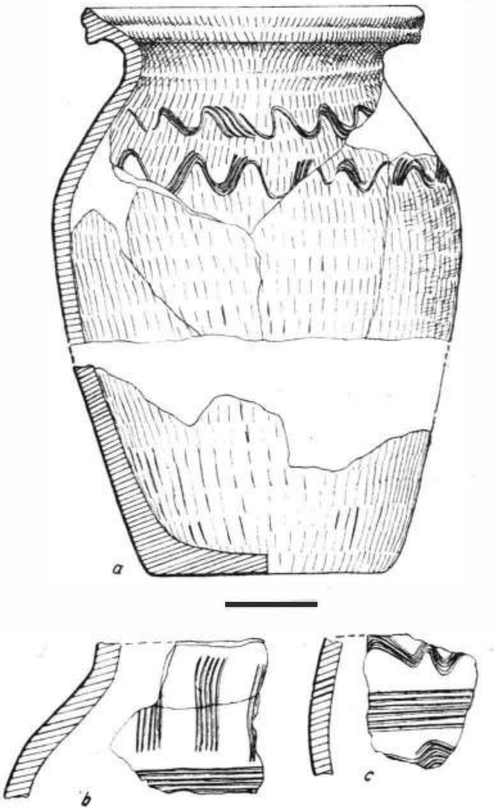

Fig. 17. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

său în complexe închise, în gropile caselor. Pe de altă parte, şi la ceramica de factură rurală din veacul al XIV-lea, sau chiar de la sfîrşitul acestuia, descoperită la Suceava, se regăsesc multe din trăsăturile arhaice ale materialelor de la Sarasău [18]. De aceea, indiferent de analogiile posibile, ceramica de la Sarasău trebuie apreciată ţinîndu-se seama de ansamblul caracterelor ei, iar datarea vetrei vechi a satului, în măsura în care ne putem sprijini doar pe asemenea materiale, trebuie să pornească de la trăsăturile cele mai evoluate şi cele mai recente ale ceramicii descoperite. Totodată, în comparaţiile ce le putem face cu materialele de acest gen din alte regiuni, mai apropiate sau mai îndepărtate, credem că o deosebită

[18] Gh. Diaconu, *Consideraţii asupra ceramicii descoperite la cetatea Scheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 925 şi urm. şi fig. 2 şi 4, ceramică lucrată cu mîna sau la roata înceată, decorată prin val trasat cu pieptenele, datată cu monede de la sfîrşitul veacului al XIV-lea; vezi şi E. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 85 şi urm., fig. 1—3.

importanţă prezintă nu atît asemănările, cît deosebirile. În acest din urmă sens notăm, printre altele, că, deocamdată, la Sarasău nu au apărut căldările de lut, caracteristice unor întinse zone învecinate pentru veacurile XI—XII, şi că decorul constînd din fascicule scurte de linii paralele trasate oblic cu pieptenele pe umărul oalelor nu-şi găseşte analogii în zonele învecinate, ci în regiunile de la Dunărea de Jos.

Credem că, în stadiul actual al săpăturilor de la Sarasău, datarea şi interpretarea istorică a aşezării descoperite se pot întemeia pe trei elemente principale :

1. În ceramica de la Sarasău există materiale care din punctul de vedere al tehnicii de lucru şi al profilelor nu-şi găsesc în regiunile învecinate nici o analogie înainte de secolele XII — XIII şi nici nu-şi pot găsi analogii înainte de această vreme, deoarece aparţin ceramicii „orăşeneşti", central-europene, de factură superioară. *În aceeaşi locuinţă şi în condiţii absolut clare, pe vetre sau în gropile de lîngă vetre, s-au găsit atît fragmente ceramice sau vase întregibile cu trăsături arhaice, cît şi materiale aparţinînd ceramicii superioare, lucrate la roata rapidă, cu profile foarte evoluate.*

2. Pe multe dintre oalele descoperite la Sarasău se îmbină trăsăturile arhaice (tehnică de modelare, ardere, decor) cu cele sensibil mai evoluate, care nu-şi găsesc analogii în ceramica veacurilor VIII—X (în special pentru profilurile buzelor).

3. Apropierile cele mai fireşti, geografice şi cronologice, pe care le putem găsi ceramicii de la Sarasău se află tot în Maramureş, în descoperirile de la Cuhea. În reşedinţa fortificată a bogdăneştilor şi în cimitirul bisericii lor de piatră, într-un mediu desemnat de izvoarele scrise fără echivoc drept românesc şi datat sigur în veacul al XIV-lea, ceramica atestă, de asemenea, apreciată la nivelul secolului respectiv, conservarea unor trăsături arhaice. Mai mult, ea cuprinde o bună parte a repertoriului de forme, de tehnică sau de decor ce caracterizează materialele de la Sarasău [19].

Atragem atenţia asupra succesiunii de valuri simple de pe întreaga înălţime a oalelor, precum şi asupra profilelor de buze „gulerate" (fig. 17), dar şi a profilelor cu buze înalte, ce apar în forme identice în ambele locuri. Deosebirea esenţială constă în apariţia doar excepţională pe ceramica de la Cuhea a decorului executat cu pieptenele (cu observaţia că la Cuhea încă nu am cercetat urmele satului din veacul al XIV-lea) şi în locul relativ important pe care-l ocupă aici decorul executat cu rotiţa. O a doua deosebire, explicabilă şi semnificativă totodată, constă în procentul mult mai ridicat, în ceramica de la Cuhea, a materialelor de factură superioară provenind din ateliere cu producţie „standardizată" şi în apariţia ceramicii smălţuite de origine central-eruropeană, observaţia fiind valabilă în special pentru descoperirile din ultima fază de existenţă a reşedinţei bogdăneştilor, încheiată în anii 1350—1360.

Din toate aceste motive şi cu rezervele pe care le impun atît stadiul încă incipient al cercetărilor din vatra veche de sat din Zăpodia Sarasăului, cît şi împrejurarea că nu am descoperit, deocamdată, cimitirul care-i

[19] R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, p. 25 şi urm., fig. 21 şi 32.

corespunde, credem că această aşezare datează din veacurile XII—XIII. Dacă pentru data ei de sfîrşit putem folosi rezultatele obţinute la Cuhea, cu valoare de termen *ante quem*, în schimb începuturile aşezării pot fi datate numai ipotetic, iar extinderea duratei sale pe două secole se înte-

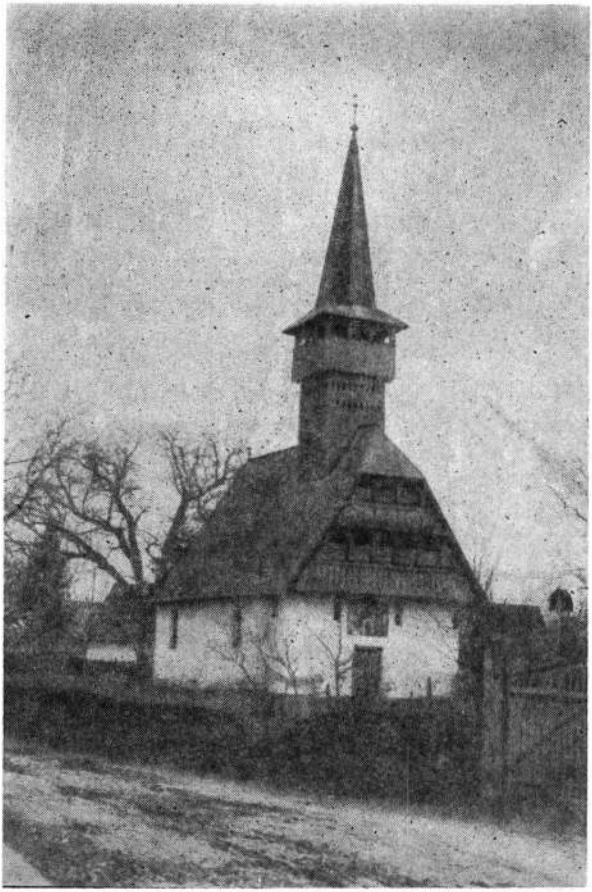

Fig. 18. — Biserica veche de piatră din Sarasău.

meiază, deocamdată, numai pe surprinderea unei suprapuneri de case cuprinzînd materiale cu caractere identice.

Aşezarea despre care este vorba, ca şi cetăţuia, ilustrează nivelul de locuire românească din Maramureş anterior apariţiei primelor ştiri scrise referitoare la această societate. În cazul special al Sarasăului, rezultatele cercetărilor de pînă acum pledează pentru mutarea vetrei satului de pe valea secundară în apropierea cursului de apă principal din regiune, lîngă Tisa. Cît despre problemele mai largi pe care le ridică descoperirile de la Sarasău şi în primul rînd conservarea în ceramică pînă într-o epocă relativ tîrzie a unor trăsături arhaice, încercarea de a le rezolva depă-

şeşte cadrul acestui studiu preliminar. Ele se află în atenţia cercetărilor viitoare.

Biserica veche a satului. Amintirea epocii în care vatra satului se

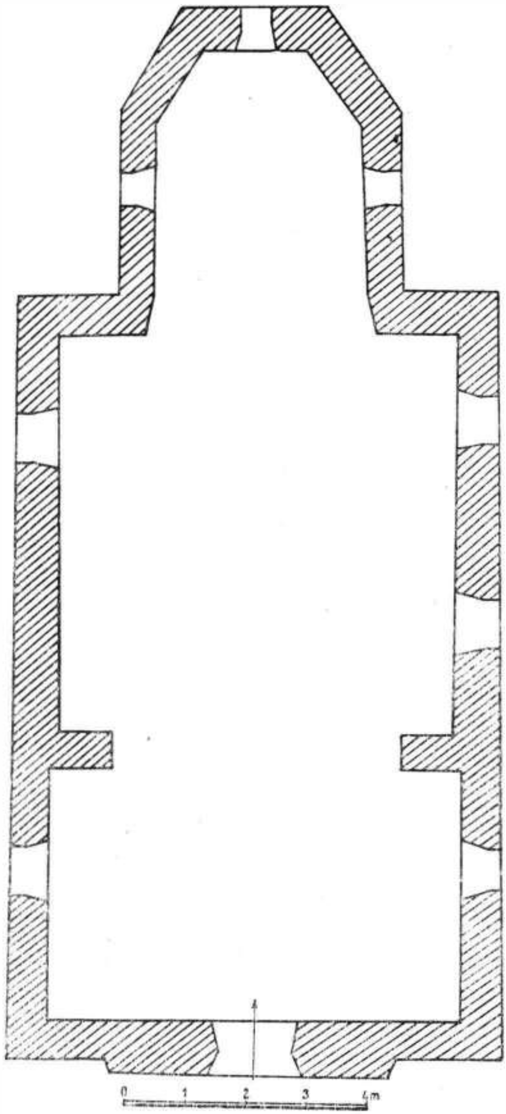

Fig. 19. — Biserica veche din Sarasău. Plan.

afla în valea Sarasăului, pe Zăpodie, a dispărut de multă vreme din tradiţiile păstrate de săteni. Bătrînii de la Sarasău ştiu în schimb că „satul vechi'' a fost situat pe malul Tisei şi că s-a mutat de acolo datorită deselor revărsări ale apelor. Tradiţia pare să oglindească într-o oarecare măsură realitatea, dar numai pentru o epocă relativ recentă.

Pe de o parte, revărsările dese ale rîurilor maramureşene au început o dată cu sfîrşitul veacului al XVIII-lea, în urma despăduririlor masive iniţiate de administraţia austriacă, care au determinat creşterea variaţiei debitului de apă în diferite anotimpuri şi formarea puhoaielor după ploile torenţiale. Este deci probabil ca încă din secolul trecut satul să fi avut tendinţa de a se îndepărta de albia Tisei.

Pe de altă parte, în apropierea Tisei, destul de departe de mijlocul actual al satului, se află cea mai veche clădire din Sarasău, o biserică de piatră lipsită de o datare precisă (fig. 18). Data de 1700 pictată cu vopsea roşie în pronaos, în dreapta intrării, se referă foarte probabil la o restaurare sau la o amplificare a monumentului, deoarece grosimea zidurilor diferă de la naos la pronaos (fig. 19). Acoperişul de lemn şi turla mică de pe pronaos sînt şi ele recente, în forma lor actuală, chiar dacă ilustrează în principiu interesanta interferenţă petrecută în Maramureş între arhitectura de lemn şi aceea de piatră. Dar altarul pentagonal şi partea de răsărit a navei, atestînd un plan obişnuit celor mai vechi biserici de piatră din Maramureş [20], pledează pentru datarea monumentului în veacul al XIV-lea. De altfel şi o informaţie documentară de la mijlocul veacului al XV-lea pare a argumenta în acelaşi sens [21].

Consideraţiile de mai sus explică de ce atenţia cercetărilor noastre s-a îndreptat şi asupra acestei zone. Săpăturile se reduc, deocamdată, la două sondaje practicate pe latura de nord şi de est a altarului bisericii vechi. Rezultatele nu au fost concludente, deoarece numeroasele îngropări succesive din acest loc au răvăşit cu totul mormintele mai vechi. Morminte nederanjate, datate prin monede, nu am surprins decît din veacul al XVIII-lea, dar au apărut în schimb alte materiale arheologice, în special ceramică, ce impun continuarea cercetărilor în această regiune. Vom încerca, în campaniile viitoare, atît sondarea interiorului bisericii, cît şi a zonelor ceva mai îndepărtate de monument şi de cimitirul ce-l înconjură.

NOUVELLES RECHERCHES D'ARCHÉOLOGIE MÉDIÉVALE AU MARAMUREŞ

FOUILLES DE SARASĂU

RÉSUMÉ

Le village de Sarasău est l'un des premiers établissements roumains de Maramureş attestés par les sources écrites. Les documents, qui datent de la première moitié du XIVe siècle, indiquent l'existence dans cet endroit du centre d'une formation sociale-politique du type préétatique,

[20] R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea*, p. 522—525 şi fig. 7.

[21] Un document din 1456 pomeneşte despre cotropirea de către cîmpulungeni a „două mănăstiri sau biserici" şi a unor pămînturi aparţinînd mănăstirii din Peri, aflate „atît în hotarul Sarasăului, cît şi în acela al Săpînţei" (I. Mihályi, *Diplome*, p. 393). Deoarece Peri se află dincolo de Tisa, în dreptul Cîmpulungului, care, la rîndul său, se mărgineşte pe malul de sud atît cu Sarasău, cît şi cu Săpînţa, menţiunea este neclară în măsura în care nu ştim dacă localizarea la Săpînţa şi Sarasău se referă şi la biserici sau numai la pămînturi.

dont les origines sont antérieures à l'an 1300. Les recherches de Sarasău ont en vue l'étape chronologique qui, dans l'histoire des Roumains du Maramureş, a précedé le XIVe siècle, ce dernier étant connu par des sources écrites et aussi grâce aux fouilles archéologiques de ces dernières 6 années.

Les recherches sont poursuivies sur plusieurs points du territoire du village. On présente les résultats préliminaires concernant trois secteurs : la *Cetăţuia* (petite fortification), l'emplacement du vieux village et l'ancienne église en pierre.

La petite fortification de Sarasău est placée dans une vallée latérale, à deux kilomètres environ au sud de la rive de la Tisa. De forme à peu près circulaire avec les diamètres de 23 et de 28 m, elle se compose d'un vallum en terre et d'une fosse de défense. Il ne reste aucune trace des constructions en bois de l'intérieur. Les fragments céramiques trouvés dans le vallum ainsi que les analogies avec une autre fortification du Maramureş, celle d'Onceşti, permettent de dater sa construction aux XIIe —XIIIe siècles.

L'emplacement du vieux village a été découvert entre cette petite fortification et la vallée de la Tisa. On a découvert jusqu'à présent les traces de 8 habitations, toutes de surface, composées d'une seule pièce de 3,50 × 4,50 m. Près de l'une de ces habitations se trouvait un atelier de forgeron. A part quelques outils (couteaux, grès, etc.) on trouva beaucoup de céramique. Elle est travaillée à la main, à la roue lente et à la roue de pied, et porte une décoration assez variée. La céramique de tradition préféodale, travaillée à la main ou à la roue lente, a été découverte dans les mêmes complexes (fosses près des foyers des maisons) que la céramique médiévale de facture supérieure. Les formes céramiques les plus évoluées sont des XIIe —XIIIe siècles, ce qui permet de dater tout l'établissement de cette époque.

Une des particularités de l'évolution du Maramureş est la conservation jusqu'à une époque avancée des vestiges de la culture matérielle de tradition préféodale. La céramique trouvée à Sarasău précède, du point de vue chronologique, les matériaux similaires découverts toujours au Maramureş, à Cuhea, à Giuleşti et autres endroits, et datant du XIVe siècle.

Les sondages exécutés à la vieille église en pierre ne sont pas encore tout à fait concluants. Cette construction est liée à l'emplacement du village du XIVe siècle, qui se trouvait alors près du rivage de la Tisa. La forme polygonale de l'autel, qui a ses analogues à Cîmpulung, à Cuhea et autres endroits du Maramureş, ainsi que certaines informations documentaires permettent de dater l'église du XIVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vue génerale du sud de la vallée de Sarasău ; *a*, Cetăţuia ; *b*, Lazul Mare ; *c*, Zăpodia ; *d*, village actuel ; *e*, cours de la Tisa.

Fig. 2. — Cetăţuia. Trace du fossé et du vallum sur le côté sud.

Fig. 3. — Cetăţuia. Le vallum vu de l'intérieur.

Fig. 4. — Cetăţuia. Plan d'ensemble.

Fig. 5. —Cetăţuia. Profils. A, Portion du profil ouest du S I/1966 ; B, Portion du profil nord du S II/1966.

Fig. 6. — Fourreau (pointe de— ?) provenant de l'établissement hallstattien de Zăpodia.

Fig. 7. — Zăpodia. Profil d'nne habitation de surface.

Fig. 8. — Lazul Mare. Four en pierre d'une maison de surface.

Fig. 9. — Zăpodia. Four en pierre d'une maison (n°4) de surface.

Fig. 10. — Zăpodia. Four d'une maison (n°4) après l'écartement des pierres.

Fig. 11. — Pierres de polissage, fusaïoles et poids (de tissage ?) provenant des maisons de Zăpodia.

Fig. 12. — Céramique travaillée à la main : *a*, fragment d'un couvercle pour la cuisson du pain ; *b*, fragments de casserolles ; *c*, fragment de pot avec impression sur le bord.

Fig. 13. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 14. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 15. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 16. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 17. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 18. — L'ancienne église en pierre de Sarasău.

Fig. 19. — L'ancienne église de Sarasău. Plan.

TOPOARE DE SILEX ŞLEFUITE DESCOPERITE PE TERITORIUL COMUNEI VALEA SEACĂ (JUD. IAŞI)

DE

V. MIHALACHE

Ca urmare a cercetărilor de teren efectuate în ultimii cinci ani cu sprijinul unor elevi de la Şcoala generală de 10 ani din satul Topile (sat component al comunei), s-au descoperit pe teritoriul acestei comune un număr de opt topoare de silex, şlefuite, dintre care cinci sînt întregi şi trei fragmentare. Alte două topoare, tot din silex şlefuit, provin de pe teritoriul unor localităţi apropiate.

Cele zece piese se află în colecţia autorului.

Comuna Valea Seacă este situată în partea de nord— nord-vest a oraşului Paşcani, la o distanţă numai de 7 km de acest oraş şi foarte aproape de căile de circulaţie de pe valea Siretului.

Această comună se situează în zona puternic fragmentată a Podişului Sucevei, care, la rîndu-şi, face parte din marea unitate fizico-geografică a Podişului Moldovei [1].

Comuna se află pe podul terasei Valea Seacă, situată pe malul drept al Siretului. Terasa are lăţimi ce variază între 1 şi 3 km, profile longitudinale mici, favorabile unei bune expoziţii către soare [2], altitudini absolute de 240—280—290 m şi zone aproape orizontale [3], favorabile vetrelor de sat ale comunei.

Dintre piesele amintite mai sus, patru s-au găsit pe dealurile din partea de vest —nord-vest a satului Valea Seacă, numite „Coasta Rujei"

---

[1] I. Şandru şi colab., *Probleme de geografie economică din raionul Paşcani*, Comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi din 22—24 mai 1955, în *Probleme de geografie economică din raionul Paşcani, Analele Universităţii „Al. I. Cuza"*, Iaşi, t. III, fasc. 1—2, 1957, p. 443—444.

[2] I. Şandru şi colab., *Cîteva probleme de geografie din oraşul Paşcani*. Comunicare ştiinţifică prezentată la sesiunea Academiei, Bucureşti, 11 ianuarie 1954, în *Analele ştiinţifice ale, Universităţii,, Al. I. Cuza" din Iaşi* (serie nouă), Secţiunea II (St. Naturale), t. V, fasc. I, 1959 p. 197—199.

[3] I. I. Sîrcu, *Valea Siretului în sectorul raionului Paşcani şi problema genezei Şeii de la Ruginoasa*, în *Probleme de geografie*, vol. II, Bucureşti, Edit. Acad., 1955, p. 208—209.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 627—631

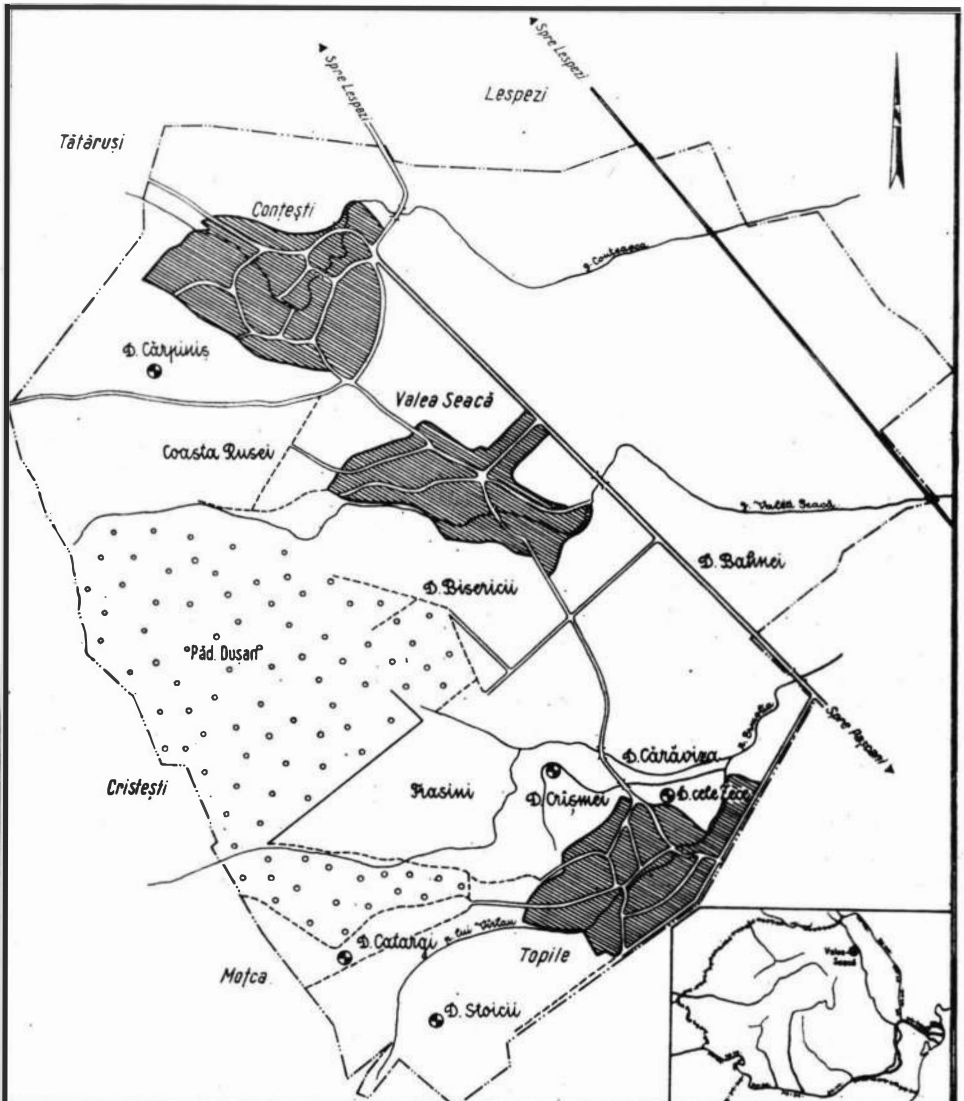

Fig. 1. — Harta cu punctele unde s-au descoperit topoare de silex pe teritoriul comunei.

şi „Dealul Cărpiniş" Nefiind însă găsite la un loc, considerăm că nu poate fi vorba de descoperirea vreunui depozit. Ţinem să remarcăm şi faptul că acestea nu sînt unicele piese de acest gen descoperite aici. N. Zaharia consemnează descoperirea unui topor de silex negru pe „Dealul Ruja" încă din 1953 [4], iar localnicii vorbesc şi despre găsirea altor asemenea topoare, pe care nu le-au păstrat.

Piesele sînt lucrate în genere din silex de culoare alburie-vineţie, materie primă ce credem că provine din carierele de pe cursul superior al Nistrului [5].

1. Topor de silex, descoperit pe dealurile „Ruja-Cărpiniş". Are formă aproximativ trapezoidală, cu una din feţe ştirbită, probabil, în timpul cioplirii. Este de tipul cu ceafa groasă, avînd feţele şlefuite parţial. Părţile dinspre ceafă, precum şi feţele înguste sînt neşlefuite şi păstrează urme adînci ale cioplirii. Tăişul arcuit uşor şi ascuţit este ştirbit, ceea ce presupune deteriorarea lui în timpul utilizării. Este în genere lucrat grosolan, cioplit în retuşe largi. Are următoarele dimensiuni : 17 × 6 × × 3,8 cm (fig. 2/1).

2. Topor de silex de formă aproximativ dreptunghiulară. Are feţele uşor bombate, tăişul puţin arcuit şi ascuţit ; nu pare a avea urme de folosire. Piesa este frumos şlefuită numai pe feţe, dar în partea dinspre ceafă a acestora se mai pot observa urmele primului stagiu de prelucrare. Muchiile sînt neşlefuite.

Toporul, descoperit pe aceleaşi dealuri „Ruja-Cărpiniş", aparţine tipului cu ceafa groasă. Are dimensiunile de 12,3 × 3,7 × 2,7 cm (fig. 3/1).

3. Topor de silex asemănător ca tehnică de lucru cu cel descris mai sus, de care se deosebeşte prin dimensiunile mai modeste de 9 × 4,2 × × 2 cm şi culoarea mai deschisă, precum şi prin locul descoperirii, care de astă dată este „Dealul Stoicii" (fig. 3/2).

4. Topor de silex descoperit pe „Dealul Crîşmei" ; are formă trapezoidală. Şlefuirea s-a făcut pe o lungime de aproximatilv 3 cm şi numai pe feţe, înspre tăiş ; în rest este cioplit. Tăişul subţiat, ascuţit şi frumos arcuit, păstrează urme de întrebuinţare. Aparţine tipului cu lama subţire. Are dimensiunile de 11 × 4,9 × 1,8 cm fig.(3/3).

5. Topor de silex de culoare alburie şi numai parţial vineţie are forma trapezoidală şi secţiunea transversală aproximativ lenticulară. Este şlefuit parţial. Tăişul arcuit este bine ascuţit, dar cu unele ştirbituri, ceea ce presupune utilizarea lui. A fost descoperit pe „Coasta Catargii" şi are următoarele dimensiuni : 13 × 4,8 × 2 cm (fig. 3/4).

6. Celelalte trei piese descoperite pe teritoriul comunei, după cum arătam mai sus, sînt fragmentare. Două dintre ele au fost găsite pe aceleaşi dealuri „Ruja-Cărpiniş".

a) Primul, aproape întreg (exceptînd ceafa din care lipseşte un fragment), avea forma aproximativ dreptunghiulară ; tăişul ascuţit şi uşor arcuit păstrează urme evidente de întrebuinţare. Şlefuirea se observă

[4] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Edit. Acad. 1970, p. 285.
[5] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Un topor de silex şlefuit descoperit in Moldova de Nord-Vest*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 91—92.

numai parțial pe fețe. Tipologic credem că aparține topoarelor cu ceafă groasă (fig. 4/1).

b) Din al doilea exemplar se păstrează numai jumătatea dinspre tăiș și deci este mai greu de descris și de încadrat tipologic. Are o culoare mai deschisă. Credem că la confecționarea lui s-a folosit o tehnică similară pieselor descrise mai sus, iar tipologic considerăm că face parte din grupa topoarelor cu ceafa groasă (fig. 4/2).

c) Particularități prezintă cel de-al treilea topor fragmentar, de la care s-a păstrat numai jumătatea dinspre tăiș. Este lucrat dintr-un silex de culoare alburie, dar care la partea superficială a căpătat o nuanță gălbuie. Are formă trapezoidală și este foarte bine șlefuit pe toate fețele, încît nu se mai pot observa decît două mici urme de cioplire. Tăișul este arcuit și puternic știrbit, lucru ce nu considerăm că trebuie pus pe seama folosirii intense. Mai curînd este vorba de o încercare de retușare ulterioară cu scopul de a-l repara, operație ce n-a mai ajuns la finalizare. Aceluiași fapt i se datorește, probabil, și ruperea jumătății dinspre ceafă.

Toporul fragmentar descoperit de curînd pe terenul desțelenit de pe „Dealul Cărăviză" face parte din categoria topoarelor cu lama subțire. Dimensiunile fragmentului sînt: 8,5 × 7,5 × 1,7 cm (fig. 4/3).

7. Ultimile două piese, după cum s-a mai amintit, au fost descoperite pe teritoriul unor comune apropiate, avînd ca trăsătură comună aceeași materie primă (silex de culoare alburie vineție).

a) Prima piesă, descoperită pe teritoriul comunei Miroslăvești (jud. Iași), a fost donată de Traian Bița, tehnician la Direcția tehnică județeană Iași. Este un topor de formă trapezoidală, șlefuit parțial, de tipul cu ceafa groasă, avînd tăișul complet deteriorat, lucru ce trebuie probabil pus pe seama unei intense utilizări. Dimensiunile sînt de 11,2 × × 4,6 × 3 cm (fig. 4/4).

b) A doua piesă a fost descoperită pe teritoriul comunei Fîntîna Mare (jud. Suceava) și donată de prof. Vasile Ilade din satul Gîștești, comuna Pașcani, jud. Iași. Este una din cele mai frumoase piese. Este bine șlefuită pe toate fețele, dar se mai pot observa și urme ușoare de cioplire. Tăișul este ușor arcuit, bine ascuțit și nu poartă urme de întrebuințare. Mica știrbitură ce se poate observa i-a produs-o donatorul piesei. Are formă trapezoidală și dimensiunile de 13 × 5 × 2,5 cm (fig. 2/2).

Cea mai mare parte din topoarele descoperite aparțin tipului cu ceafa groasă, unele și tipului cu lama subțire.

În privința încadrării cronologice a pieselor descoperite pe teritoriul comunei și în zonele apropiate, deși întîmplător și izolat, presupunem pe baza studiilor făcute de cercetătorii care s-au ocupat de problema topoarelor de silex din Moldova, că acestea nu pot depăși limita cronologică superioară a culturii Gorodsk-Horodiștea [6].

---

[6] Vl. Dumitrescu, *Cu privire la problema topoarelor de silex din Moldova*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 366.

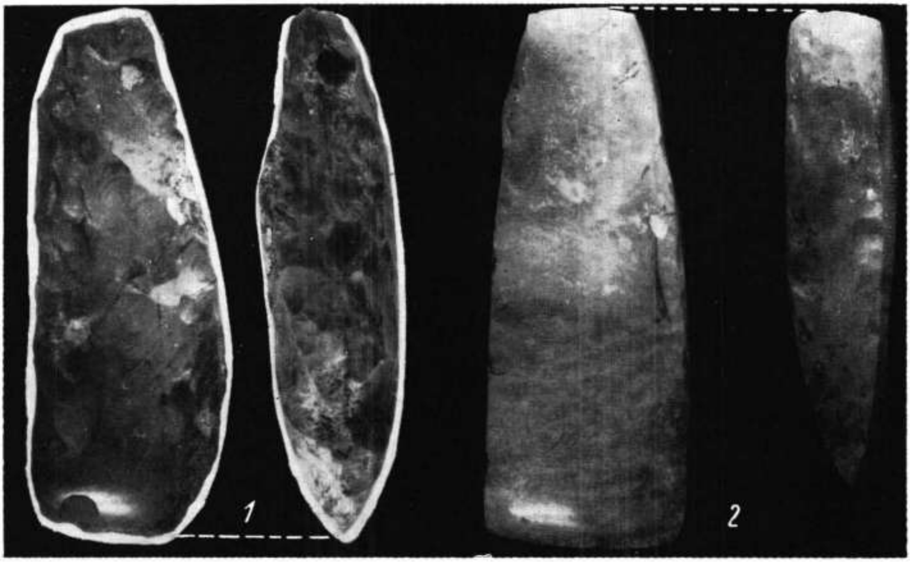

Fig. 2. — Valea Seacă și Fîntîna Mare (jud. Suceava): *1*, Valea Seacă „Dealul Ruja-Cărpiniș" ; *2*, Fîntîna Mare (jud. Suceava).

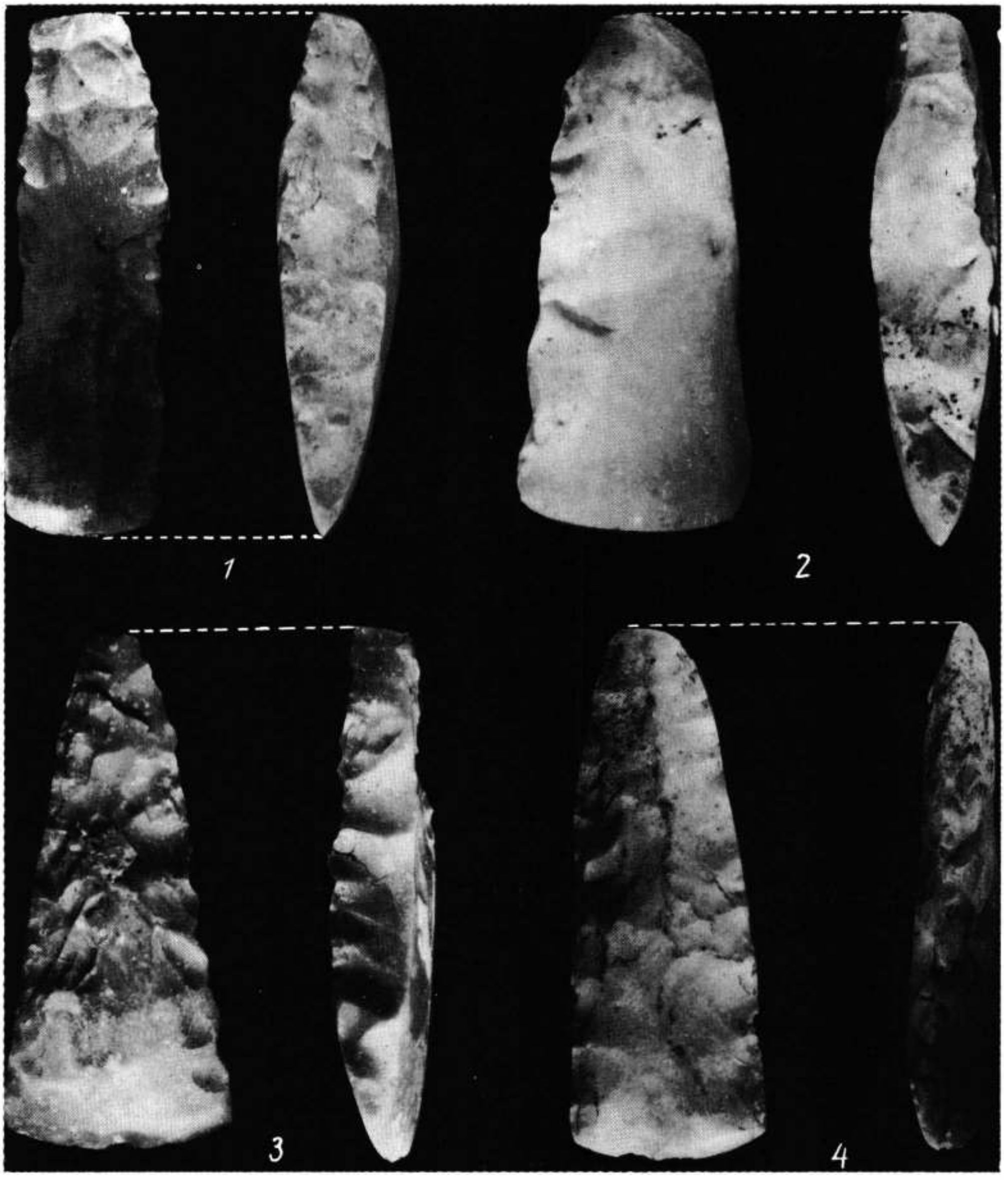

Fig. 3. — Valea Seacă, *1—4*, topoare de silex; *1*, Valea Seacă — „Dealul Ruja-Cărpiniș"; *2*, „Dealul Stoicii"; *3*, „Dealul Crișmei"; *4*, „Dealul Catargii".

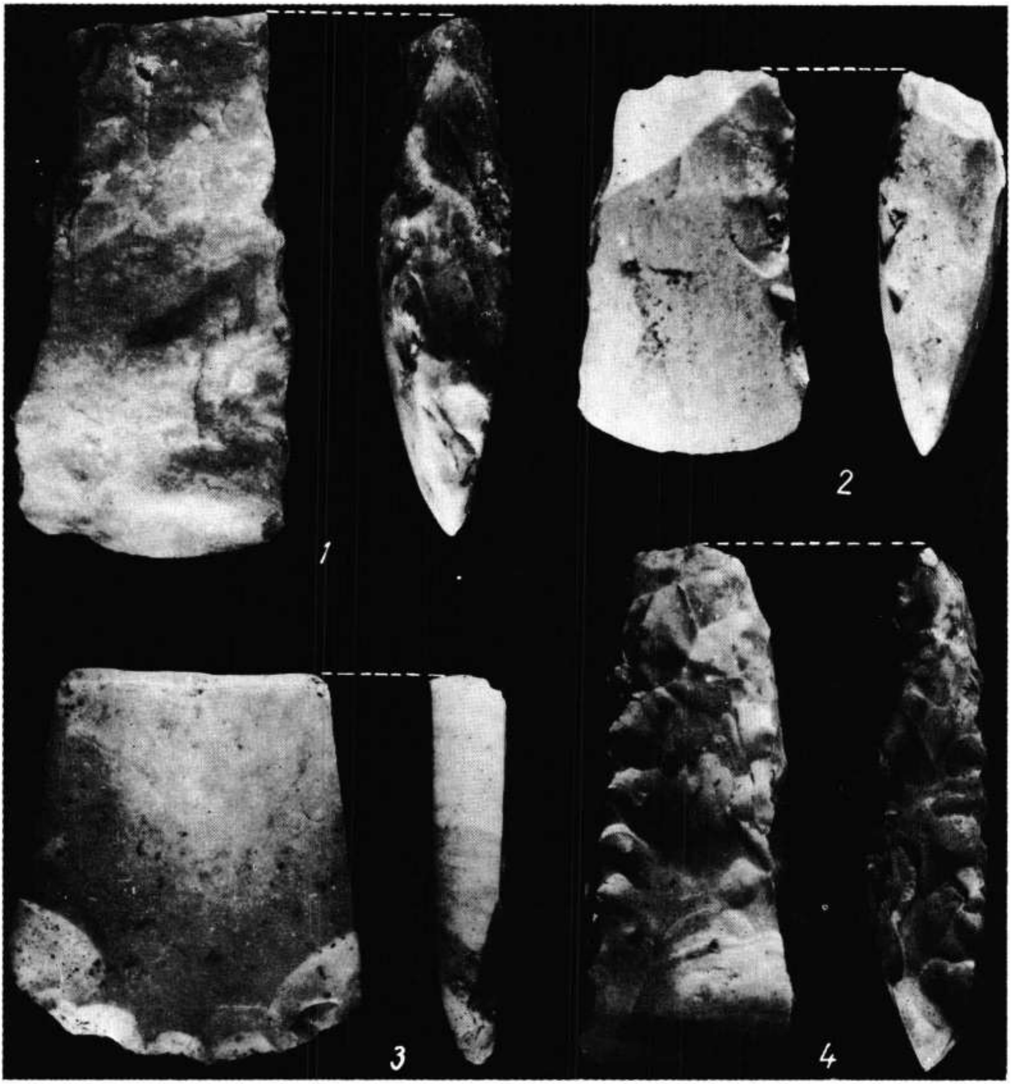

Fig. 4. — Valea Seacă și Miroslăvești (jud. Iași), *1—4*, topoare de silex: *1,2*, Valea Seacă — „Dealul Ruja-Cărpiniș"; *3*, Valea Seacă — „Dealul Cărăviză"; *4*, Miroslăvești.

HACHES POLIES, EN SILEX, DÉCOUVERTES SUR LE TERRITOIRE DE LA COMMUNE DE VALEA SEACĂ (DÉP. DE JASSY)

RÉSUMÉ

L'auteur décrit une dizaine de haches polies en silex, la plupart bien conservées, découvertes fortuitement dans cette zone du Nord-Ouest de la Moldavie. Bien que ces haches n'aient pas été trouvées à côté d'autres objets, l'auteur est d'avis qu'elles doivent être datées de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, sans dépasser la limite chronologique supérieure de la culture de Horodiştea-Gorodsk.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La carte avec les points où l'on a découvert des haches en silex sur le territoire de la commune Valea Seacă (dép. de Jassy).

Fig. 2 — Valea Seacă et Fîntîna Mare (dép. de Succava), *1*, Valea Seacă — « Dealul Ruja-Cărpiniş »; *2*, Fîntîna Mare (dép. de Suceava).

Fig. 3 — Valea Seacă, *1—4*, haches en silex ; *1*, Valea Seacă — « Dealul Ruja-Cărpiniş »; *2*, « Dealul Stoicii »; *3*, « Dealul Crîşmei »; *4*, « Dealul Catargi».

Fig. 4 — Valea Seacă et Miroslăveşti (dép. de Jassy), *1—4* haches en silex; *1,2*, Valea Seacă — « Dealul Ruja-Cărpiniş » *3*, Valea Seacă — «Dealul Cărăviză »; *4*, Miroslăveşti.

MORMÎNTUL NEOLITIC DESCOPERIT LA SĂCUENI

DE

EUG. COMŞA ŞI Z. NANASI

La circa 4 km nord-vest de comuna Săcueni (jud. Bihor), în bazinul Er-ului, se află o dună de nisip de formă neregulată, aplatizată în partea de vest, cunoscută sub denumirea de „Horo". Datorită exploatării nisipului, o mare parte din întinderea ei a fost răvăşită.

Diversele materiale arheologice scoase la iveală în timpul extragerii nisipului au atras atenţia cercetătorilor. Drept urmare, în 1965 au fost efectuate sondaje [1], cu care prilej, a fost descoperit un mormînt neolitic (fig. 1). Scheletul orientat est-vest se afla la 0,85 m adîncime faţă de nivelul actual al solului, era în poziţie chircită, pe partea dreaptă, pe un fel de „pat" de fragmente ceramice din vase mari.

Calota craniană s-a găsit spartă în bucăţi. Braţele au fost îndoite din cot şi aşezate cu palmele în dreptul feţei. Picioarele cu chircire accentuată aveau femurele aproape în unghi drept faţă de coloana vertebrală, iar tibiile au fost aproape paralele cu femurele.

Lîngă schelet s-au descoperit două obiecte: un vas de lut ars (aşezat în spaţiul dintre cotul drept şi genunchi) şi o aşchie de obsidiană (găsită lîngă bazin). În groapa mormîntului se aflau mai multe oase de bovine, dintre care o coastă s-a găsit la picioarele scheletului.

Pe oasele scheletului s-au găsit cioburi mari, ca pentru a-l înveli.

Pentru datarea mormîntului ne vom folosi de vasul găsit lîngă schelet. Este un pahar (fig. 2) cu pereţii arcuiţi (dimensiuni: 0,103 m înălţime, 0,128 m diametrul gurii şi 0,05 m diametrul fundului). Vasul are suprafaţa lustruită, de culoare cafenie deschisă, pregătită anume pentru decorul pictat, realizat cu culoare brună. Suprafaţa exterioară a vasului a fost împărţită în patru zone, prin cîte o bandă verticală de cîte cinci linii paralele (unele cam neregulate). Decorul pictat, care s-a păstrat numai pe trei din cele patru zone, este alcătuit numai din grupuri mari de linii subţiri, oblice, paralele. În cuprinsul a două zone, liniile formează,

[1] La săpături au participat: I. Ordentlich de la Muzeul judeţean Bihor şi Zoltan Nanasi de la Muzeul comunal Săcueni. Lucrările s-au efectuat cu fondurile Muzeului judeţean Bihor.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 633—636

pe anumite porţiuni, reţele. Pe alocuri, mai ales într-una din zone, parte din linii par a fi şterse anume, încă din vechime, atunci cînd se realiza decorul vasului, cu intenţia de a se face nu o reţea, ci divizarea pe verticală a zonei cu decor pictat în vederea obţinerii a două suprafeţe alăturate din linii oblice, paralele, în „căpriori''. Decorul pictat s-a făcut înainte de ardere.

Fig. 1. — Mormîntul de la Săcueni.

Pornind de la caracteristicile vasului, vom încerca încadrarea cronologică a mormîntului de la Săcueni.

În nord-vestul ţării noastre, ca şi în regiunea învecinată din nord-estul R. P. Ungare, ceramica pictată este specifică numai perioadei corespunzătoare neoliticului timpuriu şi mijlociu, respectiv culturilor Criş = = Körös şi Ciumeşti=Cultura ceramicii liniare a Alföldului. În cazul descoperirii analizate nu poate fi vorba de cultura Criş, întrucît pasta, forma vasului şi culoarea folosită sînt cu totul deosebite. Mormîntul de la Săcueni aparţine culturii Ciumeşti. Această cultură a avut o evoluţie îndelungată de-a lungul mai multor faze, caracterizate prin existenţa, pe lîngă ceramica cu decor „liniar„ trasat sau incizat (specifică pentru fiecare fază), şi a unei categorii de vase cu decor pictat. Din această ultimă categorie la noi s-au publicat puţine fragmente ceramice [2], majoritatea fiind inedite. Din cauza lipsei unei documentări mai bogate sîntem nevoiţi să ţinem seama în comparaţia noastră, deci în atribuirea culturală mai precisă a mormîntului, de descoperirile făcute de specialiştii maghiari, în regiunile învecinate. Vase avînd forma apropiată (tot pahare), cu

[2] Eugen Comşa, *К вопросу о периодизации неолитических культур на северо-западе Румынской Народной Республики*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 481—484.

decor similar (suprafaţa împărţită în zone verticale), sînt specifice celei de-a doua părţi (care încă nu are o denumire precisă) din evoluţia culturii ceramicii liniare a Alföldului [3], respectiv unei faze evoluate a culturii Ciumeşti.

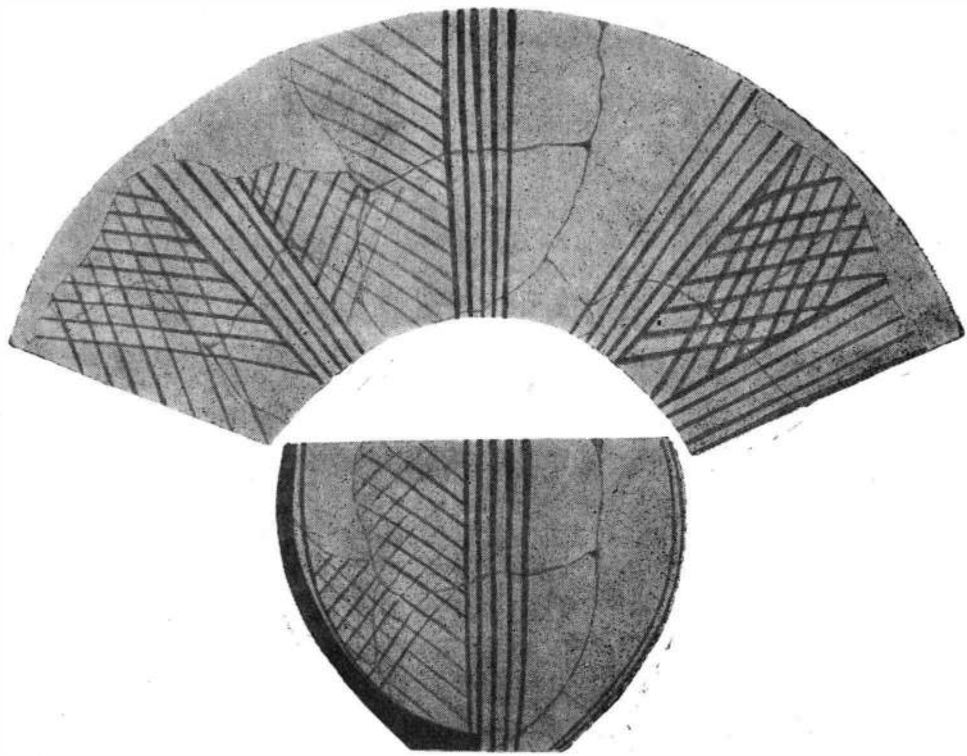

Fig. 2. — Vasul cu decor pictat descoperit lîngă schelet.

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că mormîntul de la Săcueni aparţine unei faze evoluate a culturii Ciumeşti. Datele obţinute dovedesc că purtătorii culturii din faza dată au practicat ritul înhumaţiei, în poziţie chircită (în cazul analizat, pe partea dreaptă), cu orientarea est-vest. Obiectele găsite în groapa mormîntului oglindesc credinţa în viaţa de apoi, în care scop, în groapă se puneau vase (probabil cu mîncare), unelte şi eventuale hălci de carne (din care s-au păstrat doar oasele).

Pînă în prezent acesta este primul mormînt cunoscut la noi în cuprinsul ariei de răspîndire a culturii Ciumeşti. Trebuie să precizăm că mormîntul se află într-o zonă periferică, la limita estică (cunoscută pînă acum) a arealului culturii amintite [4].

---

[3] Informaţie de la János Makkay, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[4] Eugen Comşa, *Quelques problèmes concernant la civilisation de Ciumeşti*, în *Acta Arch. Carpathica*, 1971 (sub tipar).

Despre mormintele similare ale comunităţilor contemporane înrudite, din restul ariei de răspîndire, se ştie că purtătorii culturii încă nu ajunseseră să organizeze necropole, ci obişnuiau (ca şi în cazul altor culturi) să înmormînteze pe cei decedaţi, izolaţi, în cuprinsul aşezărilor, fără vreo ordine anumită, dar în vecinătatea locuinţelor. În diverse morminte, ca şi în cel studiat de noi, s-a depus în vechime cîte un vas sau cîte două [5]. Aceste caracteristici ale ritului funerar sînt, după cum rezultă şi din expunerea noastră, specifice şi mormîntului studiat.

Dacă încercăm să încadrăm mormîntul în ansamblul complexelor de caracter funerar de pe tot întinsul ţării noastre, constatăm că scheletul de la Săcueni, prin poziţia sa, face parte, ca şi majoritatea celor din aceeaşi perioadă de la noi, din vasta arie a înmormîntărilor în poziţie chircită. Descoperirile cele mai apropiate în timp, tot cu schelete în poziţie chircită, sînt cele de la Dudeştii Vechi [6] (= Beşenova Veche) şi de la Gura Baciului [7], aparţinînd culturii Criş. Semnalăm că şi la unele schelete ale culturii Criş, deci apropiate în timp cu mormîntul descris, s-a observat că erau acoperite cu cioburi de vase mari, ca şi scheletul de la Săcueni [8].

Mormîntul descoperit la Săcueni contribuie deci la lămurirea unor probleme referitoare la riturile funerare ale comunităţilor neolitice din nord-vestul României.

LE TOMBEAU NÉOLITHIQUE DE SĂCUENI

RÉSUMÉ

A Săcueni, au lieu-dit «Horo» a été découvert un tombeau de l'époque néolithique. Le squelette se trouvait dans la position accroupie (fig. 1). A côté du squelette il y avait un vase à décor peint (fig. 2) et un éclat d'obsidienne. Le tombeau appartient à la fin de la civilisation Ciumeşti.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le tombeau de Săcueni.

Fig. 2. — Le vase à décor peint, découvert près du squelette.

---

[5] Korek Jozsef, *The Neolitic Burial-finds at Vadna*, în *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 1957, Miskolc, 1957, p. 14—25.

[6] Nagy Gyula, *Az Óbessenyoi östelep*, în *AÉ*, XXXI, 1911, Budapesta, p. 161—162; Eugen Comşa, *Contribuţii cu privire la riturile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul ţării noastre*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu, cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Bucureşti, 1960, p. 84.

[7] N. Vlassa şi Atila Palkó, *Un mormînt de înhumaţie aparţinînd culturii Criş timpurii din Transilvania*, în *Apulum*, V, 1965, p. 13—17.

[8] Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 85 (Valea Lupului), p. 85—86 (Leţ).

UN TOPOR PLAT DE CUPRU GĂSIT LA IZVOARELE

DE

VASILE CULICĂ

În primăvara anului 1970, locuitorul Chirilă Dumitru din satul Izvoarele (comuna Lipnița, jud. Constanța)[1] a găsit pe malul Dunării, la o distanță de aproape 1 km mai la vale de sat, o secure de aramă (fig. 1). Obiectul a fost dat la iveală de alunecările de teren, frecvente în această regiune, și se prezintă într-o stare de conservare foarte bună, dovadă că a zăcut într-un mediu cu condiții constante, ferit de expunerea alternativă la agenții chimici din sol și din atmosferă. Descoperitorul nu a sesizat pe locul găsirii alte urme de cultură materială de care piesa amintită ar putea fi apropiată, iar observațiile întreprinse de noi nu au reușit să fie mai fructuoase.

Malul Dunării, înalt în partea locului, este format din depuneri de loess roșcat, nisipos, peste un strat de clisă cochiliferă de culoare vînătă, impermeabilă, la suprafața căruia se strîng apele freatice care cauzează alunecarea terenurilor. La locul indicat loessul este acoperit de un foarte subțire strat vegetal, steril din punct de vedere arheologic, dar prin apropiere apar în cantitate destul de mare fragmente ceramice de epocă romană fără legătură cu securea.

Piesa, în greutate de 675 g, se înfățișează sub forma unei plăci de 18 cm lungime, mai lată și evazată la unul din capete: este terminată printr-un tăiș curb și mai îngustat la celălalt capăt — tăiat ușor oblic —, care formează muchia toporului. Lățimea maximă, la capetele curburii tăișului, este de 7 cm, iar lățimea minimă, la muchie, de 4,1 cm. Spre mijloc, unde lățimea este de 5,1 cm, placa atinge grosimea de 0,8 cm, iar la capătul superior nu depășește 0,5 cm. Este acoperită pe întreaga suprafață cu o patină subțire de culoare verde, cu pete întunecate, cruțată de descoperitor, care s-a mulțumit să șteargă, probabil pe o gresie, doar gura securii. Acțiunea agenților din sol a cauzat totuși unele reacții chimice, vizibile pe ambele fețe ale piesei sub forma unor concrețiuni de culoare verde-deschis.

---

[1] Pînă în 1968 satul Izvoarele se chema Pîrjoaia și aparținea de comuna Canlia.

SCIV, tomul 22, nr. 4, București, 1971, p. 637—641

Absenţa oricărui ornament, aspectul neted, forma muchiilor, uşoara asimetrie, dar mai cu seamă lipsa unor urme ale locului de îmbinare a valvelor, uşor de identificat la piesele turnate, sînt dovezi că a fost lucrată prin ciocănire, şi nu prin turnare într-un tipar.

Condiţiile de găsire au rămas neprielnice consideraţiilor cu privire la aria culturală al cărei produs ar putea fi piesa de la Izvoarele. În împreju-

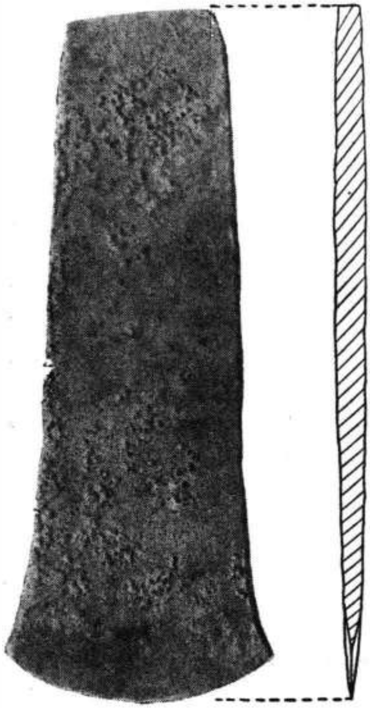

Fig. 1. — Secure plată de aramă de la Izvoarele (comuna Lipniţa, judeţul Constanţa).

rimile imediate, cele mai vechi materiale cunoscute pînă în momentul de faţă aparţin epocii fierului şi, eventual, sfîrşitului epocii bronzului şi constau din ceramică hallstatt-latène şi din fragmente de topoare găurite, lucrate în roci vulcanice, găsite la aproximativ 1,5 km mai la vale, în apropierea cetăţii romane-bizantine [2]. Peste Dunăre, pe grădiştile din fosta baltă a Ialomiţei, la cîţiva kilometri depărtare, sînt cunoscute materialele din cultura Hamangia şi din cultura Coslogeni, a bronzului tîrziu [3]. Securea de la Izvoarele nu poate fi atribuită nici uneia din culturile menţionate. Tipologic se încadrează în categoria securilor plate de aramă, obiecte care îşi fac apariţia cam în acelaşi timp cu toporul ciocan şi cu toporul cu două tă-

[2] Cetatea romano-bizantină de la Izvoarele se găseşte la 2,5 km spre est de sat. A fost ridicată în imediata apropiere a unei aşezări traco-getice, identificate ipotetic, în ultima vreme, cu Sucidava moesică.

[3] Sebastian Morintz şi N. Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România*, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 377.

işuri şi braţele în cruce, spre sfîrşitul epocii pietrei [4]. Ca atare nu poate fi pusă în legătură cu cultura Hamangia, în contextul căreia folosirea aramei nu a fost constatată [5], după cum nici cu unele culturi caracteristice fazei finale a epocii bronzului, căreia îi sînt cunoscute alte forme de topoare, între care predomină celtul.

Forma piesei de la Izvoarele sugerează o asemănare izbitoare cu anume topoare de silex obişnuite la sfîrşitul neoliticului în cultura Gumelniţa, cultură în care şi topoarele plate de aramă înregistrează o frecvenţă accentuată [6]. În fapt nu este altceva decît o copie mai aplatizată — metalul a permis aceasta — a unui tip de topor de silex caracteristic culturii Gumelniţa, cu laturi oblice şi tăiş curb, depăşind uşor laturile securii.

Apropierea dintre forma caracteristică topoarelor de silex gumelniţene şi securea de aramă de la Izvoarele aduce în discuţie problema direcţiei curentului cultural, a căii de pătrundere la Dunărea de Jos a tehnicii metalurgiei aramei. De altfel este mai de mult cunoscut că influenţele care au determinat prima folosire a aramei în spaţiul dunărean şi carpatic au venit dinspre sud şi sud-est [7], astfel că apropierea propusă de noi nu vine decît să confirme cele ştiute.

Nedispunînd pe teritoriul dobrogean de analogii şi în lipsa unui context arheologic la care s-ar fi putut apela pentru încadrarea în limite de timp, ne vedem constrînşi la aprecieri bazate pe elemente de tipologie, recurgînd la dubla asemănare cu piese de silex şi de cupru din medii gumelniţene, cultură în a cărei arie de răspîndire securea de la Izvoarele nu poate fi străină. Exemplare oarecum similare au putut circula concomitent cu diversele tipuri de topoare plate din Moldova (pre- şi cucuteniene) [8], Transilvania (Reci) [9], Muntenia (Crivăţ) [10], dar piesa de la Izvoarele se deosebeşte de ele atît prin detalii de formă, cît şi prin execuţia îngrijită. Îşi găseşte însă analogii în securile de cupru în formă de pană descoperite în aşezările neoliticului tîrziu (eneolitic) din Bulgaria şi de la noi, aparţinînd culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa [11].

În măsura în care apariţia simultană cu securile în formă de pană, obişnuite culturilor amintite, nu va putea fi documentată arheologic, piesa de la Izvoarele constituie cu siguranţă prima modificare tipologică a celor dintîi, din care se va dezvolta apoi securea cu marginile ridicate şi celelalte forme de topoare plate ale epocii bronzului [12].

---

[4] Dorin Popescu, *Exploatarea şi prelucrarea metalelor în Transilvania pînă la cotropirea romană*, *SCIV*, II, 1951, 2, p. 29; Ion Nestor, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei şi bronzului în R.P.R.*, în *SRIR*, I, p. 45.

[5] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 45.

[6] *Ibidem* p. 46; D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 48.

[7] I. Nestor, *op. cit.*, p. 45.

[8] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, p. 127; Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, p. 73, nota 1; Vladimir Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, 1968, p. 33.

[9] Z. Székely, *Contribution à l'étude du developpement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale*, în *Atti del Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche et Protoistoriche*, N. II, pl. CXX/1; Cf. Z. Székely, *Contribuţie la cunoaşterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 201, nota 4.

[10] D. Berciu, *Zorile istoriei...*, p. 155; idem, *La izvoarele istoriei*, pl. X, fig. 3.

[11] Ion Nestor, *Asupra începuturilor...*, p. 46; D. Berciu, *Zorile istoriei...*, p. 114, 117; idem, *La izvoarele...*, pl. II, fig. 3; D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, fig. 7/6; Vl. Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, p. 31.

[12] D. Berciu, *Zorile istoriei...*, fig. 8/5 şi p. 155.

Spre deosebire de unele exemplare ale neoliticului tîrziu (eneolitic) şi chiar din bronzul timpuriu, caracterizate printr-o bombare excesivă spre mijloc [13] şi deci printr-un profil lenticular, piesa de la Izvoarele prezintă o diferenţă de numai 0,3 cm între grosimea la nivelul muchiei şi cea mai mare grosime, iar subţierea spre tăiş se face treptat.

Astfel de obiecte au putut servi doar la tăiatul şi prelucratul lemnului. Piese de felul exemplarului de la Izvoarele erau mai degrabă apte pentru tăiat şi fasonat decît pentru despicat, întrucît, fiind prea înguste, s-ar fi înfipt în lemn şi nu ar fi exercitat presiunea utilă pentru crăparea lui. Faptul că exemplarul aici prezentat nu poartă nici o urmă de uzură este un indiciu că nu a fost întrebuinţat ca pană pentru despicat sau ca topor.

Ipoteza că anumite exemplare au putut circula cu rol intermediar în relaţiile intertribale de schimb, îndeplinind funcţia de mijlocitor al schimburilor — ca veritabile semne premonetare — , întîmpină dificultăţi cel puţin în fazele de început ale apariţiei toporului-pană, dat fiind numărul lor nu suficient de mare, ca o consecinţă a posibilităţilor limitate de extragere şi procurare a metalului, fapt care, la rîndul său, nu permitea imobilizarea unor cantităţi însemnate de metal în operaţii în care calităţile lui nu erau direct angajate. Nu pare însă lipsită de interes presupunerea că au putut constitui la un moment dat, la îndemîna indivizilor cu atribuţii de conducere în cadrul comunităţilor, adevărate insemne ale puterii, un fel de sceptre [14]. Tocmai în sprijinul unei asemenea idei vine şi împrejurarea că piesa de la Izvoarele a fost găsită în afara complexelor arheologice, în care rolul de unealtă ar fi fost mai uşor de presupus.

Chiar dacă în eneolitic cuprul, printr-o oarecare varietate de unelte relativ perfecţionate faţă de cele de piatră şi os, a jucat un rol mai accentuat în procesul de producţie contribuind la creşterea productivităţii muncii [15], securile de aramă în formă de pană vor fi avut totuşi o importanţă secundară. Ele nu au reuşit să se impună atît datorită valorii ridicate, cît şi din cauză că în activitatea de prelucrare a lemnului nu se dovedeau mai perfecţionate, fapt ce a făcut ca întrebuinţarea uneltelor de silex să continue multă vreme, probabil alături de penele lucrate din lemn, cu mult mai ieftine şi mai eficace.

Consemnarea existenţei securii de la Izvoarele constituie o contribuţie la cunoaşterea răspîndirii cuprului în bazinul Dunării de Jos.

UNE HACHE PLATE EN CUIVRE TROUVÉE À IZVOARELE

RÉSUMÉ

A la suite des glissements de terrain sur la rive du Danube près du village d'Izvoarele (comm. de Lipniţa, dép. de Constanţa) on a trouvé, au printemps de l'année 1970, une hache plate en cuivre.

---

[13] *SCIV*, 21, 1970, 2, fig. 1/2—2 a.

[14] I. Nestor, *Asupra începuturilor...*, p. 48.

[15] D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 62. Părere contrară : I. Nestor, *Asupra începuturilor...*, p. 56.

L'exemplaire est bien conservé, il ne porte pas de traces d'utilisation et fait partie de la catégorie dite des *haches-coin*, connues à partir du néolithique final (énéolithique), mais qui se sont manitenues, avec quelques modifications typologiques, jusqu'à l'époque de bronze.

C'est une pièce exécutée par martelage et non pas par moulage, qui présente des similitudes à retenir avec certaines haches en silex, connues dans les établissements du néolithique tardif de la culture de Gumelniţa et même avec des exemplaires en cuivre de la même culture, provenant de Bulgarie ou de Roumanie.

Comme les conditions de cette découverte ne donnent pas des indications qui pourraient la faire dater avec plus de précision, on attribue cette pièce au néolithique final.

La fait qu'elle ne provient pas d'un contexte archéologique où son rôle domestique pourrait être prouvé permet à l'auteur d'admettre qu'elle aurait pu jouer le rôle d'un attribut du pouvoir des personnes détenant le pouvoir politique dans la communauté respective.

LÉGENDE DE FIGURE

Fig. 1. — Hache plate en cuivre (Izvoarele, comm. de Lipniţa, dép. de Constanţa).

CENTENARUL SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA VĂDASTRA

DE

CORNELIU N. MATEESCU

S-au împlinit în vară o sută de ani de la prima săpătură arheologică efectuată la Vădastra de către Cesar Bolliac.

Născut la București, în 1813, Bolliac s-a pregătit pentru cariera militară, dar a părăsit-o datorită temperamentului său și înclinației pentru studiu. La douăzeci de ani începe să colecționeze antichități, dînd după moda vremii atenție deosebită celor romane.

După mulți ani, îndemnat de Al. Odobescu să dea atenție și antichităților preistorice [1], Bolliac a început săpături în mai multe așezări. În 1871, „căutând altŭ ceva", a ajuns să sape la Vădastra, pe măgura *Cetate* [2].

Prin continuarea săpăturilor, în 1872—1874, a descoperit un bogat material arheologic. Și, pe lîngă greșeli (datorite mai ales stadiului în care se aflau cercetările arheologice), Bolliac a pus și probleme de caracter stratigrafic și cronologic. Astfel, a afirmat cel dintîi că așezarea e „din epoca pietreĭ lustruite" [3]. Hotărît să întreprindă „o sĕpătură și mai definitivă", s-a îmbolnăvit, iar proiectul a rămas nerealizat.

Cercetător pasionat, Bolliac a contribuit la dezvoltarea gustului pentru arheologie și a făcut cunoscute peste hotare descoperirile de la Vădastra. O parte din acestea au îmbogățit colecțiile Muzeului național de antichități, iar rezultatele săpăturilor au fost utilizate de Gr. C. Buțureanu la o încercare de sinteză, *Vremile preistorice în România* (Iași, 1902), rămasă manuscris.

După cincizeci de ani de la prima săpătură, în cadrul unui plan de cercetări elaborat de Muzeul național de antichități pentru toată țara, Ioan

---

[1] A. I. Odobescu, *Arme și unelte de pétră și de ossu din epocele preistorice aflate în România*, în *Revista Sciintifica, Diaru pentru vulgarisarea Sciinteloru naturale și fisice*, III, 1872, nr. 10, p. 149.

[2] Cesar Bolliac, *Ceramică*, în *Trompetta Carpatilor*, X, 1872, nr. 965, p. II.

[3] Idem, *Ceramica preistorică a Daciei. Vodastra*, în *Trompetta Carpatilor*, XIV, 1876, nr. 1255, p. I.

SCIV, tomul 22, nr. 4, București, 1971, p. 643 — 650

Andrieşescu, însoţit de profesorul-colecţionar Ilie Constantinescu şi studentul C.S. Nicolăescu-Plopşor, ajunge la Vădastra. Aci a întrevăzut importanţa aşezării şi a înscris pentru săpături măgura Cetate şi *Măgura Fetelor*.

Săpăturile efectuate în 1926 de Vasile Christescu au dat la iveală pe Măgura Fetelor o ceramică splendidă, cu motive decorative formate din caneluri (plisseuri) sau cu motive rezultate prin crestare şi incrustare cu alb. Crezînd că a descoperit o necropolă de incineraţie, n-a dat atenţie stratigrafiei şi a tratat în bloc ceramica din straturile de cultură [4].

Peste cîţiva ani, Al. Meunier, laborant la Muzeul municipiului Bucureşti, a executat fără autorizaţie un sondaj pe Măgura Fetelor, pentru a îmbogăţi cu material colecţia doctorului G. Severeanu. După informaţiile date asupra săpăturii, Ion Nestor şi Dinu V. Rosetti au putut bănui prezenţa unui strat mai vechi, cu ceramica „plissată" [5].

Pentru determinarea stratigrafiei, D. Berciu, ajutat de colecţionarul Gh. Georgescu, a deschis în 1934 mici săpături „de verificare" pe amîndouă măgurile. Astfel, a putut stabili, mai mult după materialul arheologic, această „stratigrafie a civilizaţiilor de pe Măgura Fetelor : Vădastra I, Vădastra II, Sălcuţa, Coţofeni, Glina III"[6] (pentru ultimele două nu există straturi). Era un prim pas, dar stratigrafia rămînea incertă.

Pentru lămurirea acesteia, Muzeul naţional de antichităţi a redeschis în 1946 săpăturile [7], încredinţînd conducerea semnatarului acestor rînduri [8].

Noile săpături, efectuate pe Măgura Fetelor şi *Dealul Cişmelei*, urmăreau, pe lîngă determinarea stratigrafiei, şi cercetarea complexelor arheologice. De la primele săpături [9], stratigrafia aşezării apărea altfel de cum se cunoştea după săpăturile înaintaşilor. Deasupra stratului paleolitic (aurignacian mijlociu-prelungit) se suprapune un strat intermediar, lipsit de resturi arheologice ; deasupra acestuia se află straturile Vădastra I, Vădastra II (neolitic mijlociu), Sălcuţa (neolitic tîrziu). În stratul Sălcuţa sînt şi infiltraţii din alte straturi distruse cu timpul : stratul Coţofeni şi stratul cu resturi din secolele XIV, XVII — XVIII (a cărui parte de jos s-a păstrat însă pe Dealul Cişmelei). Importanţa problemelor ce trebuiau lămurite, ca şi posibilităţile materiale restrînse pentru săpături, au făcut ca lucrările să continue, cu unele întreruperi, pînă acum.

---

[4] Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 173—194.

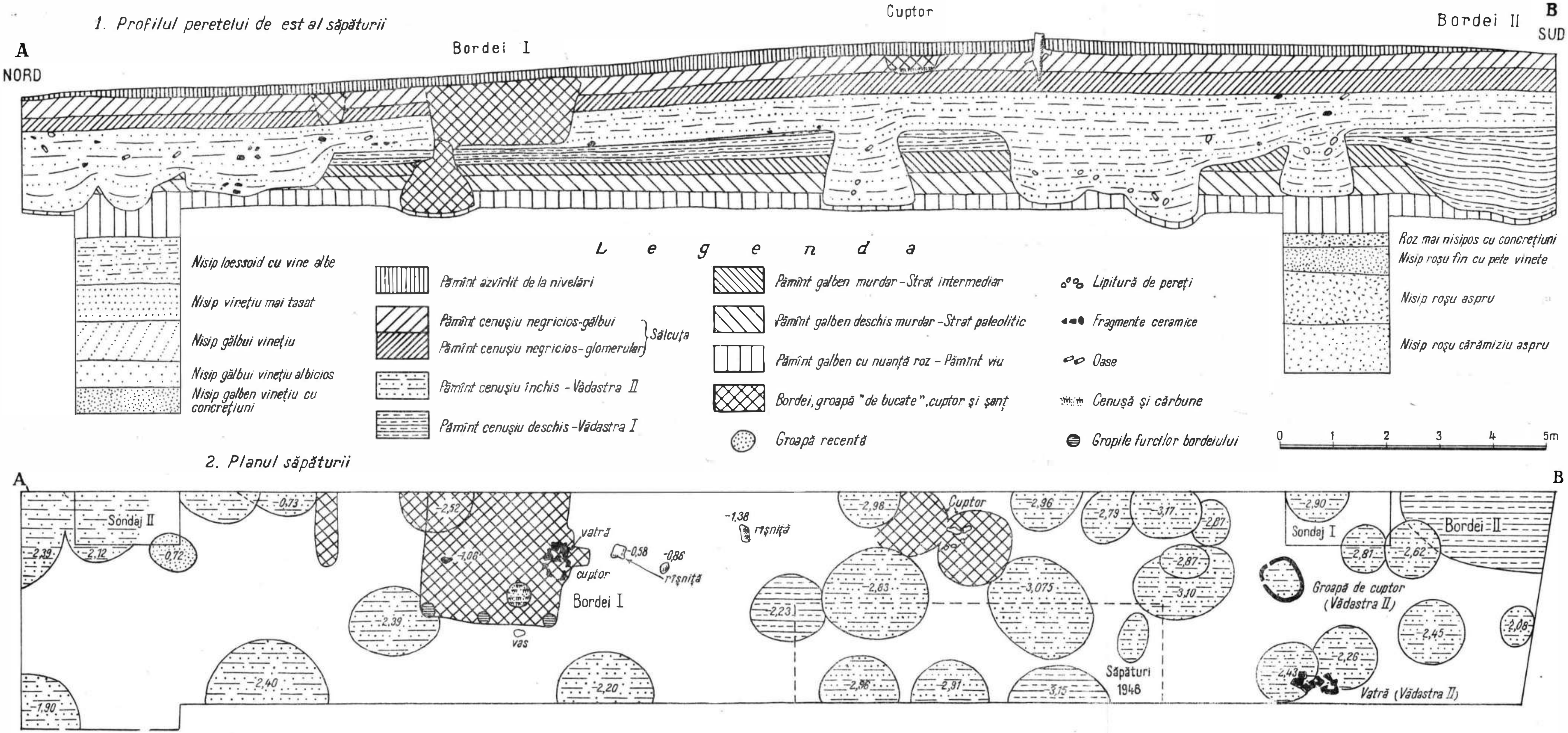
[5] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRGK*, 1933, p. 57 (şi extras) ; Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în *PMMB*, I, 1934, p. 52—53.

[6] D. Berciu, *O colecţie de antichităţi din judeţul Romanaţi — Gh. Georgescu-Corabia —*, în *BCMI*, XXVII, 1934, fasc. 80, p. 78 ; idem, *Arheologia preistorică a Olteniei* (extras din *Arhivele Olteniei*, nr. 101—102 şi 103—104), Craiova, 1939, p. 38, 49, 76, 98.

[7] Pentru istoricul săpăturilor de la Vădastra : Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 61—62 ; idem, *La plus ancienne phase de la civilisation de Vădastra, Vădastra I, à la lumière des nouvelles fouilles de Vădastra*, în *Bericht für den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg 1958*, Berlin, 1961, p. 529 (şi extras).

[8] Teofil Sauciuc-Săveanu, *Nouăle cercetări şi săpături arheologice din România*, în *ARMSI*, s. III, t. XXIX, 1946—1947, mem. 11, p. 468—469.

[9] Începute în prezenţa colegului M. Petrescu-Dâmboviţa.

Pl. I. — *Vădastra.* Măgura Fetelor. Săpătura arheologică efectuată în anul 1956. *1*, profilul peretelui de est al săpăturii; *2*, planul săpăturii.

Orientate de la centrul Măgurii Fetelor în direcţia punctelor cardinale — la nord şi la est pînă aproape de limita aşezării — , noile săpături, deşi foarte mici faţă de întinderea acesteia, au putut lămuri, pe lîngă stratigrafie (pl. I), şi alte probleme (pl. II—III), datorită aplicării metodelor ştiinţelor ajutătoare şi tehnicii moderne de cercetare [10]. Rezultatele obţinute an de an au format obiectul unor studii şi comunicări prezentate în ţară sau peste hotare, la congrese internaţionale de specialitate. În cele ce urmează, ne rezumăm la cîteva probleme rezolvate ce se pot aplica şi în alte aşezări similare, schimbînd mult din concluziile cunoscute.

Dintre problemele puse chiar în timpul săpăturilor din 1946 menţionăm, în legătură cu stratigrafia aşezării, formarea straturilor de cultură şi determinarea climatului în care acestea s-au format şi s-a dezvoltat viaţa. Analizele granulometrice, limitele de plasticitate ale argilei şi analizele calcimetrice efectuate pe probe de pămînt luate din straturile de cultură, din sondajele de sub ele şi din gropi, au dus la concluzia că straturile de cultură s-au format o dată cu creşterea depunerilor de loess. Determinarea gasteropodelor, analiza polenului şi a cărbunilor de lemn au dat indicaţii preţioase asupra variaţiei climatului în care s-a dezvoltat viaţa la Vădastra din paleolitic pînă în actual [11].

În timpul formării stratului paleolitic a predominat clima cu vegetaţie de stepă; aceasta a devenit ceva mai uscată şi mai rece în timpul formării stratului intermediar. Straturile Vădastra I şi Vădastra II s-au format sub un climat mai umed, cu vegetaţie de silvostepă [12]. În timpul formării stratului Sălcuţa, clima a devenit din nou mai uscată [13]. Astăzi, aşezarea se află în regiune de silvostepă cu tendinţă de uscare. Concluziile la care s-a ajuns cu ajutorul ştiinţelor auxiliare concordă cu datele arheologice [14].

O dată cu problemele de stratigrafie şi de întindere a aşezării se punea şi problema şanţului neolitic; aceasta a fost însă rezolvată mai tîrziu. Săpăturile din anii 1960 şi 1964 au tăiat în partea de nord şi de est şanţul aşezării. Lat şi puţin adînc, acesta are caractere asemănătoare cu şanţurile din alte aşezări neolitice mai apropiate ca timp şi servea ca împrej-

---

[10] Cornélius N. Mateescu, *Principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra*, în *AR*, XIV, 1962, 3, p. 404—420; idem, *Săpături arheologice la Vădastra (1960—1966)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 67—75.

[11] Em. Protopopesco-Pake, Cornélius N. Mateesco et Al. V. Grossu, *Formation des couches de civilisation de la station de Vădastra en rapport avec le sol, la faune malacologique et le climat*, în *Quartär*, 20, 1969, p. 135—162 (şi extras).

[12] Mediul biogeografic a influenţat în mod favorabil dezvoltarea vieţii la Vădastra. Aceasta se reflectă în ocupaţiile principale ale neoliticilor (creşterea vitelor şi agricultura), în felul de construcţie al locuinţelor de suprafaţă din faza Vădastra II şi, mai ales, în concepţia ornamentării ceramicii — cea mai de seamă *manifestare artistică* a neoliticului mijlociu de la Dunărea de Jos (fig. 1—2).

[13] Arlette Leroi-Gourhan, Cornélius N. Mateesco, Em. Protopopesco-Pake, *Contribution à l'étude du climat de la station de Vădastra du Paléolithique supérieur à la fin du Néolithique*, în *Bulletin de l'Association française pour l'étude du Quaternaire*, 1967, 4, p. 271—279 (şi extras).

[14] Cornélius N. Mateesco et Em. Protopopesco-Pake, *L'apport des données géologiques et pédologiques aux recherches archéologiques (Quelques exemples tirés des fouilles de Vădastra, Roumanie)*, în *Zephyrus*, XIX—XX, 1968—1969, p. 27—32 (şi extras).

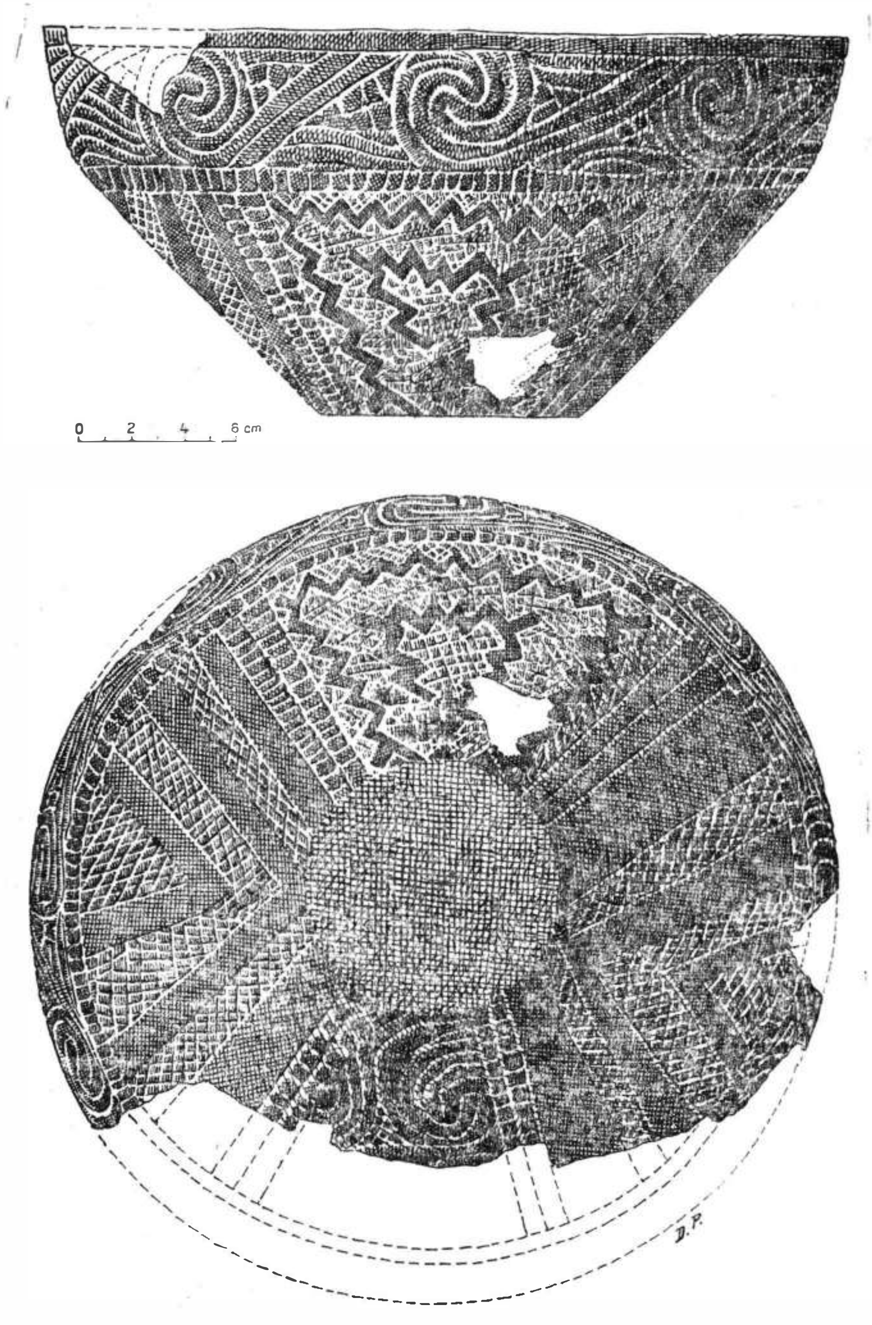

Fig. 1. — *Vădastra.* Castron ornamentat cu motive rezultate prin crestare și incrustare cu alb din faza Vădastra II.

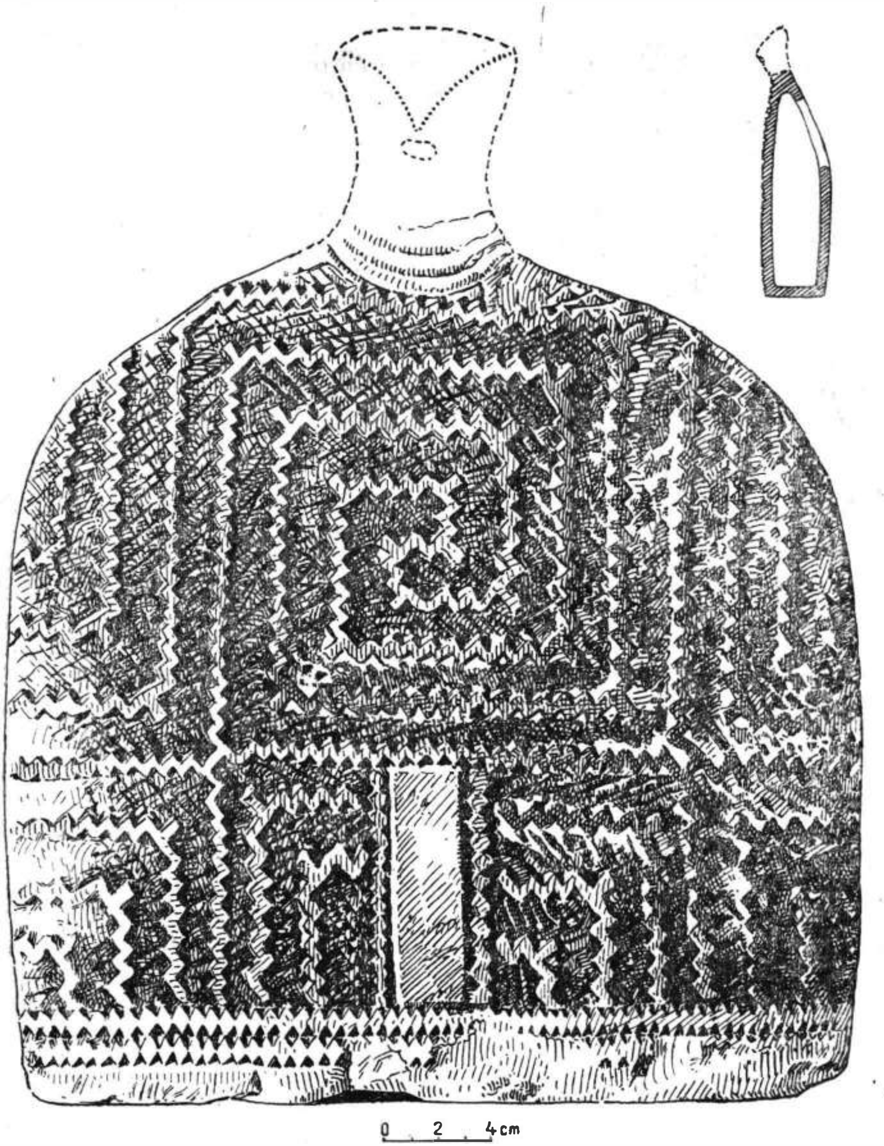

Fig. 2. — *Vădastra.* Statuetă ornamentată cu motive rezultate prin crestare și incrustare cu alb din faza Vădastra II.

inuire, avînd rol analog unui gard : să oprească ieşirea vitelor şi să impiedice pătrunderea fiarelor [15].

Cercetarea silexurilor paleolitice prin analize spectrografice a dus la o nouă contribuţie în ceea ce priveşte explicarea formării patinei şi a culorilor acesteia. Din determinările fizice şi chimice rezultă că formarea patinei se datoreşte schimburilor pe care silexurile le-au suferit cu timpul în mediul în care s-au găsit. Fenomene analoge au loc şi între cortex şi sîmburele de silice din concreţiunile de silex[16].

Altă problemă, utilizarea bovinelor la tracţiune în neoliticul mijlociu şi tîrziu, a fost lămurită în urma studierii materialului osteologic de la Vădastra şi din alte aşezări contemporane şi mai noi. Cercetările făcute asupra conformaţiei articulare sau conformaţiei integrale exterioare a oaselor membrelor, precum şi asupra structurii macroscopice a epifizelor, au dus la concluzia că animalele au fost supuse la un efort mai mare decît cel indicat de constituţia lor corporală. Cu alte cuvinte, au fost suprasolicitate prin întrebuinţare la diferite munci grele [17] (arat, căratul recoltei, transportul lemnelor etc.), ceea ce schimbă mult din ce se ştia asupra economiei neoliticului de la Dunărea de Jos.

Practicarea agriculturii pe scară largă din neoliticul mijlociu pînă azi a făcut ca o cantitate de cereale să fie înmagazinată în gropi „de bucate". Prin aprofundarea cercetării acestora s-a ajuns, cu ajutorul matematicii aplicate în arheologie, la o inovaţie : *Metodă şi dispozitiv pentru reconstituirea geometrică a gropilor „de bucate"* [18], aplicată şi la alte „monumente" cu volum utilitar, săpat. Reconstituirea geometrică a gropii serveşte la determinarea tipului acesteia ; urmărite pe o rază mai mare, gropile „de bucate" pot duce şi la concluzii cu caracter cronologic şi etnologic. Prin estimarea capacităţii de înmagazinare se pot întocmi statistici cu caracter economic, menite să corecteze multe greşeli răspîndite în unele lucrări de istorie.

Reconstituirea formei unui bordei de la sfîrşitul secolului al XIV-lea — prima contribuţie la noi de acest fel — a dat imaginea tipului de locuinţă din Cîmpia Olteniei, oferind şi unele date pentru cunoaşterea vieţii vădăstrenilor, agricultori şi crescători de animale [19].

Descoperirea în 1954 a unui ducat de aramă argintat din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn a contribuit la lămurirea cîtorva probleme

---

[15] Cornélius N. Mateesco, *Contribution à l'étude des fossés néolithiques du Bas-Danube : le fossé de la station de Vădastra*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21—27 août 1966*, Praga, 1970, 1, p. 456.

[16] Em. Protopopescou-Pake et Cornélius N. Mateescou, *Deux outils de silex paléolithiques de Vădastra*, în *Anthropozoikum*, 8, 1958, p. 11—12 (şi extras).

[17] Basile Gheţie — Cornélius N. Mateesco, *Utilisation des bovins à la traction dans la phase plus récente de la civilisation Vădastra* în *Actes du VIIe Congrès...*, Praga, 1971, 2, p. 1310—1313 ; idem, *Observations sur les radius des bovins utilisés à la traction dans la phase Vădastra II (Néolithique moyen)*, în *Proceedings VIIIth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, 1968 Tokyo and Kyoto*, III, 1970, p. 153 (şi extras).

[18] S. Comănescu und C. N. Mateesco, *Methode und Vorrichtung zur geometrischen Rekonstruktion der „Getreidegruben"*, în *AR*, XXII, 1970, 5, p. 596—598 (şi extras).

[19] Cornélius N. Mateescou, *Contribution à l'étude des huttes à la fin du XIVe siècle, d'après une découverte à Vădastra*, în *VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Paris 30 juillet-6 août 1960*, Paris, 1963, II, 1, p. 577—581 (şi extras) ; idem, *Un bordei din epoca lui Mircea cel Bătrîn descoperit la Vădastra*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 337—344.

importante pentru trecutul nostru. Astfel : 1) arama din care e bătut ducatul de la Vădastra (ca şi alţi ducaţi) provine din Transilvania; 2) ducatul a fost bătut între anii 1394 şi 1396, cînd, după bătălia de la Rovine, Mircea s-a retras în Transilvania, de unde continua să exercite prerogativele de domnitor; 3) cuprul din minele de la Baia de Aramă nu a fost întrebuinţat pentru baterea monedelor „divizionare", care în realitate sînt ducaţi [20].

Aplicarea metodelor adecvate în cursul săpăturilor de la Vădastra şi utilizarea metodelor tehnicii moderne în cercetările de laborator au dus la adevăruri şi concluzii valabile, dezvelind un colţ al vieţii multimilenare de la Dunărea de Jos.

LE CENTENAIRE DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE VĂDASTRA

RÉSUMÉ

Cent ans ont passé cet été depuis les premières fouilles effectuées à Vădastra par Cesar Bolliac sur le tumulus *Cetate*. Bolliac a ensuite attribué l'établissement à «l'époque de la pierre polie».

En 1921, Jean Andrieşesco, en examinant le site, a introduit les tumulus de Cetate et de *Măgura Fetelor* dans le plan des fouilles du Musée national d'antiquités. Les fouilles exécutées par Basile Christesco en 1926 sur la Măgura Fetelor manquant d'observations stratigraphiques, d'autres chercheurs ont pu soupçonner, à la suite d'un sondage non autorisé, l'existence d'une couche plus ancienne contenant de la céramique «plissée».

En 1934, M. D. Berciu a procédé à de petites fouilles « de vérification » et il a déterminé la stratigraphie des civilisations représentées sur la Măgura Fetelor de la manière suivante : Vădastra I, Vădastra II, Sălcuţa, Coţofeni et Glina III. Pour ces deux dernières, les couches font défaut. La stratigraphie demeurant ainsi incertaine, le Musée a repris les fouilles en 1946, sour la direction de l'auteur.

Les nouvelles fouilles effectuées sur la Măgura Fetelor et le *Dealul Cişmelei* (la Colline de la Fontaine) ont poursuivi, outre la détermination de la stratigraphie, l'étude des complexes archéologiques. La stratigraphie est la suivante : au-dessus de la couche paléolithique (auringacien moyen de longue durée) se trouve la couche intermédiaire; celle-ci est surmontée par les couches néolithiques Vădastra I, Vădastra II et Sălcuţa. Dans cette dernière il y a aussi des infiltrations provenant des couches disparues, celle de Coţofeni et celle qui contient des vestiges archéologiques des XIVe, XVIIe — XVIIIe siècles.

Les fouilles pratiquées (avec certaines intermittences à partir de 1946 jusqu'à ce jour) ont pu éclaircir aussi d'autres problèmes à l'aide des sciences auxiliaires et de la technique moderne de recherche. L'analyse

[20] Corneliu N. Mateescu, *Contribuţie la studiul monedelor lui Mircea cel Bătrîn: Un ducat găsit la Vădastra*, în *SCN*, III, 1960, p. 279—286.

des échatillons de terre a abouti à la conclusion que les couches de ces civilisations se sont formées en même temps que les dépôts de loess. Par la détermination des gastéropodes, l'analyse du pollen et la détermination des charbons de bois, des données importantes ont pu être obtenues sur les variations du climat dans lequel se sont formées ces couches et où s'est développée la vie.

En 1960 et en 1964, le fossé du site néolithique a été sectionné par les fouilles et on a pu constater que ce fossé a été creusé pendant la phase Vădastra I et comblé dans la phase Vădastra II. Les recherches ont démontré que ce fossé servait de clôture, son rôle étant analogue à celui d'une haie.

L'analyse spectrographique des silex paléolithiques a apporté une nouvelle contribution à l'explication de la formation de leur patine et des couleurs qu'elle présente.

L'étude des os de bovins du néolithique moyen et tardif a démontré qu'une partie des animaux a été utilisée pour la traction; cette constatation modifie en partie nos connaissances concernant l'économie du néolithique au Bas-Danube.

L'étude approfondie des fosses «à grains» a abouti à une innovation, à savoir *Méthode et dispositif pour la reconstitution géométrique des fosses «à grains»*. Etudiés sur une plus vaste étendue, ces «monuments» peuvent à la fois conduire à des conclusions à caractère chronologique et ethnologique.

La reconstitution de la forme d'une hutte datant de la fin du XIVe siècle nous a fourni l'image du type d'habitation utilisé dans la plaine d'Olténie au cours du Moyen Age.

Un ducat en cuivre argenté du temps de Mircea le Vieux a contribué à éclaircir certains problèmes à caractère économique et politique du temps de ce grand voïévode.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Vădastra.* Ecuelle ornementée de motifs obtenus par encochement et incrustation de matière blanche, datant de la phase Vădastra II.

Fig. 2. — *Vădastra.* Statuette ornementée de la même manière et datant de la même phase.

Pl. I. — *Vădastra.* Măgura Fetelor (le Tumulus des Jeunes filles). Fouilles archéologiques effectuées en 1956. 1, profil de la paroi est des fouilles; 2, plan des fouilles.

Pl. II. — *Vădastra.* Dealul Cişmelei (la Colline de la Fontaine). Vue des fouilles de 1960. Au premier plan, trois fosses de huttes des XVIIe—XVIIIe siècles (avec un four à pain et des vestiges de forge). Au centre, des fosses usuelles Vădastra I, Vădastra II et une fosse «à grains» des XVIIe—XVIIIe siècles. Dans l'arrière-plan, le fossé du site néolithique, une fosse à cuire la poterie Vădastra II et une fosse néolithique Sălcuţa.

Pl. III. — *Vădastra.* Măgura Fetelor. Vue des fouilles de 1969. Vestiges d'une habitation de la phase Vădastra II.

Pl. II. — *Vădastra.* Dealul Cişmelei. Vederea săpăturii din 1960. În primul plan, trei gropi de bordeie din secolele XVII—XVIII (cu un cuptor de copt pîine şi o cuşniţă). La mijloc, gropi Vădastra I, Vădastra II şi o groapă „de bucate" din secolele XVII—XVIII. În fund, şanţul aşezării neolitice, o groapă de ars oale Vădastra II şi o groapă Sălcuţa.

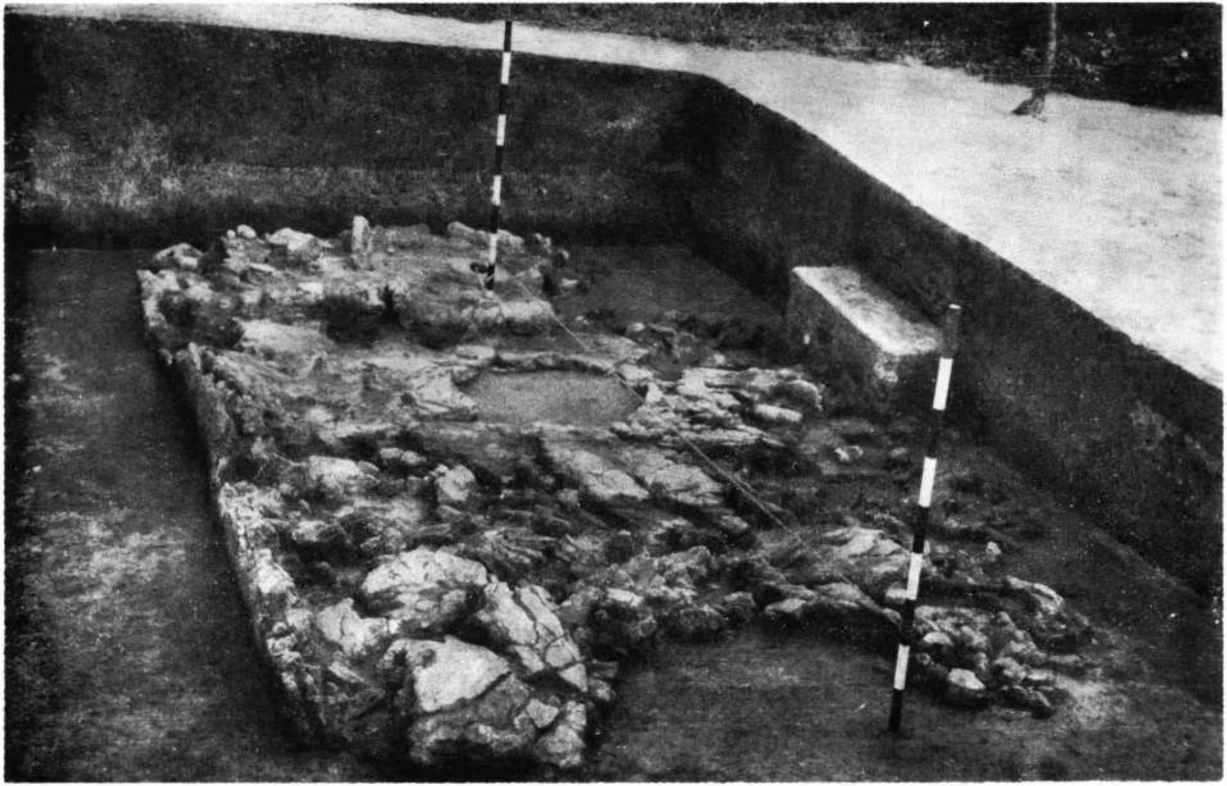

Foto N. Scarlat

Pl. III. — *Vădastra.* Măgura Fetelor. Vederea săpăturii din 1969. Resturile unei locuințe din faza Vădastra II.

TOPOARE DE ARAMĂ ÎN MUZEUL DIN DEJ

DE

FL. GAVRILESCU * şi A. VULPE

În colecţiile Muzeului de istorie al municipiului Dej se află trei topoare de aramă din categoria topoarelor-ciocan şi a topoarelor cu braţele dispuse în cruce (*kreuzschneidige Äxte*). Toate acestea sînt descoperiri recente şi nu au fost încă semnalate în literatura de specialitate. Punerea lor la dispoziţia cercetării se impune.

1. Topor-ciocan de aramă, descoperit în mod întîmplător, în luna mai 1971, într-o carieră de piatră, în localitatea Codor (înglobată în municipiul Dej, jud. Cluj). Suprafaţa piesei este netedă. Pe partea posterioară se observă o serie de impurităţi de turnare sub formă de încreţituri. Vîrful superior al tăişului a fost ciocănit după descoperire. Dimensiuni : lungime 13 cm ; lăţime maximă 3,45 cm (fig. 1/1).

2.3. Depozit, constînd din două topoare de tipuri diferite, descoperit în incinta satului Ciubanca, com. Recea-Cristur, jud. Cluj. Satul se află pe culmea dealurilor ce alcătuiesc platforma someşeană, pe terasa pîrîului Ciubanca, afluent al Someşului. Descoperirea s-a făcut în mod întîmplător, în 1968, de către săteanul Ion Pop, cu prilejul alinierii gardurilor de pe uliţa sa.

Ambele piese au ca element comun suprafaţa foarte încreţită, trăsătură caracteristică multor topoare de acest tip. Piesa cea mare (fig. 1/2) prezintă pe patrea posterioară a tubului de înmănuşare o serie de scrijelituri, ce nu credem să fi fost făcute în antichitate. În interiorul găurii se observă o uşoară adîncitură în direcţia braţului scurt, care este probabil întîmplătoare. Nu credem că ar putea proveni de la fixarea dopului de lut, aşezat în forma de turnat pentru a rezerva zona găurii de înmănuşare în timpul turnării metalului, procedeu frecvent întîlnit la topoarele dintr-o epocă mai tîrzie, începînd din perioada mijlocie a bronzului.

Toporul cel mic (fig. 1/3) a fost avariat în mare măsură după descoperire. Piesa a fost înroşită în foc şi călită de către fierarul din Ciubanca cu scopul de a extrage, ceea ce credea el a fi „miezul de aur". Vîrful tă-

* Directorul Muzeului de istorie al municipiului Dej.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 651—654

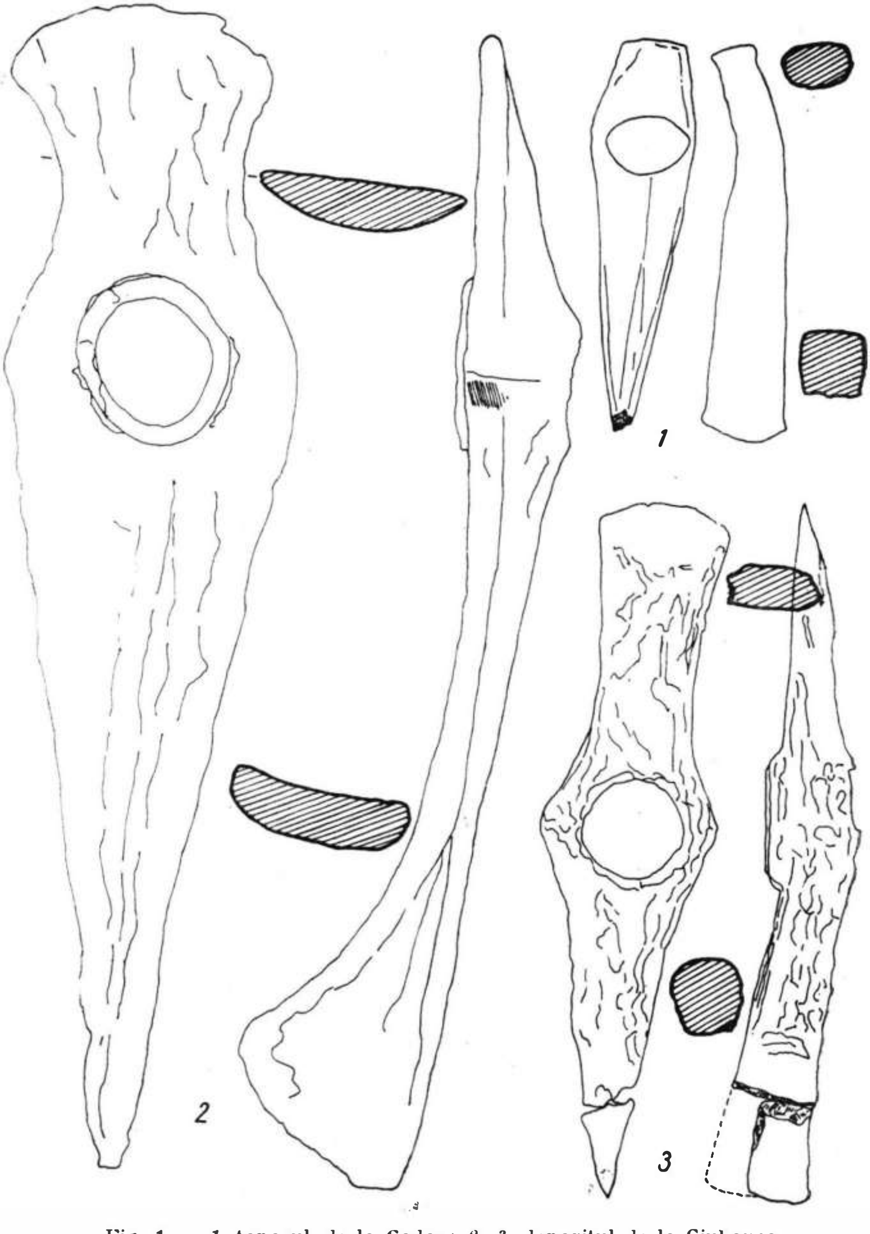

Fig. 1. — *1*, toporul de la Codor; *2*, *3*, depozitul de la Ciubanca.

ișului, vertical a fost rupt. A putut fi recuperat, dar forma curburii tăișului, o trăsătură tipologică demnă de mențiune, nu mai poate fi reconstituită.

Dimensiunile celor două piese : lungime 38,6 cm și, respectiv, 23 cm ; lățime maximă 9,65 cm și, respectiv, 5,9 cm.

★

Cele trei piese descrise mai sus prezintă o serie de caracteristici demne de a fi scoase în evidență. Astfel, toporul-ciocan de la Codor, deși, la prima vedere, se apropie cel mai mult de topoarele de tip Vidra [1], totuși silueta profilului longitudinal este deosebită de a acestora. Ceafa este pur și simplu curbată în jos, nu teșită, ca la exemplarele tipice Vidra. Apropiată ca formă de toporul nostru, este o piesă păstrată în colecțiile muzeului Cluj, cu locul de descoperire necunoscut, foarte probabil însă din Transilvania [2]. O curbură accentuată a cefei prezintă și o altă piesă, tot inedită, recent descoperită la Ciolăneștii din Deal, jud. Teleorman [3]. Gaura toporului de la Codor este ovoidală, asemenea topoarelor de tip Vidra.

Din această discuție rezultă că piesa de la Codor ar putea fi alăturată, deocamdată, ca o variantă, tipului Vidra, cu sugestia că, pe măsura înmulțirii descoperirilor, să poată fi considerată și ca un tip de sine stătător, tipul Codor. Poziția formală a acestui tip ar fi între topoarele de tip Pločnik-Gorica și cele de tip Vidra.[4].

Din punct de vedere cronologic, piesa de la Codor, fiind descoperită în mod izolat, trebuie judecată după cele două tipuri mai sus menționate. Ambele se datează în linii mari, în perioada corespunzătoare etapei Cucuteni A (incluzînd toate cele patru subfaze ale acesteia) [5]. Deocamdată nu sîntem în măsură să determinăm mai îndeaproape datarea variantei Codor.

Depozitul de la Ciubanca conține topoare din două tipuri diferite. Piesa nr. 2 aparține tipului Mezőkeresztes, în timp ce exemplarul mai mic, nr. 3, prezintă caracteristicile topoarelor „în cruce”, de tip Jászladány. Asociația celor două tipuri nu este o noutate. Situații similare au fost constatate în depozitele de la Hajdúhadház (Ungaria de NE) [6] și Tarcea, jud. Bihor [7].

Tîrnăcoapele de tip Mezőkeresztes reprezintă tipul cel mai evoluat de topoare-ciocan. Sînt mai frecvente în vestul Transilvaniei și în Cîmpia Tisei [8]. Ele sînt atestate însă și în interiorul arcului carpatic. Din bazinul

[1] Cu privire la tipologia și cronologia topoarelor de aramă eneolitice, vezi lucrările mai recente : A. Vulpe, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 457 ; F. Schubert, în *Germania*, 43, 1965, 2. p. 274. Topoarele din România vor fi tratate monografic în volumul II din *Äxte und Beile in Rumänien*, în colecția *Prähistorische Bronzefunde*, seria a IX-a.

[2] Amintită de M. Roska, în *Közlemények*, 2, 1942, 1, p. 32, nr. 49. În muzeul din Cluj, nr. Inv. II 8802.

[3] Descoperită în timpul săpăturilor într-un tell gumelnițean. Piesa a fost atribuită unei faze de tranzit Gumelnița A_2-B_1. Informație prin bunăvoința lui A. Nițu.

[4] Cf. lucrările citate în nota 1. Un profil asemănător îl prezintă toporul de la Ațel, jud. Sibiu (I. H. Crișan și M. E. Szuchy, în *Din activitatea științifică a Muzeului raional Mediaș*, 3, 1955—1956, p. 8). Piesa aparține însă unui tip mai evoluat, ce și-ar găsi explicația evoluției tocmai prin presupusul tip Codor.

[5] A. Vulpe, *op. cit.*, și F. Schubert, *op. cit.*

[6] M. Roska, *op. cit.*, p. 35, fig. 33.

[7] Încă inedit în muzeul Oradea. Amintit de M. Roska. *op. cit.*, p. 34, nr. 53, și de F. Schubert, *op. cit.*, p. 284.

[8] F. Schubert, *op. cit.*, p. 279.

Someşului cunoaştem exemplarele de la Romita, jud. Sălaj [9], Stupini, jud. Bistriţa-Năsăud [10], Ugruţiu, jud. Cluj [11], şi Coldău, jud. Bistriţa-Năsăud [12]. Aceste localităţi punctează o arie destul de restrînsă, ceea ce dovedeşte că tipul de topor era preferat de purtătorii culturii neolitice tîrzii din regiune.

Din păcate, nu sîntem în măsură să numim cultura materială responsabilă de producţia acestor topoare. Piese de tipul celor de la Ciubanca sînt caracteristice, în vest, culturii Bodrogkeresztúr, în răsărit, etapelor Cucuteni AB final şi B [13]. Cultura din bazinul Someşului, de aceeaşi vîrstă cu culturile citate mai sus, nu este încă bine cunoscută. Prezenţa unor elemente izolate Bodrogkeresztúr nu implică nici prezenţa acestei culturi ca atare în Transilvania [14], cu atît mai puţin geneza ei la noi în ţară [15]. Zona Someşului se află la nord de aria culturii Petreşti, care la această vreme îşi încheiase, poate, existenţa [16]. Recentele săpături de la Cheile Turzii [17] ar fi, poate, în măsură să lămurească aceste probleme. Pînă la publicarea materialelor de acolo însă, orice păreri ar fi riscate.

KUPFERÄXTE IM MUSEUM DEJ

ZUSAMMENFASSUNG

Es werden hier eine Hammeraxt aus Codor (Stadt Dej) und ein Kleiner Depotfund, bestehend aus einem Axthacken und einer kreuzschneidigen Axt, aus Ciubanca (Gem. Recea-Cristur, Kreis Cluj) erstmalig veröffentlicht. Es sind Zufallsfunde.

Die kleine Axt von Codor (Abb. 1/1) weist einen nach unten gebogenen Nackenteil auf, ein Merkmal das die Axt dem Typ Vidra nahebringt; die Übereinstimmung ist jedoch nicht vollkommen, da keine eigentliche Nackenabknickung bemerkbar ist. Chronologisch sei diese Axt durch die Zeitstellung der nahestehenden Pločnik-oder Vidra—Äxte bedingt, d.h. sie ist Cucuteni A—zeitlich.

Der Depotfund von Ciubanca (Abb. 1/2, 3) bestätigt das Vorkommen der Axthacken vom Typ Mezőkeresztes vergesellschaftet mit den kreuzschneidigen Jászladány-Äxten (vgl. die Depotfunde von Hajdúhadház und Tarcea). Diese zwei Axttypen könnnen in der Periode die der Bodrogkeresztúr-Kultur und den Cucuteni AB-und B-Phasen entspricht datiert werden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNG

Abb. 1. — *1*, die Hammeraxt von Codor; *2*, *3*, der Depotfund von Ciubanca.

---

[9] J. Hampel, *Újabb tanulmányok a rézkorról*, fig. 30 (în *AÉ*, 1897, p. 356, se spune că toporul ilustrat de Hampel în lucrarea sus citată este de la Romita).

[10] Ş. Dănilă, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 497.

[11] M. Roska, *op. cit.*, p. 56, nr. 196, fig. 10.

[12] *Ibidem*, p. 57, nr. 205, fig. 58.

[13] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 460.

[14] Cum crede N. Vlassa (*SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351).

[15] Cum presupune P. Roman (*Dacia*, N. S. XV, 1971, sub tipar).

[16] I. Paul (în Študijné zvesti 17, 1969, p. 325 şi urm.) crede că între culturile Cucuteni şi Petreşti există o relaţie în ceea ce priveşte evoluţia lor structurală. Acestei ipoteze i s-au adus însă unele obiecţii ce nu pot fi ignorate (P. Roman, *op. cit.*).

[17] Săpături inedite efectuate în ultimii ani de către N. Vlassa.

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

DE

PETRE ALEXANDRESCU

PENTRU O ECOLOGIE A AŞEZĂRILOR GRECEŞTI

„Chaque inscription doit être imaginée dans son cadre naturel. Elle reste une chose insuffisante, quelque détails qu'on ait donné sur la pierre, si on la voit telle qu'elle est dans un musée. Il faut toujours l'imaginer sur son emplacement antique, dans telles conditions géographiques. Il faut reconstituer l'image de la région, sur laquelle toute pierre inscrite est un document.... Ce n'est pas un paradoxe que d'insister sur le profit pour nos études épigraphiques, des journées de voyage où nous n'avons pas trouvé à copier une seule inscription : sur les hauts plateaux, dans les pâturages ; dans la tente de poil noir où un yürük hospitalier nous offre le yogourt et la crême— à travers les immenses forêts de pins, solitaires et silencieuses, descendant au fond de vallons et remontant en lacets jusqu'au col où le vent se lève au visage et où un nouveau paysage se découvre, comme une carte —à la source, au bord des sentiers, même si nous ne découvrons pas de dédicaces aux Nymphes, les Nymphes sont là, présentes, au milieu des platanes et des lauriers roses, et elles redonnent courage aux hommes et aux bêtes, comme elles ont fait pendant des siècles pour les Cariens et pour les Grecs qui s'arrêtaient là et les priaient en se reposant. C'est dans les marches et les haltes, dans les montagnes et sur les plateaux de la Pisidie avec les bergers et les paysans, que se présentent à nos yeux les ombres des adorateurs de la Kakasbos ; de l'Héraklès cavalier, de ses fidèles. L'épigraphie de Iasos, la préparation du Corpus d'Iasos, ce sont les quelques pierres sur place insérées dans les masures d'Asinkale et toutes celles du jardin du Louvre, et celles du Musée Britannique, ce sont les estampages de Le Bas et celles des autres, mais c'est aussi la ruine—sans inscriptions — sur l'île, aujourd'hui presqu'île, au flanc du golfe, avec le théâtre et les murailles sous les oliviers, et ce sont les conversations au ciftlik voisin sur les cultures, la récolte des oliviers, les essais de plantations d'orangers, l'élevage des chameaux, et c'est la route depuis Mylasa, par Mengeşkale et son petit lac ou par les pentes abruptes du Labadadag,

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 655—662

sous les pins, avec la vue lointaine sur les replis du Méandre et sa plaine décolorée, et c'est la navigation dans le golfe poissonneux de Küullüuk, sur les caïques aux bordées innombrables".

Epigrafistul nu trebuie deci să fie un simplu cititor şi editor de inscripţii, un slujitor al unei „specialităţi" izolate, închis în biroul său, limitat la cercetarea pietrelor ; „L'épigraphie est vivante, elle est féconde, elle est attirante et elle pourra renouveler le recrutement de ses adeptes dans la mesure où elle refuse d'être une spécialité isolée, dans la mesure, dirai-je, où elle s'irrite de voir «le point de vue épigraphique» assimilé au «point de vue paléographique»".

Această frumoasă pagină este scrisă de unul dintre cei mai mari învăţaţi de astăzi, Louis Robert, şi este o invitaţie la cunoaşterea geografiei ţinuturilor unde civilizaţia antică a crescut şi a murit, lăsînd peste tot mărturiile ei. Invitaţia se adresează epigrafiştilor şi a fost rostită de la tribuna celui de-al doilea Congres de epigrafie de la Paris (1952), dar nu-i interesează numai pe aceştia. Riscul degradării ştiinţei vii în specialitate seacă nu ameninţă numai epigrafia, ci şi arheologia.

Deşi arheologul, prin însăşi practica săpăturilor, este obligat să lucreze în chiar ruinele rămase din antichitate, el uită uneori să privească peisajul unde se află. El trebuie însă să scruteze cu ochi de istoric cadrul geografic în care ruinele se găsesc situate şi să evalueze acest context geografic pentru a înţelege cum s-a organizat economic viaţa unei comunităţi omeneşti în acel loc. Theodor Wiegand scria odată : „Nicht auf den engen Mauerring einer Stadt darf man sich beschränken, sondern das Stadtgebiet, die ganze Landschaft mit Berg un Tal, Strassen, Gutshöfen Grabmälern und Grenzzeichen soll man sorgfältig aufnehmen; denn gerade diese Züge sind es, die das Bild umfassend anschaulich gestalten" [1]. Trebuie să avem prezent, în judecata noastră, faptul că peisajul în care se află ruine nu s-a modificat întotdeauna fundamental în decursul vremurilor. Am în vedere în special „tiparul" geomorfologic, rămas adesea acelaşi. Chiar cînd au survenit schimbări, dispunem de elemente pentru reconstituirea aspectului climatic, a florei, a faunei etc. Mai mult : chiar şi geografia umană prezintă asemănări cu cea antică. Pentru anumite situaţii, peisajul antic poate fi mai uşor reconstituit, cu mijloacele de care dispune ştiinţa azi, decît ruinele înseşi. Cercetarea multilaterală, dar specializată, a peisajului este, fără îndoială, una dintre căile moderne de cunoaştere a aşezărilor vechi.

Pentru a ilustra valoarea raporturilor dintre geografie şi istorie, în domeniul limitat al cercetării oraşului grec, mi-am propus să prezint una dintre lucrările acum clasice ale lui Ernst Kirsten. Aş vrea să precizez de la început că studiul geografiei, valorificarea peisajului ca mediu de desfăşurare a diverselor activităţi din antichitate, nu mai sînt astăzi concepute în spiritul acelor demodate „introduceri" geografice, cu atît mai puţin în acela al unei discipline care a purtat numele de geopolitică. Aporia celei din urmă stătea în negarea raporturilor reciproce dintre spaţiu şi timp şi dintre suprafaţa terestră ca obiect al geografiei şi curgerea istorică. Armonia dintre cele două discipline este căutată acum prin cercetarea unor

[1] *Handbuch der Archäologie*, I, p. 106.

ţinuturi restrînse, complet anchetate geografic, raportate la aşezările pe care le-au adăpostit şi comparate între ele, în vederea unei ,,ecologii" a acestor aşezări. Direcţia aceasta de cercetare, ilustrată de cartea pe care o prezint, poartă denumirea de ,,Siedlungsarchäologie".

Este vorba de lucrarea lui Ernst Kirsten *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes*. Ea a avut o soartă ciudată; *habent sua fata libelli* ! Apărută în 1956, în cadrul unei serii de geografie [2], cartea a stîrnit la început un interes mediocru. Numărul recenziilor a fost modest, iar tonul lor rece [3]. În ultimii ani însă, cînd preocupările de topografie au luat amploare, ideile lui E. Kirsten şi-au făcut loc. După cum se ştie, în ultima vreme, istoricii şi arheologii urmăresc procesul de populare a oicumenei greceşti nu numai între limitele incintelor, ci în toată regiunea pe care acele *apoikiai* aveau să o domine, în cadrul mult lărgit a ceea ce se numeşte astăzi ,,spaţiul civic" al unei *polis*. Determinarea acestui spaţiu, ca limite şi ca resurse naturale, este menită a duce cunoaşterea istorică la adîncirea înţelegerii structurii sociologice şi economice a fenomenului grecesc. Iată de ce evaluarea istorică a peisajului în care s-au fixat coloniştii a căpătat o importanţă de prim ordin. Asemenea preocupări, izolate, au existat încă de la începutul veacului nostru, cînd Alfred Philippson, profesorul lui Ernst Kirsten, a cercetat chestiunea numărului populaţiei unei *polis* pornind de la descrieri geografice, hărţi geologice şi chiar de la datele recensămînturilor din Grecia din anii 1889 şi 1920.

Ernst Kirsten se află pe aceeaşi direcţie de cercetare. Pornind de la examenul hărţilor geologice, el studiază poziţia aşezărilor greceşti şi observă tendinţa acestora de a se plasa în mijlocul unor terenuri fertile. Asemenea terenuri sînt de cele mai multe ori solurile aluvionare. Astfel, coloniile din sudul Italiei şi din Sicilia erau înconjurate de zone mai mult sau mai puţin întinse de soluri aluvionare. La limita terenurilor fertile se afla marginea teritoriului lor agricol. Ţinuturile argiloase, mai puţin prielnice unei agriculturi primitive, nu erau în schimb căutate de greci. Din hărţile geologice întocmite de Alfred Philippson reiese, de pildă, că văile rîurilor, ca aceea a lui Krathis, sau ţinuturile calcaroase nu-i interesau şi erau lăsate în posesiunea indigenilor.

Această observaţie vine să confirme una mai veche, formulată de un geograf acum cîteva decenii, J. H. Schulze [4], asupra caracterului predominant agrar al oricărei *polis*. Ernst Kirsten accentuează asupra lui, remarcînd că, pentru greci, un teritoriu prezenta interes în primul rînd în măsura în care oferea posibilităţi naturale pentru agricultură. Iată definiţia pe care o propune pentru aşezarea greacă : ,,Siedlung bäuerlicher Grundherren im Besitz eines durch Flussalluvion entstandenen Kornlandes". Acel ,,Nahrungsspielraum" era condiţia independenţei politice, a autarhiei, a autonomiei, pentru majoritatea aşezărilor greceşti, importul de cereale fiind doar o soluţie de emergenţă.

---

[2] *Colloquium Geographicum, Vorträge des Bonner Geographischen Kolloquiums zum Gedächtnis an F. von Richthofen, hgb. vom Geographischen Institut der Universität Bonn*, vol. 5.

[3] Vezi, de pildă, scurta dare de seamă a lui Victor Ehrenberg, *JHS*, 1958, p. 155, care atrage atenţia numai asupra imperfecţiunilor stilistice şi asupra unor interpretări istorice, este drept, confuze şi chiar discutabile, dar neesenţiale.

[4] *Griechischer Lebensraum in Antike und Gegenwart*, p. 561 (*apud* E. Kirsten).

Selectarea unor ţinuturi prielnice pentru agricultură duce, după Ernst Kirsten, la unele anomalii. Teritoriul agricol, în special în mediul colonial, apare discontinuu, neomogen. Pretutindeni unde, în Grecia mare, terenurile neroditoare ajung pînă la litoralul marin, ele întrerup zona greacă, deoarece sînt abandonate indigenilor. De aceea multe colonii situate pe acelaşi litoral comunicau între ele mai mult pe mare decît pe continent. După acelaşi criteriu se produce şi penetraţia către interiorul continental. Coloniile de pe litoralul Golfului Tarent erau interesate în deschiderea unor căi directe de legătură cu coastele Mării Tireniene.

Ele încurajează apariţia unor puncte de influenţă elenă pe văile interioare ale rîurilor. Acestea însă nu prezentau condiţii prielnice agriculturii, şi de aceea nu au devenit greceşti, rămînînd simple puncte de tranzit [5].

Caracterul primordial agricol al unei colonii reiese şi din examinarea aşezărilor greceşti de pe malul răsăritean al Adriaticii. Calcaros şi abrupt, acest ţărm oferă porturi prielnice (utilizate de piraţi iliri veacuri de-a rîndul), lipsite însă de un *Hinterland* agricol. De aceea localităţi ca Ragusa, Spalato, Valona, Pargo îşi datorează celebritatea abia evului mediu, cînd devin puncte de refugiu ale populaţiei romanice şi greceşti. De la Epidamnus-Durazzo începe seria coloniilor greceşti, acolo unde posesiunea unui ţinut rodnic, la vărsarea rîurilor, garanta dezvoltarea unei aşezări stabile. Deci, chiar în ţinuturi aflate la capătul unor străvechi drumuri comerciale sau în preajma unor parteneri de negoţ, grecii căutau înainte de toate terenuri care le puteau asigura hrana.

Tendinţa spre asemenea locuri este indicată şi de aşezări foarte timpurii, ca acelea de pe coasta răsăriteană a Mării Egee. O suprapunere a hărţii geologice întocmită de Alfred Philippson pentru peninsula de la sudul Golfului Smirnei cu aceea a aşezărilor greceşti arată cum fiecare cetate stătea în mijlocul unui ţinut aluvionar, rodnic pentru cultura cerealelor. Acelaşi rezultat se obţine şi pentru cercetarea aşezărilor eolice din partea nordică a coastei egeice a Anatoliei. Constatarea este importantă în special pentru cetăţile situate de o parte şi de alta a Dardanelelor : „Diese Poleis, sogar die griechische Gründung an der Stätte von Troja, Ilion, sind also auf die Ernährung ihrer Bewohner durch den Ackerbau ausgerichtet, nicht auf den Gewinn des Handels oder der Zölle von Schiffsverkehr an dieser wichtigen Verkehrslinie".

Dar dominanta agricolă nu este specifică numai aşezărilor coloniale. Ernst Kirsten prezintă comparativ două hărţi ale aceleiaşi regiuni din NE Peloponesului, una geologică, întocmită de Alfred Philippson, cealaltă a aşezărilor. Pe aceste hărţi, fiecare aşezare, fiecare *polis*, apare instalată în mijlocul unui ţinut fertil. Autorul ne asigură că aceeaşi este situaţia în Argolida, în răsăritul Arcadiei, în ţinutul periecilor Spartei, ca şi în Creta sau în unele insule. Caracterul de „oază" al pămînturilor fertile, în mijlocul unui ţinut sterp, stă în relaţie funcţională cu întinderea teritoriului unei *polis*.

Trecerea în revistă a unor regiuni diverse ale oicumenei greceşti a servit autorului la stabilirea a ceea ce el numeşte, cu un termen bogat în

[5] Vezi acum J. de la Genière, *Recherches sur l'âge du fer en Italie Méridionale*, Institut Français à Naples, 1968.

semnificaţii metodologice, *Normal-Typus*, tipul curent al aşezării greceşti, coloniale sau metropolitane. Ideea de a examina sub acest raport un număr cît mai mare de aşezări din puncte diferite ale ţărmului mediteranean (lipsa unor cercetări similare pe coastele pontice dovedindu-se a fi aproape totală) este menită să pună bazele unei cercetări sociologice a oraşului grec, în care accentul să cadă nu pe ponderea economică, istorică, culturală a acestora, ci pe frecvenţa cantitativă a unor anumite trăsături, pentru stabilirea *tipului normal* sau, mai precis, a tipurilor de aşezări greceşti (pe plan urbanistic există deja o ,,tipologie'' propusă de A. von Gerkan şi Roland Martin).

Înainte de a încheia această scurtă prezentare, aş vrea să arăt că Ernst Kirsten a formulat observaţii şi cu privire la unele caracteristici geografice ale teritoriului aşezărilor greceşti. El a constatat, de pildă, că teritoriul trebuia, în general, să fie mărginit de un cadru muntos. Grecii nu au ocupat cîmpiile întinse, nearticulate şi care nu aveau calitatea pe care Ernst Kirsten o numeşte ,,Überschaubarkeit''. Astfel, fiecare teritoriu colonial din sudul Italiei are limitele sale naturale, clar marcate prin ,,bariere'' muntoase. Pe ţărmul prăpăstios al Calabriei au luat fiinţă colonii pe micile cîmpii aluvionare de la vărsarea rîurilor; Medma pe rîul Mesima, Rhegio pe Copinace, Skilletion-Scolacium pe Grande, Caulonia pe Assi etc. (prezenţa unui rîu sau a unui izvor fiind una dintre condiţiile esenţiale pentru alegerea locului unei aşezări). În nordul Greciei mari, în schimb, nu a fost ocupată întinsa şi fertila cîmpie a Campaniei, grecii preferînd micile cîmpii litorale, la capătul drumurilor de ieşire din Campania, pentru că numai acelea aveau porturi şi erau clar delimitate şi apărate de un cadru muntos. Aceeaşi este explicaţia care se dă pentru neocuparea de către greci a întinsei cîmpii situate de o parte şi de alta a rîului Kaikos, pe coasta asiatică a Mării Egee. Această cîmpie fertilă a rămas multă vreme în posesiunea principilor anatolieni. Deslușirile date de E. Kirsten sînt interesante, deoarece ating însăşi concepţia greacă despre teritoriul unei *polis*: ,,Für diese Gebiete ist nicht nur Hafenlosigkeit, sondern auch eine ungegliederte, für Grossgrundbesitz geeignete Weite der Anbaufläche charakteristisch der die Begrenzung durch Gebirgesvorsprünge fehlt; obwohl da also bedeutende Handelspartner zu erwarten waren, haben die Griechen sich weder als Händler noch als Bauern festsetzen können''.

Ernst Kirsten remarcă, pe bună dreptate, că *polis* nu poate fi tradus prin *oraș*. El propune sat-oraş. Forma de locuire şi economia ei ar fi comparabilă acelor ,,cités-dortoirs'' din Italia de sud, Sicilia şi Andaluzia; gruparea unui număr de ţărani într-o aşezare situată pentru motive de siguranţă pe o înălţime, fără ziduri de apărare la aşezările greceşti zidurile de incintă au apărut relativ tîrziu), de unde întreaga ,,moşie'' era gospodărită şi supravegheată, în aşa fel încît ţăranii să se poată întoarce în satul-oraş zilnic (ei rămîn pe cîmp doar în timpul recoltei pentru mai multe zile). Funcţia de sat-oraş ca posesor al unei moşii impune o anumită structură urbanistică. Ea cere însă de la cercetătorul modern abandonarea oricăror criterii cu privire la numărul ridicat de locuitori. Mărimea satului-oraş în lumea greacă, ca şi în Sicilia şi în Andaluzia, depindea de mărimea ,,moşiei'' sale, de amploarea suprafeţei de unde îşi trăgea hrana.

CU PRIVIRE LA DATAREA MORMÎNTULUI DE LA AGIGHIOL

După o așteptare de patru decenii, iată, în sfîrșit, publicat faimosul tezaur de la Agighiol! Descoperit de I. Andrieșescu, el a fost recent editat de prof. D. Berciu, în cadrul unui volum consacrat monumentelor artei traco-getice de pe teritoriul României [1].

Istoria acestei descoperiri atît de importante este frămîntată. Tumulul care adăpostea mormîntul princiar a fost descoperit întîmplător de către locuitorii satului Agighiol. La intervenția lui Ion Andrieșescu, atunci director al Muzeului național de antichități, au putut fi recuperate o bună parte dintre piesele inventarului funerar și examinată structura mormîntului.

Importanța descoperirii de la Agighiol este sporită de faptul că acest bogat ansamblu funerar cuprindea și un reper cronologic: fragmente de ceramică atică. După cum se știe, majoritatea descoperirilor de obiecte decorate în stilul animalier „orientalizat", în special acelea aflate în sectorul său sud-est european de răspîndire, găsite în tezaure sau izolat, sînt lipsite de asemenea elemente externe de datare. Cronologia acestui stil este fundată tocmai pe acele puține piese asociate cu ceramică greacă [2].

---

[1] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Biblioteca de arheologie, XIV, București, 1969.

[2] Aceste însemnări au fost provocate de nedumeririle stîrnite de modul în care prețioasele fragmente de la Agighiol au fost utilizate pentru stabilirea datei mormîntului. Iată textul în care se descrie și se comentează ceramica atică: „În cursul săpăturilor de salvare au fost recuperate mai multe fragmente ceramice, care fuseseră azvîrlite în timpul scormonirii pămîntului, de către căutătorii de comori. Ele proveneau fără îndoială din vasele de ofrandă, care făcuseră parte din inventarul funerar al mormîntului. Prea puține dintre fragmente au putut să fie lipite, majoritatea lor fiind pierdute sau azvîrlite. Pe baza fragmentelor și profilelor au putut fi reconstituite doar două forme: un *lekanis* și capacul său. Ceramica astfel recuperată este atică — cu figuri roșii, lucrată dintr-o argilă foarte fină, dobîndind după ardere o culoare roșie-palâ. Stratul de firnis este dens și de culoare neagră-închisă, puternic lustruit metalic. Un fragment prezintă o scenă de gineceu: o femeie cu *saccos* pe cap ține în mînă o pînză; spre stînga este un Eros, din ale cărui aripi s-a păstrat o mare parte. Fragmentul nostru aparține ceramicii atice (stil Kerci). O bună analogie și nu prea îndepărtată din punct de vedere geografic și în ceea ce privește contactul lumii tracice cu cea elenică o găsim în Bulgaria în Apollonia" (*Apollonia, Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia en 1947—1949*, Sofia, p. 64—67). Exemplarul descoperit acolo poartă scene de gineceu foarte caracteristice. El a fost datat de către Th. Ivanov pe la jumătatea secolului al IV-lea î.e.n. (*ibidem*, p.376). Momentul stilistic-tipologic al exemplarului atic de la Apollonia pare a fi totuși mai recent față de fragmentul nostru de la Agighiol. Firnisul fragmentelor de la Agighiol poartă o culoare neagră pură, iar pictura figurilor roșii, ca și benzile, încă nu posedă nici o nuanță roz-mov. Mai degrabă ne-am apropiat ca timp de prima decadă a secolului al IV-lea î.e.n. (*CVA*, *Karlsruhe*, pl. 29, 3 „um 390") sau cel mult de primul sfert al secolului al IV-lea î.e.n. (pentru al doilea sfert al secolului al IV-lea î.e.n., cf. *CVA*, *Schloss Fasanerie*, 1, pl. 42, 1). Dacă ținem seama de profilul cvasi-unghiular al cupei (*lekanis*) de la Agighiol, cu buza mulată în afară, și de culoarea neagră a firnisului, am fi înclinați a ridica datarea, poate, *către sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n.* (P. E. Corbott, *Hesperia*, XVIII, 1949, pl. 92/60—62) *sau începutul celui următor. Din punct de vedere cronologic, ceramica grecească descrisă mai sus ne îngăduie să datăm mormîntul de la Agighiol în general în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., dar, avînd în același timp suficiente criterii, la care adăugăm și pe cele scoase din studiul celorlalte elemente de inventar, să fixăm cronologia către începutul secolului al IV-lea î.e.n., adică pe la 400 î.e.n.* (sublinierea nu figurează în text).

Acest text ridică obiecții, dintre care mă mulțumesc să relev următoarele:

Din datele de care dispun din lucrarea citată, cred că există posibilitatea precizării cronologiei ceramicii atice din mormîntul de la Agighiol.

Fragmentele ilustrate fac parte din trei piese diferite. Primul este o *lekanis* (forma A, după G. M. A. Richter și M. J. Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases*, fig. 149), din care se păstrează fragmentele din fig. 51,3, fig. 53, jos, și fig. 54, sus și mijloc (vasul reprezentat drept capac în fig. 54 este de fapt un bol, așa cum voi arăta mai jos). Această *lekanis* este decorată sub buză cu un rînd de palmete, alternativ cu vîrful în sus și cu vîrful în jos, încadrate în triunghiuri. Ornamentul apare pe lekanide (*AM*, 81, 1966, pl. 48,2.4; *Olynth*, XIII, pl. 119, cat. 201 M), pe pixide (*AM*, 81, 1966, pl. 48,3 și pl. 72,10), dar evoluția lui se poate urmări mai ales pe craterele-clopot; unul dintre cele mai timpurii exemple este cel de la Atena, NM 14906 (Schefold, *UKV*, cat. 228, pl. 21), de la începutul veacului al IV-lea, iar cele mai tîrzii sînt piesa de la Atena, NM 15072 (Schefold, *UKV*, pl. 45,2), datată 340—330, și cea de la Paris, Petit Palais 339 (Schefold, *UKV*, fig. 73), datată 330—320 î.e.n. Stilistic, ornamentul de pe lekanida de la Agighiol este destul de îndepărtat de craterul Atena 14904, apropiindu-se mai degrabă de exemplele tîrzii ale seriei.

Vasul nostru avusese un *capac*, din care se mai păstrează două fragmente (fig. 51,1; fig. 53, sus; fig. 54, stînga jos), pe care se recunosc (de la dreapta spre stînga); o femeie spre stînga, cu părul prins într-o *sphendoné*, ținînd în mîna dreaptă o eșarfă; un Eros spre stînga și un personaj imberb (un tînăr?) privind către dreapta. Scena întreagă, din care se păstrează numai o mică parte, înfățișa o femeie șezînd, înconjurată de Erotes și servită de alte femei, care aduc cutii de toaletă sau *alabastra*. Acest tablou este frecvent reprezentat pe capacele de *lekanis* din prima jumătate a veacului al IV-lea și a fost interpretat drept o ilustrare a unei scene de nuntă (*Epaulia*). Din punct de vedere stilistic, această categorie de monumente reprezintă, așa cum observă K. Schefold, (*UKV*, p. 138), un ecou al stilului Kerci (al cărui început se situează către 370 î.e.n.) în ceramica atică de serie. Stilistic, fragmentul de la Agighiol este aproape de grupul „Otchët", denumit astfel de J. D. Beazley,(*ARV*², p. 1496 urm), după revista unde vasele cele mai reprezentative au fost publicate prima dată. Grupul „Otchët" se datează în al doilea sfert al veacului al IV-lea î.e.n. Un *terminus ante quem* este oferit de descoperirile de la Olynth (distrus de Filip al II-lea în anul 348 î.e.n.), unde figurează piese aparținînd acestui grup (cf. L. Talcott și B. Philippaki, *Small Objets from the Pnyx*, II, *Hesperia*, Suppl. X, 1956, p. 9 urm.). Asocierea unui

1. Nu au fost publicate toate piesele salvate de I. Andrieșescu în 1931. Din numeroasele amfore menționate în descrierea săpăturii se ilustrează numai două.

2. Lipsește un catalog al tuturor fragmentelor ceramice grecești, însoțit de descrierea lor adecvată.

3. Așa cum reiese din desenele lui D. Pecurariu (fig. 54), din fotografii (fig. 51 și 53), este vorba de fragmentele a trei piese diferite: o *lekanis* cu capacul ei și un bol.

4. Vasele de uz curent (castroane), descoperite în depozitul de la Atena de la sfîrșitul veacului al V-lea î.e.n. și publicate de P. E. Corbett, folosite pentru susținerea datării lekanidei de la Agighiol și implicit a întregului tezaur către anul 400 î.e.n., trebuie scoase din discuție pe considerente elementare de metodologie.

asemenea capac cu o *lekanis* decorată cu palmete este asigurată de piesa din mormîntul 138 HS 374 de la Kerameikos (*AM*, 81, 1966, p. 74, pl. 48, 2, 4 şi pl. 49,5), datată 370/360 î.e.n.

Pentru datarea ceramicii atice de la Agighiol, fragmentele de capac oferă elementele cele mai exacte.

Dr. Karin Braun de la Şcoala arheologică germană din Atena şi membră a echipei de la Kerameikos a avut amabilitatea să-mi comunice punctul său de vedere asupra datării ornamentului de palmete de pe *lekanis* de la Agighiol, în special faţă de *lekanis* din mormîntul 138 HS 374 de la Kerameikos: „Allerdings findet sich eine im Prinzip gleiche Verzierung von stehenden und hängenden Palmetten zwischen Dreiecken auf zwei Pyxiden (sic !) aus Grab 138 HS 374, das um 370/360 datiert wird. Da die Verzierung auf dem Lekanisfragment etwas schematischer ist (die Strahlen werden einfach glatt abgeschnitten) wird man das Stück etwas später ansetzen müssen m.E. etwa um 350/340?". În acest caz, *lekanis* din mormîntul de la Agighiol ar putea chiar depăşi mijlocul veacului al IV-lea î.e.n.

A treia piesă atică din mormîntul de la Agighiol a fost un bol, cu buza îngroşată către exterior, decorat sub buză, în exterior, cu o bandă îngustă violetă. Din acesta se păstrează cîteva fragmente din buză şi vască, ilustrate în fig. 51,2 şi fig. 54, mijloc. În această ultimă figură, D. Pecurariu, care a realizat desenul, a aşezat fragmentele de bol drept capac al lekanidei. Bolul oferă evident mai puţine elemente de cronologie însă, în principiu, nu contrazice datele pe care le avem din examinarea fragmentelor de capac. Asemenea boluri apar la Olynth, dar şi în al treilea sfert al secolului al IV-lea.

În concluzie, mormîntul princiar de la Agighiol nu poate fi datat mai devreme de al doilea sfert, dacă nu chiar de mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.

PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE LUCRĂRI RECENT APĂRUTE

DE

GH. BICHIR

În ultimul timp au apărut în literatura de specialitate două studii semnate de M. Babeş [1] şi C. Scorpan [2] care abordează, printre alte probleme, şi pe aceea a prezenţei carpilor în Dobrogea. Dacă în urma lecturii articolului din *Pontice*, I, cititorul rămîne cu impresia unei prezenţe relativ numeroase a carpilor în Dobrogea, citindu-l pe cel din *SCIV*, 22, 1971, 1, constată că asemenea urme nu există. În această situaţie, cel care consultă ambele lucrări îşi pune justificat întrebarea : sînt sau nu sînt urme arheologice carpice în Dobrogea?

Întrucît ne-am ocupat de cultura materială a dacilor liberi din zona extracarpatică a României şi am participat şi la săpături în unele din obiectivele puse în discuţie de cei doi cercetători, ne vom permite să ne precizăm şi noi poziţia, care diferă de cea a ambilor colegi mai sus amintiţi în ceea ce priveşte interpretarea unora dintre materialele publicate. Menţionăm de la început că nu intenţionăm să recenzăm cele două articole şi nici să abordăm toate problemele importante pe care le ridică în special studiul lui M. Babeş, ci, vom căuta să arătăm pe scurt, ce este şi ce nu este, după părerea noastră, carpic din material publicat de C. Scorpan şi contestat de M. Babeş.

Apariţia articolului din *Pontice*, I, a reliefat preocuparea lăudabilă a lui C. Scorpan de a face un repertoriu al tuturor materialelor getice tîrzii din Dobrogea, întrucît este ştiut că acest lucru se realizase în parte numai pentru nordul Dobrogii de către prof. Gh. Ştefan [3].

Dacă C. Scorpan şi-ar fi intitulat capitolul din studiul menţionat ,,Urme arheologice geto-dacice din epoca elenistică şi romană în Dobro-

---

[1] *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 19—45.

[2] *Contribuţii arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice*, în *Pontice*, I, 1968, p. 341 şi urm.

[3] *Contribuţii arheologice la cunoaşterea dacilor din Dobrogea de nord*, în *SRIR*, I, 1954, p. 29—40.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 663—670

gea", şi nu „Carpi în Scythia Minor", desigur că nu i-ar fi dat ocazia lui M. Babeş să conteste şi acele urme arheologice care pot fi legate de carpi. De asemenea ar fi evitat, poate, de a discuta şi a lua de bune unele informaţii şi interpretări de mult depăşite [4].

Precizăm de la început că în ceea ce priveşte urmele carpice în Dobrogea nu intră în discuţia noastră decît acele materiale care se datează în secolele III—IV e.n., vreme în care datele istorice susţin o prezenţă carpică în această zonă. Subliniem de asemenea că prezenţa urmelor de tip carpic în unele puncte ale Dobrogii nu exclude pe geţii autohtoni, care continuă să trăiască şi în timpul stăpînirii romane, aşa cum greşit au înţeles unii cercetători [5], după cum nici existenţa aşezărilor şi necropolelor daco-romane nu trebuie să excludă prezenţa urmelor carpice din anumite regiuni ale Dobrogii, aşa cum încearcă să facă M. Babeş [6]. Deci nu toate materialele de tip dacic din secolele III—IV e.n. trebuie atribuite în mod automat geţilor băştinaşi sau carpilor transplantaţi în această provincie, ci fiecare piesă, susceptibilă de a fi carpică, trebuie analizată cu migală, criteriul de apreciere fiind acela al evoluţiei formelor dacice din mediul roman şi din teritoriile rămase în afara imperiului (Moldova) sau a zonelor mai puţin stăpînite, dar continuu supravegheate de romani (Muntenia). Concret vorbind, materialele din Dobrogea trebuie judecate în comparaţie cu cele din Moldova, Muntenia, Oltenia şi Transilvania, fără însă a pierde din vedere nici un moment situaţia specifică fiecărei provincii în parte.

Nu vom lua ca criterii de separare a materialelor getice (daco-romane) de cele carpice, prezenţa sau absenţa ceramicii lucrate cu mîna şi nici chiar a celei cenuşii lucrate la roată, privită în general. Hotărîtoare, în această privinţă, va fi forma vaselor şi, în unele cazuri, şi pasta şi tehnica de lucru; amintim că cioburile cenuşii de tip carpic (ca şi cele roşii) se deosebesc din acest punct de vedere de cele de tip Chilia din Muntenia şi de cele de factură Sîntana de Mureş-Cerneahov şi cu atît mai mult de ceramica (cenuşie şi roşie) elenistică şi romană.

Judecate astfel, materialele „carpice" publicate în *Pontice*, I, sînt în bună parte getice din epoca elenistico-romană.

Dintre formele ceramice publicate de C. Scorpan şi care rezistă criteriilor comparative mai sus enunţate, pot fi atribuite carpilor numai unele dintre căni şi fragmente de fructiere. Intră în această categorie căniţa (roşie) de la Caraibil (*Pontice*, I, fig. 4_a — 4_b) şi cele două căniţe (cenuşii) de la Horia (*Pontice*, I, fig. 7_a — 7_b şi 8_a — 8_b). În schimb, cana de la Rasova (*Pontice*, I, fig. 21_a — 21_c) nu-şi găseşte analogii în mediul carpic (la Piatra Neamţ-Lutărie, Slobozia, Gabăra), aşa cum se spune [7], ea fiind de altfel bine datată prin fragmentele de amforă elenistică în secolele II—I î.e.n.

[4] *Pontice*, I, p. 343, unde se vorbeşte de „carpi pontici", în secolul V î.e.n., împinşi de la est spre vest de bastarni şi sarmaţi, sau de invazia carpilor din 242, pe care cercetările din ultimul deceniu au infirmat-o. Vezi toate datele cu privire la această problemă la Gh. Bichir, *Carpii în istoriografia română şi străină*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 179—197.

[5] M. Babeş, *op. cit.*, p. 41, 44—45.

[6] *Ibidem*, p. 41—42, 44—45.

[7] *Pontice*, I, p. 363.

Cănițele de la Caraibil și Horia își au originea în La Tène-ul geto-dacic [8], însă pentru această epocă tîrzie ele nu-și găsesc bune analogii decît în mediul carpic și unele morminte sarmatice, ca împrumuturi luate de la carpi. În Dobrogea, ele n-au putut fi aduse de sarmați, așa cum înclină să creadă unii cercetători [9], deoarece în nici un mormînt sarmatic din această provincie nu s-au găsit vase carpice. În mod obișnuit, sarmații foloseau ceramica populației din regiunea unde se instalau, și nu credem că era cazul să aducă ceramică carpică într-o zonă unde produsele romane erau la îndemîna oricui.

Susceptibile de a fi atribuite carpilor sînt și cele trei fragmente de fructieră descoperite la Caraibil [10], dacă ținem seama de faptul că în așezările și necropolele dacilor liberi din Muntenia (Chilia, Scornicești, Maldăr, Mătăsaru, Udeni, Bragadiru-Zimnicea, București-Militari, Bucov etc.) ele lipsesc. În Muntenia s-au descoperit două fragmente dintr-o fructieră cenușie la Tîrgșor (așezare secolul III e.n.) [11], dar nu trebuie uitat că în apropiere se află și o așezare geto-dacică mai veche. Un alt fragment s-a găsit la Străulești-Măicănești, lîngă București, despre care Margareta Constantiniu [12] spune că provine de la o fructieră de tipul celei descoperite la Lacul Tei. Fructiera de la Lacul Tei [13] este getică, așa încît n-ar fi exclus ca și „exemplarul" de la Străulești-Măicănești să fie mai vechi, deoarece urme La Tène au apărut și în această așezare, dar sînt atribuite secolului III e.n. [14].

Chiar dacă aceste fragmente de fructieră de la Tîrgșor și Străulești-Măicănești ar aparține secolului III, și lucrul este posibil, totuși numărul lor este prea mic pentru a considera fructiera ca o formă de vas specifică complexelor de tip Chilia-Militari. De notat că ambele descoperiri se află în aria aspectului Militari, unde urmele carpice sînt prezente și lipsesc în cadrul aspectului cultural de tip Chilia-Scornicești.

Rămîne de văzut care este situația în Dobrogea; reținem însă că la Enisala, unde s-au făcut cercetări sistematice, fructiera nu este documentată [15]. Dacă fragmentele de fructieră de la Caraibil pot fi carpice, în schimb exemplarul de la Histria [16], prin profilul buzei, este sigur mai vechi; tipul de fructieră îl întîlnim frecvent în secolele II—I î.e.n. și mai rar în secolul I e.n.

Am văzut materialul getic de la Histria, existent în Muzeul din Constanța și, după părerea noastră, nu conține nimic carpic. Notăm

[8] Cana de la Bîrsești, la care se referă C. Scorpan (publicată de S. Morintz, în *Materiale*, VII, p. 206, fig. 5/2), nu se datează în secolul al IV-lea î.e.n, cum a crezut S. Morintz și cum susține C. S. în *Pontice*, I, p. 348, ci în secolul al III-lea (cf. Gh. Bichir, în *Danubius*, I, 1967, p. 117). Nu este carpică nici cana ilustrată în *Pontice*, I, fig. 3a-3b.

[9] M. Babeș, *op. cit.*, p. 42. De altfel notăm că însuși M. B. recunoaște că formele de cănițe sînt carpice, fapt care ne scutește de a insista mai mult asupra lor.

[10] *Pontice*, I, p. 345, fig. 1a—1b și 2a—2b; profilele sînt greșit desenate; a se compara cu fotografiile!

[11] Informații Gh. Diaconu.

[12] *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 155 (neilustrată și nici n-am putut-o vedea).

[13] Inedită, în depozitul Muzeului de istorie a orașului București.

[14] Lucru constatat cu prilejul unei vizite făcute pe șantier.

[15] Rămîne de văzut care este situația acestui tip de vas în așezările daco-romane din Transilvania (Obreja, Ocna-Sibiului, Cristești); ne referim în special la frecvența ei în așezările amintite.

[16] *Pontice*, I, p. 360, fig. 18.

că nici în celelalte cetăţi vest-pontice (Tomis, Callatis) nu s-au descoperit urme carpice; de asemenea, credem că ele lipsesc şi la Visterna [17].

Amforele-ulcior, destul de frecvente în Dobrogea (Caraorman, Horia, Enisala, Visterna, Histria, Constanţa, Mangalia, Medgidia, Dervent) [18], nu sînt carpice şi nu vin din Moldova în Dobrogea, ci invers. După cum nici vasul fragmentar cu două torţi de la Horia (*Pontice*, I, fig. 10_a — — 10_b) nu este cunoscut în mediul carpic, aşa cum se spune [19].

Din materialul publicat de C. Scorpan poate fi carpic fragmentul cenuşiu, cu ornament lustruit, descoperit la Runcu, nu prea departe de Hîrşova [20].

Şi la Dinogetia s-au descoperit unele fragmente ceramice cenuşii care prin pastă, profile şi ornament (lustruit) pot fi legate de carpi. Ne referim la cioburi ce pot fi datate în secolele III—IV e.n., şi nu la materiale mai vechi, aparţinînd La Tène-ului (probabil secolului I e.n.) sau secolului II e.n., aşa cum s-au descoperit în secţiunea S_1, la a cărei cercetare am lucrat în 1952 sub îndrumarea prof. Gh. Ştefan [21].

Tot carpilor pot aparţine şi fragmentele ceramice de la Niculiţel-Drumul Bălţii, despre care în raportul de săpături se spune că sînt „lucrate din pastă de culoare cenuşie sau roşiatică şi într-o tehnică diferită de cele romane'' [22]; cioburile lucrate cu mîna sînt ornamentate uneori cu brîu alveolar în relief, iar cele modelate la roată au decor realizat în tehnica lustruirii [23], necunoscut în ceramica romană. În acelaşi

---

[17] Provenienţa piciorului de fructieră de la Visterna ilustrat în *Pontice*, I, fig. 17 a şi 17 b, este discutabilă, ca şi urna de altfel (vezi M. Babeş, *op. cit.*, p. 20, nota 8). Dar, chiar dacă ar fi fost descoperită acolo, prin felul cum se prezintă, este sigur anterioară secolelor III—IV e.n. şi deci iese din cadrul discuţiei noastre.

[18] Vezi principalele trimiteri la M. Babeş, *op. cit.*, p. 28.

[19] Trimiterile care se fac de către C. S. în nota 29 (p. 353) se referă la alte tipuri de vase. Acelaşi lucru se poate spune şi despre vasul fragmentar (tot de la Horia) ilustrat la fig. 13 (*Pontice*, I, p. 355), căruia, lipsindu-i partea superioară, gît şi buză, nu poţi face atribuiri etnice pe baza lui şi chiar să-i găseşti analogii la Pădureni în mediul carpic (*Pontice*, I, p. 354). În situaţii de acestea se ţine seama numai de pastă şi de tehnica de lucru.

[20] *Pontice*, I, p. 361, fig. 19.

[21] *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 263—267; pentru alte materiale a se vedea *SCIV*, II, 1951, 1, p. 39—40, fig. 27, şi Gh. Ştefan, *op. cit.*, în *SRIR*, I, p. 36.

În studiul nostru *La civilisation des Carpes*... (*Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 223) arătam că sfîrşitul necropolelor şi al aşezărilor carpice poate fi pus în legătură cu conflictele militare din anii 295—297, în urma cărora romanii, victorioşi, au transplantat o bună parte din populaţia carpică în imperiu, iar în nota 104 arătam că ei au fost colonizaţi în Pannonia, la Sopianae, cum spune Ammianus Marcellinus, XXVIII, 1, 5 şi în Scythia Minor, aşa cum par să arate descoperirile de la Bisericuţa-Garvăn, Niculiţel-Valea lui Iancu şi Horia; aminteam, de asemenea, satul carpilor (*Vicus Carporum*) situat în apropiere de *Carsium*. Din această notă a noastră, M. Babeş a tras concluzia că noi negăm prezenţa populaţiei daco-romane în Dobrogea şi că materialul la care ne referim, de la Dinogetia, ar fi cel din secolele I—II e.n. (vezi *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 41—42, 45). Lui M. Babeş i-a scăpat însă din vedere că noi n-am făcut trimiterile necesare la materialul getic publicat de la Dinogetia, cît şi faptul că am participat la lucrările acestui şantier timp de patru ani (1951—1954), cînd s-a găsit materialul în discuţie (a se vedea rapoartele din *SCIV*), şi am lucrat chiar la complexul unde s-a descoperit cel mai mult material (în S_1), asupra căruia M. Babeş „ne face atenţi'' că ne-a „scăpat'' din vedere că el este mai vechi atunci cînd amintim de urme carpice la Dinogetia.

[22] Gh. Ştefan şi colab., *Şantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 183.

[23] *Ibidem*, fig. 20/8.

complex s-a descoperit şi „o mică monedă de bronz, probabil, din vremea împăratului Valentinian I (364—375)" [24].

★

Din cele prezentate reiese că s-a găsit ceramică care poate fi legată de carpi la Caraibil, Horia, Niculiţel-Drumul Bălţii, Dinogetia şi Runcu-Hîrşova. La Horia şi Caraibil pare a fi vorba de carpi pătrunşi sau transplantaţi în aşezări daco-romane existente [25]. Săpăturile care se vor efectua în viitor vor aduce, desigur, precizări în ceea ce priveşte proveniența acestor materiale; avem de-a face cu importuri din mediul carpic sau cu prezența efectivă a unor carpi.

În stadiul actual al cercetărilor constatăm că materialele de tip carpic au apărut numai în puncte situate în nordul şi vestul Dobrogii, nu prea departe de Dunăre şi în apropierea unor cetăţi care făceau parte din sistemul de apărare al limes-ului danubian [26]. Probabil că romanii au colonizat pe carpi în această regiune cu dublu scop: pe de o parte, pentru a-i supraveghea mai bine, iar pe de altă parte pentru a-i folosi la diferite munci necesare întreţinerii trupelor de frontieră. Că ei au fost aşezaţi într-o zonă nu prea departe de Dunăre, în apropierea unor cetăţi, o dovedeşte şi *Vicus Carporum*, situat nu prea departe de *Carsium* (Hîrşova).

Aşezarea unor grupuri de carpi la graniţele imperiului, în vremea lui Diocletian, este menţionată şi de Eutropius (IX, 25, 2) [27], iar Orosius (VII, 25, 12) care transmite aceeaşi ştire, specifică, că au fost aşezaţi de-a lungul posturilor de pază (*finium dispersere praesidia*).

Observaţia pare a se verifica şi pentru Oltenia, unde urmele carpice au apărut pe linia Oltului la Fărcaşele [28], localitate situată între Romula şi Slăveni, dar mai apropiată de prima, şi la Govora-Sat, nu departe de Stolniceni.

Trebuie subliniat că în aşezarea de la Govora-Sat, datată bine de E. Moscalu în a doua jumătate a secolului III e.n. „ceramica dacică lucrată cu mîna şi la roată este prezentă într-o cantitate mai mare decît cea romană" [29], ceea ce face pe cercetătorul amintit să considere că „ceramica dacică de la Govora-Sat ..., reprezentată prin specia lucrată cu mîna şi prin cea lucrată la roată, indică prezența unei populaţii dacice, care foloseşte o ceramică ce continuă formele din La Tène-ul tîrziu. Se poate afirma pe această bază — continuă E. Moscalu — că La

---

[24] *Ibidem*, p. 183. Punctul „Drumul Bălţii" este unul şi acelaşi cu „Valea lui Iancu", amintit de noi în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 223, n. 104. Mulţumim şi pe această cale lui I. Barnea, care ne-a arătat materialul.

[25] O situaţie similară pare a fi şi la Soporul de Cîmpie, precum şi în alte locuri din Transilvania, dar asupra acestei probleme nu vom insista aici.

[26] Cf. Gh. Bichir, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 195. Informaţii neverificate vorbesc de morminte carpice descoperite în apropiere de *Durostorum*, în R. P. Bulgaria.

[27] Scriitorul antic se referă deopotrivă la carpi, bastarni şi sarmaţi, pe care Diocletian şi Galerius i-au supus şi învins, dar iată textul: *Varia deinceps et simul et viritim bella gesserunt, Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt.*

[28] Material inedit provenind din cercetări efectuate sub îndrumarea lui D. Berciu.

[29] E. Moscalu, *O aşezare dacică din secolul al III-lea e.n. la Govora-Sat*, în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 662.

Tène-ul geto-dacic se prelungeşte pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n." [30].

Acest fapt a fost subliniat şi de noi pentru cultura carpică din Moldova, pe care am considerat-o ca o formă evoluată a La Tène-ului geto-dacic, căreia i s-au adăugat influenţa romană şi cea sarmatică [31].

Desigur că observaţia lui E. Moscalu este justă în ceea ce priveşte aspectul (La Tène) al ceramicii de la Govora-Sat, dar explicaţia care trebuie dată acestui fenomen special n-a fost sesizată de cercetătorul amintit şi de aceea ajunge să vorbească de prelungirea La Tène-ului „pînă în a doua jumătate a secolului III e.n.", în cadrul provinciei Dacia Inferior, într-o aşezare situată la numai cîţiva kilometri de importantul centru (civil şi militar) de la Stolniceni.

Pe bună dreptate, orice cercetător român sau străin îşi poate pune întrebarea: cum se mai poate vorbi de romanizare în cadrul Daciei Romane, cînd întîlnim la sfîrşitul acestei stăpîniri, aşezări care ne dau dreptul să prelungim La Tène-ul pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. şi Govora-Sat nu este o aşezare ferită de înrîurirea romană (aflată la o mare distanţă şi departe de drumurile principale), ci una situată în apropiere de centrul civil şi militar de la Stolniceni şi, respectiv, de importantul drum care se afla pe valea Oltului [32].

Părerea noastră este că la Govora-Sat avem de-a face cu carpi transplantaţi în imperiu, după evenimentele din 245. Ca şi mai tîrziu, în Dobrogea (în vremea lui Aurelian, în 272 şi a lui Diocletian în 295—303), şi în Oltenia, romanii au căutat să-i aşeze pe carpi în apropierea unor centre importante, unde erau trupe care să-i supravegheze şi să-i pună la diverse munci necesare întreţinerii garnizoanelor respective.

Părerea lui E. Moscalu că „la Govora-Sat nu avem documentată influenţa carpică" [33], deoarece nu s-au descoperit „amfore cenuşii lucrate la roată" şi „oglinzi de tip sarmatic", nu este plauzibilă din două motive: primul, că fragmente de amfore de tipul amintit s-au găsit—unul a fost publicat chiar de E. M. [34], iar în al doilea rînd, nu prezenţa sau absenţa oglinzilor de tip sarmatic este hotărîtoare în atribuirea unei aşezări carpilor, întrucît în Moldova, deşi se cunosc numeroase aşezări carpice, nu s-au găsit fragmente de oglinzi decît la Poiana-Dulceşti pe Silişte [35].

Desigur că cercetările viitoare (noi săpături şi publicarea integrală a materialului existent) vor aduce şi mai multă lumină în ceea ce priveşte prezenţa sau absenţa urmelor carpice în diverse provincii ale imperiului roman. În interpretarea istorică a materialelor în discuţie nu trebuie să uităm că şi carpii tot daci erau şi prezenţa lor în cadrul provinciei romane Dacia sau Scythia Minor n-ar trebui să întîmpine atîta rezistenţă din partea unor cercetători.

---

[30] *Ibidem*, p. 663.

[31] Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 257; idem, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 190, şi S. Morintz, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 411.

[32] Pentru importanţa economică şi militară a centrului de la Stolniceni, vezi D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia Romană*, Bucureşti, 1968, p. 367—369.

[33] *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 661.

[34] *Ibidem*, p. 657 fig. 5/1. Alte fragmente se află în colecţia pr. Gh. I. Petre din Govora-Sat.

[35] Cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 209, şi fig. 24/8.

Sensibili şi receptivi la influenţa romană, într-o măsură mai mare decît alţi „barbari”, carpii au asimilat treptat numeroase grupuri de populaţii migratoare şi au contribuit din plin la etnogeneza poporului român. Pătrunzînd pe teritoriul fostelor provincii romane Dacia şi Scythia Minor, ei au revitalizat elementul autohton dacic şi l-au făcut să reziste şi să iasă victorios din confruntarea cu neamurile germanice şi alţi migratori. Ei au cunoscut şi romanitatea şi barbaria şi au optat pînă la urmă în favoarea celei dintîi.

OBSERVATIONS AU SUJET DE CERTAINS OUVRAGES RÉCEMMENT PARUS

RÉSUMÉ

Dernièrement ont paru dans la littérature de spécialité de Roumanie deux études, dues à M. Babeş (note 1) et à C. Scorpan (note 2), où est abordé entre autres le problème de la présence des Carpes dans la Dobroudja. Or, si la lecture de l'article de « Pontice » I (voir note 2) laisse l'impression d'une présence relativement nombreuse des Carpes dans la Scythie mineure, il ressort en échange de celui de SCIV, 22 (voir note 1) que de tels vestiges n'existent pas. Devant cette contradiction, le lecteur se demande à juste titre si, de fait, des vestiges archéologiques carpiques existent ou non dans la Dobroudja.

L'auteur du présent article, qui s'est occupé lui aussi des Carpes et a fait des recherches dans certains des sites mentionnés par les deux chercheurs en cause, précise ici sa position, qui diffère de celles de ses deux collègues quant à l'interprétation d'une partie des matériaux publiés.

Le fait est que, en assignant aux Carpes des vestiges qui ne leur appartiennent pas, C. Scorpan a entraîné M. Babeş à contester aussi des vestiges qui peuvent leur être légitimement attribués.

A la suite d'une analyse minutieuse de tout le matériel, l'auteur constate que la plupart des formes céramiques attribuées aux Carpes l'ont été à tort et qu'elles appartiennent en réalité soit aux Gètes de l'époque hellénistique, soit à la population daco-romaine, bien représentée en Dobroudja.

Dans le stade actuel des recherches, des vestiges carpiques ne sont attestés que dans le Nord et l'Ouest de la Dobroudja, non loin du Danube et à proximité de certaines citadelles (*Carsium*, *Dinogetia*, *Noviodunum*) qui faisaient partie du système de défense du *limes* danubien. Cette situation est confirmée par le *Vicus Carporum*, situé non loin de *Carsium* (Hîrşova).

La remarque ci-dessus semble valable aussi pour l'Olténie, où les vestiges carpiques sont apparus sur la ligne de l'Olt à Fărcaşele, localité située entre *Romula* et Slăveni, et à Govora-village, non loin de

Stolniceni. L'auteur combat la thèse d'E. Moscalu, suivant laquelle il s'agirait à Govora de Daces non romanisés de la province.

La présence des vestiges carpiques dans la Scythie mineure (Dobroudja) est mise en liaison avec le transfert de Carpes fait par Aurélien (272) et par Dioclétien (295—303) ; ceux de la Dacie inférieure (Olténie) s'expliquent par la colonisation de groupes de Carpes à la suite des événements de 245 (Philippe l'Arabe).

Il est probable que la colonisation des Carpes dans les régions mentionnées répondait, chez les Romains, à un double but : d'une part exercer sur eux une meilleure surveillance, d'autre part les employer à différents travaux en rapport avec l'entretien des troupes de frontière.

NOI DESCOPERIRI DIN PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE ÎN OLTENIA

DE

O. TOROPU şi C. VOICU

În toamna anului 1969, cu prilejul unor periegheze efectuate pe raza satului Mărăcinele, comuna Perişor, jud. Dolj, au fost descoperite trei aşezări feudale timpurii a căror existenţă este dovedită de fragmentele de ceramică culese de la suprafaţă.

După compoziţia pastei şi tehnica de lurcu a vaselor, am putut distinge două categorii de ceramică.

În prima categorie (fig. 1/1—8; 2/1,5; 3/1—7) am inclus ceramica în a cărei pastă se găseşte nisip, uneori cu bobul mare, care-i dă un aspect mai grosier, o parte din aceasta avînd asperităţi la suprafaţă. Vasele din această categorie au fost arse oxidant. Culoarea lor variază, în funcţie de calitatea arderii, care de obicei este bună, de la roşu-cărămiziu sau gălbui pînă la cenuşiu. În totalitatea ei, ceramica din această categorie este lucrată cu multă îngrijire, fie la roata de mînă, fie la roata rapidă (fig. 3/7 a—b).

Ca forme am întîlnit numai oala-borcan fără torţi. Unele din oale au silueta mai zveltă, iar altele au umerii ridicaţi şi puternic arcuiţi. Buzele vaselor sînt răsfrînte în afară şi au marginea ascuţită, dreaptă, îngroşată şi rotunjită ori îngroşată şi şănţuită pe muchie.

Ornamentaţia ceramicii constă din linii incizate, executate cu pieptenele. Cu excepţia a două fragmente de vas, care au de jur împrejurul gîtului benzi scurte, formate din trei, patru sau şase linii incizate plasate oblic (fig. 3/8), toate celelalte fragmente sînt decorate cu linii incizate, drepte ori vălurite, dispuse orizontal. Liniile drepte orizontale sînt continue, formează „portative" sau se află în combinaţie cu benzi de linii vălurite. Ornamentul în val uneori este singur şi în acest caz formează cîteodată „ochiuri", dar în general se întîlneşte în combinaţii cu linii drepte, cu care alternează sau, cîteodată, le suprapune. Mai frecvent valul este plasat pe umărul vaselor. Decoraţia acoperă corpul vaselor, începînd uneori din zona exterioară a buzelor, dar frecvent de sub gît, pînă în apropiere de fund. Două buze de vase sînt decorate şi pe partea interioară cu incizii vălurite.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti, 1971, p. 671—675

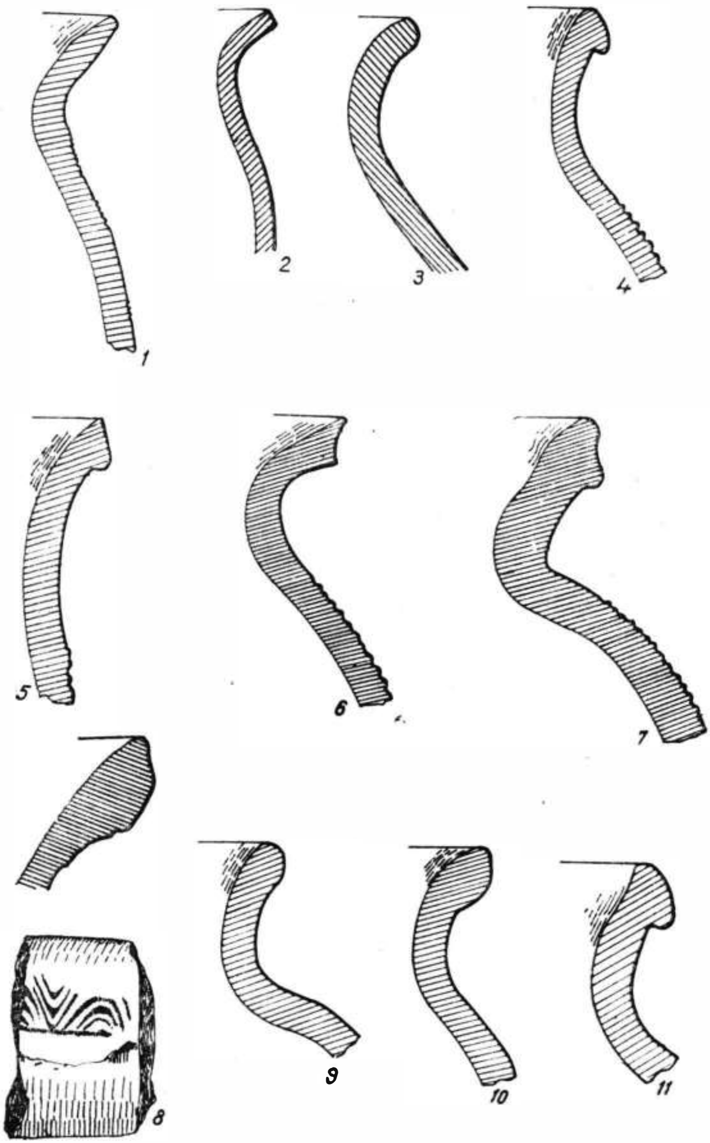

Fig. 1. — Ceramică de tip Dridu: *1—7* şi *9—11*, „Dealul Stejarului"; *8*, „Valea Cerăceanu".

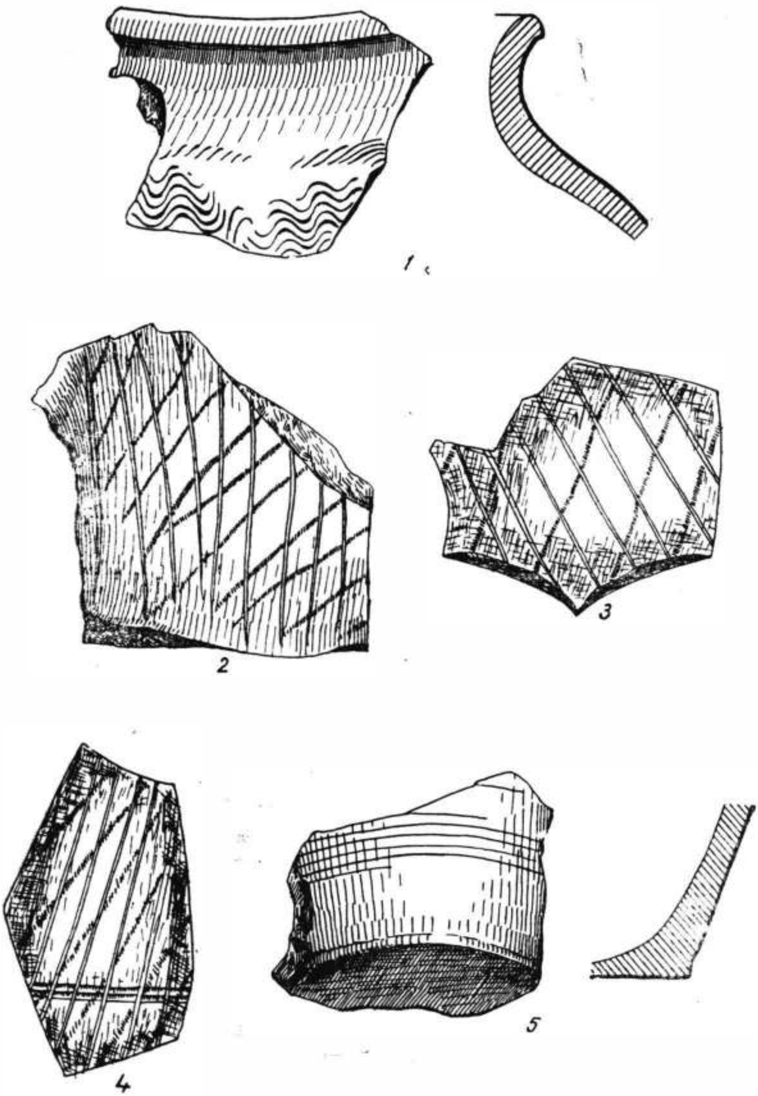

Fig. 2. — Ceramică de tip Dridu: *1*, „Dealul Siliştii"; *2* şi *5*, „Valea Ce-răceanu"; *3* şi *4*, „Dealul Stejarului".

În a doua categorie (fig. 1/9—11 ; 2/2—4) am inclus ceramica lucrată la roată, cu o pastă fină, de culoare cenuşie (cînd a fost arsă inoxidant) ori castanie-gălbuie (cînd a fost arsă oxidant). Şi în cadrul acestei categorii de ceramică s-au găsit numai oale fără torţi. Acestea au umerii ridicaţi şi arcuiţi, cu gîtul bine reliefat şi cu buza răsfrîntă în afară, îngroşată şi rotunjită. Atît ceramica cenuşie, cît şi cea castanie-gălbuie este decorată cu linii în reţea lustruite, iar unul din fragmentele cenuşii prezintă şi două linii incizate paralele (fig. 2/4).

Înainte de a încadra cronologic şi cultural ceramica descoperită la Mărăcinele, vom preciza punctele din care a fost culeasă.

În punctul „Valea Ceràceanu", aflat spre sud de satul Mărăcinele, a fost descoperită ceramică din prima şi a doua categorie (categoria a doua cu cele două specii : cenuşie şi castanie-gălbuie).

Pe „Dealul Stejarului", situat în partea de sud-est a satului Mărăcinele, s-a descoperit ceramică din ambele categorii (categoria a doua cu speciile cenuşie şi castanie-gălbuie).

Pe „Dealul Siliştii", care se află spre nord-est de sat, am găsit numai ceramică din prima categorie.

Ceramica descoperită la Mărăcinele, în ansamblul ei, îşi găseşte analogii în complexele arheologice din România care sînt datate în general în secolele IX—XI. Forma vaselor, decorul acestora, compoziţia pastei şi parţial tehnica de lucru la roată îşi găsesc unele analogii în ceramica descoperită la Dinogetia (grupa I, subgrupa a şi grupa III, subgrupa a şi b) [1], Dridu (grupele A şi B) [2], precum şi în alte complexe contemporane acestor aşezări.

Avînd în vedere trăsăturile caracteristice ale ceramicii prefeudale tîrzii şi feudale timpurii (secolele VIII—XI) din Oltenia, ceramica descoperită la Mărăcinele poate fi datată în veacul al X-lea şi, eventual, la începutul veacului al XI-lea.

Din punct de vedere cultural, aşezările feudale timpurii de la Mărăcinele pot fi atribuite culturii Dridu. Ceramica descoperită în aceste aşezări prezintă unele aspecte locale, generate de particularităţile dezvoltării istorice a societăţii din teritoriul cuprins între Carpaţi, Dunăre şi Olt.

Considerăm că este necesar să precizăm că aşezările feudale timpurii de pe „Valea Cerăceanu" şi de pe „Dealul Stejarului" au furnizat o cantitate apreciabilă de ceramică fină cenuşie, arsă inoxidant. Cele două aşezări feudale timpurii nu sînt singurele complexe din Oltenia în care se întîlneşte ceramică arsă oxidant în asociere cu ceramică cenuşie arsă inoxidant. Pe lîngă amforidioanele de la Craiova [3], Leu [4] şi ceramica de la Verbiţa [5], cunoscute de mai multă vreme, ceramică fină cenuşie, aparţinînd speciei

[1] Maria Comşa, *Ceramica locală*, în *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 134—142 şi 164—167.

[2] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu, Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967, p. 79—87.

[3] Maria Comşa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară la nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 70—71.

[4] D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, VIII, în *BCMI*, an. XXXI, fasc. 96, aprilie-iunie 1938, p. 86, nr. 398, fig. 68/2 (în ultima vreme, la Leu, a fost descoperită şi ceramică obişnuită, arsă oxidant, cf. N. Toma, *Semnificaţia unor descoperiri arheologice*, în *Înainte*, an. XXVI, nr. 7729, Craiova, ianuarie 1970, p. 2).

[5] D. Berciu, *Săpăturile de la Verbiţa*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 89.

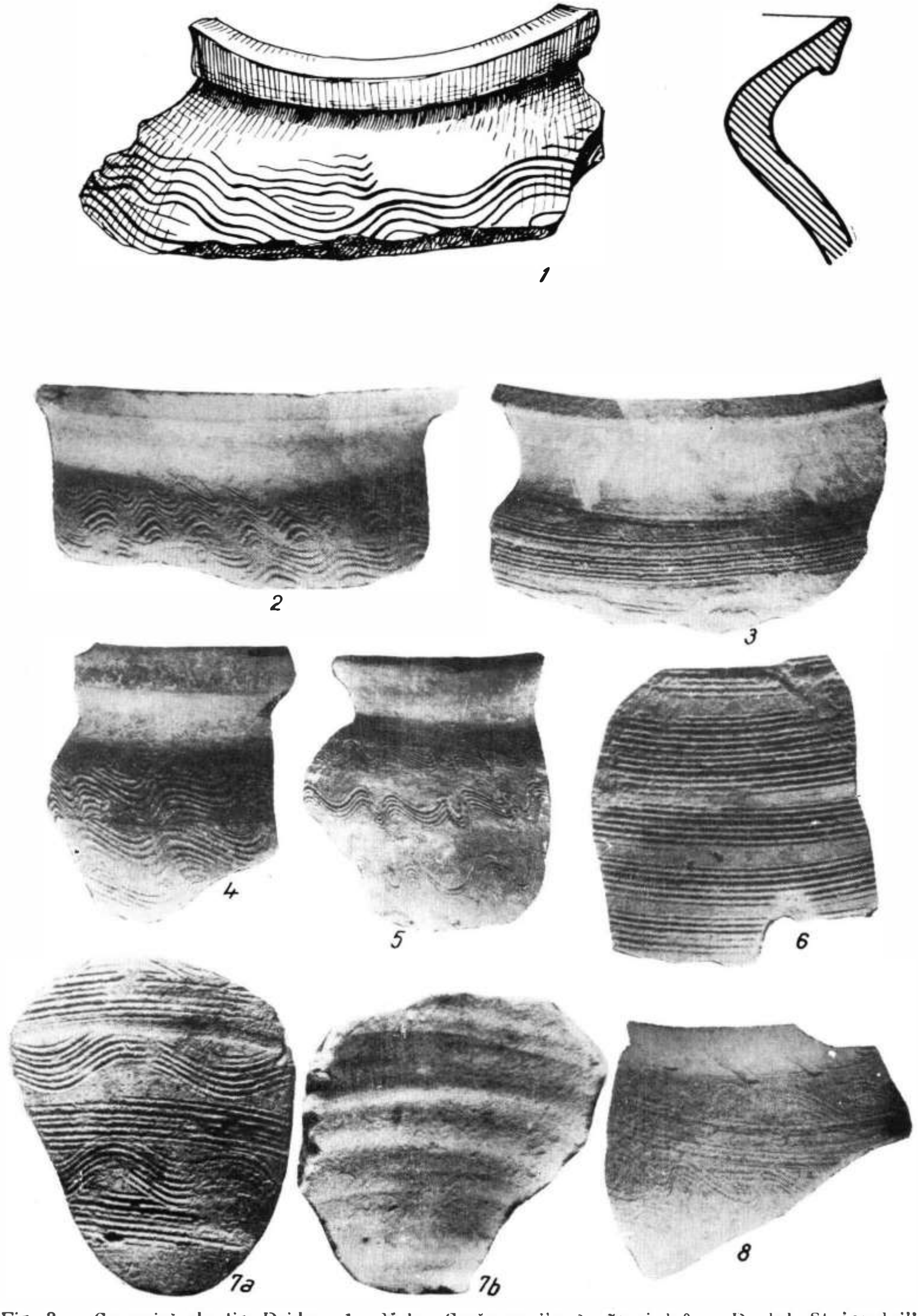

Fig. 3. — Ceramică de tip Dridu: *1*, „Valea Cerăceanu"; *2—7a* și *b*,*8*, „Dealul Stejarului".

în discuţie, a mai fost descoperită la Bistreţ, [6] Branişte-Craiova [7], Drăgoteşti [8] şi Galiciuica [9].

Toate aceste descoperiri dovedesc că ceramica cenuşie arsă inoxidant, în asociaţie cu cea obişnuită arsă oxidant specifică culturii Dridu (balcano-danubiană în concepţia unor cercetători), nu este răspîndită în spaţiul dintre Carpaţi şi Dunăre, spre vest numai pînă la rîul Vedea ori numai în apropierea Dunării, cum se susţine [10], aceasta întîlnindu-se destul de frecvent şi pe un spaţiu larg şi în Oltenia.

NOUVELLES DÉCOUVERTES CONCERNANT L'ÉPOQUE DU COMMENCEMENT DU FÉODALISME EN OLTÉNIE

RÉSUMÉ

En 1969, à l'occasion des recherches de surface entreprises sur le territoire du village Mărăcinele (com. de Perişor, dép. de Dolj), on a découvert trois établissements (aux lieux-dits « Valea Ceräceanu », « Dealul Stejarului » et « Dealul Siliştii ») appartenant, par la céramique, à la civilisation de Dridu.

La céramique découverte à Mărăcinele, travaillée seulement au tour, à cuisson oxydante, ornée des lignes horizontales incisées, parallèles et ondulées et avec une pâte fine de couleur gris ou jaunâtre, décorée par des lignes lustrées, peut être datée des Xe—XIe siècles.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique du type Dridu : *1—7*, et *9—11*, « Dealul Stejarului » ; *8* « Valea Cerăceanu ».

Fig. 2. — Céramique du type Dridu : *1*, « Dealul Siliştii » ; *2* et *5* « Valea Cerăceanu » ; *3* et *4*, « Dealul Stejarului ».

Fig. 3. — Céramique du type Dridu : *1*, « Valea Cerăceanu », *2 — 7a* et *b*, *8*, « Dealul Stejarului ».

---

[6] Inedită în colecţia Muzeului din Craiova.

[7] O. Toropu şi O. Stoica, *Aşezarea prefeudală şi feudală timpurie de la Făcăi-Branişte, municipiul Craiova*, comunicare la Sesiunea ştiinţifică a Universităţii din Craiova, 1970 (în *Historica*, II, 1971, p. 53—77).

[8] Idem, *Descoperiri arheologice şi numismatice din Oltenia*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 491—501.

[9] Inedită, în colecţia Muzeului din Craiova.

[10] Maria Comşa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane, et ensuite protoroumaine, aux VIe—Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 370 şi urm.

GRAHAM WEBSTER, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A. D.*, Adam & Charles Black, Londra, 1969 (330 p., 52 fig. — desene în text, XXXI pl. fotografice în afara textului).

Cartea pe care o prezentăm, după cum o mărturisește însuși autorul în „Cuvîntul înainte" (p. 15), este o versiune extensivă a lucrării *The Roman Army* (Chester, 1956), a cărei bună primire l-a încurajat să purceadă la această nouă tratare amplificată a unui subiect atît de vast și de însemnat din istoria Principatului.

Lucrarea are, în primul rînd, un caracter descriptiv, prezentînd diferitele aspecte ale organizării și activității militare, cu modificările acestora survenite de-a lungul timpului, de la Augustus pînă la Septimius Severus. Bogatul material documentar, filologic, epigrafic și arheologic este repartizat și comentat în cîteva capitole principale, care, luate în parte, pot fi considerate ca studii de sine stătătoare : „Sistemele de frontieră", „Compoziția armatei (legiuni, trupe auxiliare, flotă)", „Tabere și forturi", „Armata în campanie", „Armata în activitățile de pace". Această impresie o lasă și faptul că lucrării îi lipsește un capitol de încheiere, în care cîteva concluzii istorice, chiar foarte generale, ar fi putut avea efectul unui liant pentru părțile principale. Capitolul introductiv (p. 17—46) nu are acest efect decît în prea mică măsură, deoarece în el sînt expuse principalele probleme militare din vremurile anterioare domniei lui Octavian, evident, cu numeroase implicații importante și pentru perioada secolelor I—II, asupra căreia însă nu se aruncă o privire de ansamblu.

În capitolul privitor la frontiere (p. 47—106), autorul tratează, în ordine cronologică, despre politica dusă de fiecare împărat la granițele statului roman, fiind subliniate cele mai însemnate evenimente militare și acțiuni de fortificare pe diferitele *limes*-uri. Datele esențiale au fost selectate cu discernămînt, și nu este de mirare că un autor de origine britanică se ocupă mult mai amănunțit de situația din *Britannia*, în comparație cu situația din celelalte provincii mărginașe ale imperiului, dar faptul că în legătură cu acestea din urmă se strecoară păreri de mult depășite este destul de supărător. Ne referim la discuția despre valurile dintre Tomis și Rasova, prezentate în legătură cu politica militară a lui Domițian (p. 71), singura trimitere bibliografică fiind lucrarea lui C. Schuchardt, *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha* (1918). Această linie a valurilor din Dobrogea este indicată și pe harta *limes*-ului dacic și dunărean (fig. 5 la p. 78—79), de unde lipsește însă *limes*-ul transalutan, abia amintit în text (p. 77).

Capitolul 3 „Compoziția armatei" (p. 107—165), constituie o deosebit de utilă sintetizare a datelor referitoare la organizarea, numărul și echipamentul diferitelor categorii de trupe. Mai dezvoltat este primul subcapitol, referitor la legiuni, unde, după ce se dă lista acestora cu indicarea originii numelui și a datei constituirii fiecăreia (p. 109—113), se prezintă sistemul de organizare, exemplificat și grafic (fig. 11 la p. 115), ofițerii și subofițerii, apoi echipamentul militar (p. 122—134), cu numeroase ilustrații, această parte părîndu-ne deosebit de interesantă, mai ales că subiectul

a fost mai puțin tratat, existînd doar unele lucrări încă utile, dar învechite sau altele greu accesibile, în sfîrșit insemnele legiunilor și instrumentele muzicale și de semnalizare. Pentru trupele auxiliare se face o prezentare mai generală și mai puțin tehnică (și aici există o parte privitoare la echipament), insistîndu-se în primul rind, asupra definirii și componenței diverselor corpuri de armată (*alae*, *cohortes*, *numeri* și *cunei*). Ultimul subcapitol se referă la flotă și este mai puțin dezvoltat, lucru firesc, dacă avem în vedere că știrile de toate categoriile referitoare la această temă sînt mai puțin numeroase.

Capitolul următor „Tabere și forturi în secolele I—II" (p. 166—220), ne pare că suscită un interes aparte datorită tratării tuturor aspectelor privitoare la fortificațiile romane, pornind de la clasificarea lor și de la definirea termenilor folosiți. Sînt prezentate taberele de marș, fortărețele legiunilor și forturile permanente ale trupelor auxiliare, cu numeroase detalii : ziduri de apărare, turnuri, construcții interioare de toate categoriile, clădiri exterioare, canalizare și aprovizionare cu apă, așezări civile adiacente etc. Un loc deosebit în acest capitol îl ocupă partea ilustrativă, reprezentată prin reconstituiri sugestive, prin planurile schematice ale unor fortărețe legionare și ale unor forturi de trupe auxiliare, în special din *Britannia*, dar și din alte părți ale imperiului (*Carnuntum*, *Vindonissa* etc.), prin schițe ale baracamentelor din diverse lagăre și ale altor construcții.

Capitolul 5, „Armata în campanie" (p. 221—260), tratează, în primul rînd, despre probleme de tactică militară, fiind folosite din plin știrile autorilor antici (Caesar, Vitruvius, Tacitus, Plutarch, Vegetius ș. a.), dar și date arheologice, cum sînt cele oferite de Columna lui Traian sau de valurile din *Britannia*. Pentru exemplificarea tacticii de asediere și a mijloacelor de luptă folosite, sînt discutate pe larg asediul Alesiei (p. 236—243) și al Iotapatiei (p. 243—245). În acest capitol mai sînt prezentate și alte aspecte referitoare la armate în timp de război : modul de transmitere a informațiilor prin semnale, serviciile medicale, plata soldaților.

Ultimul capitol, „Armata în activitățile din timp de pace" (p. 261—280), este ceva mai restrîns, tratînd despre rolul administrativ-organizatoric al trupelor în provinciile în care staționau, ca factor civilizator pentru teritoriile și populațiile locale respective, și despre religia armatelor, cu referiri la principalele sărbători și la cultele mai caracteristice.

Nu putem încheia prezentarea noastră fără a menționa bogata listă bibliografică (p. 281—302) și indicele de nume și de termeni de la sfîrșitul volumului. În special lista bibliografică, împărțită pe probleme (Surse istorice ; Bibliografie generală ; Frontiere ; Fortărețe legionare, *canabae* și *territoria* ; Forturi ale trupelor auxiliare ; Tabere, lucrări de asediu, semnale ; Arme și echipament ; Condiții de serviciu, soldă și recrutare ; Unități militare ; Organizare și tactică ; Religie ; Campanii militare ; Monumente care oglindesc aspecte ale armatei), deși ar mai putea primi unele completări, mai ales cu lucrări de amănunt, este de un real folos pentru cercetătorul istoriei militare a Imperiului Roman.

Cartea lui Graham Webster constituie un prețios instrument de lucru pentru orientare și informare în cele mai diverse aspecte privitoare la armata imperială romană, dînd posibilitatea cunoașterii multilaterale și sintetice-generale a problemelor principale pe care le-a tratat autorul.

A. Aricescu

INDICE

Tom. 22, 1971

STUDII

DISCUŢII ŞI NOTE

CRONICĂ

RECENZII

LISTA PRESCURTĂRILOR

AA	— Archäologischer Anzeiger des Deutschen Archäologischen Instituts.
Acta Arch. Carpathica	— Acta Archaeologica Carpathica.
AÉ	— Archaeologiai Értesitö.
AEM	— Archäologische — epigraphische Mitteilungen, Wien, 1856—1877.
AMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
Apulum	— Apulum. Buletinul muzeului Alba-Iulia.
AR	— Archeologicke rozledy, Praga.
ARMSI	— Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
AUB	— Analele Universității București, seria științe sociale-istorie.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, București, 1908—1945.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BȘtAc	— Buletinul științific al Academiei R.P.R.
CVA	— Corpus vasorum antiquorum.
Dacia	— Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; N.S.,I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967; XII, 1968; XIII, 1969; XIV, 1970.
DIR	— Documente privind istoria României.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae.
ED	— Ephemeris Dacoromana, București-Roma, I—X, 1923—1945.
Germania	— Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, 1943.
JHS	— The Journal of Hellenic Studies, Londra.
JNG	— Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
JRS	— The Journal of Roman Studies, Londra.
Histria	— Histria. Monografie arheologică, București, I, 1954; II, 1966.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I, (1953); Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957), vol. V (1959), vol. VI (1959), vol. VII (1960), vol. VIII (1962), vol. IX (1970).
PMMB	— Publicațiile Muzeului municipiului București, I—II, 1934—1936.

Pontice	— Pontice. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, 1968.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswis senschaft.
SbWien	— Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCŞCluj	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SRIR	— Studii şi referate privind istoria României.
StCl	— Studii clasice.
VDI	— Vestnik drevnei istorii, Moscova.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE-CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE-„A. D. XENOPOL"-IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea de comerţ exterior — LIBRI", boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

SCIV, tomul 22, nr. 4, Bucureşti 1971, p. 545—684

I. P. Informaţia c. 2870

48.828

Lei 25. —